پژوهشکده نوآوری حقوقی

فصلنامه نوآوری حقوقی

پاییز ۱۴۰۴ | دوره اول | شماره ۱

فهرست مقالات

- **کارکرد صلیب سرخ جهانی به‌مثابهٔ دوست دادگاه در حمایت از حقوق بزه‌دیدگان در دیوان کیفری بین‌المللی**
  حمیدرضا حیدرپور، علی‌رضا جمشیدی، ژیلا مهرآرا ۱
- **خاطرات سرکوب‌شدهٔ کودکی؛ تأثیر تداعی و پیوستگی تجربه‌های زیسته بر بروز زورگیری و قلدری‌های خیابانی (مورد مطالعه: زندان فشافویه)**
  گلاویژ شیخ‌الاسلامی وطنی ۳۱
- **رویکردهای جرم‌شناختی به بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان**
  مهرداد رایجیان اصلی، پرنیان فلاحیان ۶۷
- **کاربست فضای مجازی در پیشگیری از بزه‌دیدگی جنسی جوانان**
  نفیسه باقری ۱۰۵
- **تأثیر طراحی محیطی بر کاهش فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان در زندان**
  حمیدرضا حیدری، کریم صالحی، فیروز محمودی جانکی ۱۳۵
- **ارزیابی قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار از منظر رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت با تأکید بر راهکارهای نظام حقوقی ایالات متحدهٔ آمریکا**
  لهراسب کوهستانی، سهیل طاهری، مجید عباسی ۱۷۱

Journal Website

Legal Innovation Quarterly

Autumn 2025

Volume 1, Issue 1

E-ISSN: 3115-8498

The Function of The International Red Cross as a Friend of the Court (Amicus Curiae) in Protection the Rights of the Victims in the International Criminal Court

Hamidreza Heydarpour[1], **Alireza Jamshidi** [2*], **Zhila Mehrara**[3]

1. PhD student in Criminal Law and Criminology, Justice University, Tehran, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author)
3. Master of Science in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabaei University, Tehran, Iran

***Corresponding author email address:** ali.jamshidi@iauctb.ac.ir

Extended Abstract

Introduction

The establishment of the International Criminal Court (ICC) represents one of the most significant developments in contemporary international criminal justice, providing a permanent judicial mechanism for prosecuting genocide, crimes against humanity, war crimes, and the crime of aggression. While the Court's primary objective is to combat impunity, the Rome Statute also introduced an unprecedented victim-centered approach by recognizing victims as participants in criminal proceedings and by requiring measures to protect their safety, dignity, and rights throughout judicial processes. The Rome Statute accordingly places considerable emphasis on victim participation, protection, and reparations as integral components of international criminal justice. Among the institutions contributing to the protection of victims, the International Committee of the Red Cross (ICRC) occupies a distinctive position.

Received: 09 December 2024- **Accepted:** 10 June 2025- **Published online:** 23 September 2025

Heydarpour, H., Jamshidi, A., & Mehrara, Z. (2025). The role of the International Committee of the Red Cross as amicus curiae in protecting victims' rights before the International Criminal Court. *Legal Innovation Quarterly*, 1(1), 1–30.
Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.726907

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

As an independent, neutral, and impartial humanitarian organization established under the Geneva Conventions, the ICRC has played a central role in promoting international humanitarian law, assisting victims of armed conflict, and supporting accountability for serious violations of humanitarian law. Since the negotiations leading to the adoption of the Rome Statute, the ICRC has actively supported the development of international criminal justice while maintaining its humanitarian mandate. Against this background, the present study examines the legal status and practical role of the ICRC in supporting victims before the International Criminal Court. Particular attention is devoted to the Committee's functions as an amicus curiae (friend of the court) and as a humanitarian institution assisting victims during international criminal proceedings. The study further evaluates the effectiveness of the ICRC's engagement with the ICC and identifies the principal legal and practical limitations affecting its contribution to victim protection.

Methodology

This research adopts a descriptive–analytical and doctrinal legal methodology based primarily on documentary and library research. The analysis examines the Rome Statute of the International Criminal Court, relevant Rules of Procedure and Evidence, cooperation instruments between the ICC and the ICRC, international humanitarian law, and academic literature concerning victim participation, humanitarian assistance, and the role of non-governmental organizations in international criminal justice. Using qualitative legal analysis, the study evaluates the legal foundations of the ICRC's participation before the Court, its functions in supporting victims, and the practical implications of its humanitarian mandate within international criminal proceedings.

Findings

The analysis demonstrates that the ICRC occupies a unique position within the international criminal justice system. Although it is not a judicial institution and does not function as a party to criminal proceedings, its internationally recognized humanitarian mandate enables it to make significant contributions to the protection of victims affected by armed conflict and international crimes. The study identifies several principal areas in which the ICRC supports victims before or in cooperation with the ICC. First, the Committee contributes specialized expertise concerning international humanitarian law, the consequences of armed conflict, and the humanitarian needs of victims. Such expertise assists judicial bodies in understanding the broader context of international crimes. Second, the ICRC provides humanitarian assistance, including medical care, psychological support, family reunification, and protection services for victims affected by armed conflicts. These activities complement the victim-protection framework established under Article 68 of the Rome Statute. Third, through cooperation with states, international organizations, and judicial institutions, the ICRC promotes accountability for serious violations of international humanitarian law while

preserving its neutrality and humanitarian character. The organization has also contributed significantly to the development, implementation, and promotion of the Rome Statute and related international criminal law instruments. The study further identifies four complementary dimensions of the ICRC's engagement:

•protection of victims and preservation of their dignity ;

•humanitarian assistance and rehabilitation ;

•institutional cooperation with international judicial mechanisms ;

•preventive activities aimed at strengthening compliance with international humanitarian law .

Despite these important contributions, several limitations remain. The Committee's institutional neutrality and strict confidentiality policies, while essential to maintaining humanitarian access, may restrict its ability to provide evidence or participate extensively in judicial proceedings. Furthermore, its traditional focus on international humanitarian law may not always encompass the broader human rights dimensions of victim protection in contemporary conflicts. The evolving nature of armed conflicts—including cyber operations, non-state armed groups, and hybrid warfare—also presents new operational challenges requiring adaptation of existing humanitarian approaches .

Conclusion and Recommendations

The study concludes that the International Committee of the Red Cross performs an indispensable humanitarian function within the broader framework of international criminal justice. Although the ICRC is not a judicial actor, its humanitarian expertise, operational experience, and long-standing commitment to protecting victims substantially reinforce the victim-centered objectives of the International Criminal Court. The analysis further demonstrates that the ICRC's contribution extends beyond emergency humanitarian assistance to include legal expertise, victim support, promotion of international humanitarian law, and cooperation with international accountability mechanisms. Nevertheless, the organization continues to face important institutional constraints arising from its commitment to neutrality, confidentiality, and operational independence. To strengthen victim protection before the ICC, several recommendations are proposed. First, structured cooperation between the ICC and the ICRC should be further institutionalized through clearer procedural mechanisms governing humanitarian consultation while preserving the Committee's neutrality. Second, greater coordination should be developed between the ICRC, the ICC's Victims and Witnesses Unit, and the Trust Fund for Victims to improve psychosocial, medical, and rehabilitation services available to victims. Third, the ICRC should continue adapting its humanitarian strategies to address emerging forms of armed conflict while integrating broader victim-centered approaches consistent with contemporary international criminal justice. Finally, specialized training and capacity-building initiatives should strengthen cooperation among humanitarian organizations, judicial institutions, and national authorities to

improve the protection, participation, and rehabilitation of victims throughout international criminal proceedings. Overall, the study demonstrates that effective victim protection before the ICC depends not only upon judicial mechanisms established under the Rome Statute but also upon sustained cooperation with specialized humanitarian institutions such as the ICRC, whose expertise remains indispensable for advancing international humanitarian law and protecting the rights and dignity of victims of international crimes.

Keywords: International Criminal Court; International Committee of the Red Cross; amicus curiae; victims' rights; international humanitarian law; international criminal proceedings; victim protection; restorative justice.

Funding
This article has no financial support or funding.

Authors' Contributions
Alireza Jamshidi: Conceptualization, data curation, validation, project administration, and resources.
Hamidreza Heydarpour & Zhila Mehrara: Methodology, formal analysis, writing – review & editing, investigation, writing – original draft.

Conflict of Interest
According to the authors' declaration, there is no conflict of interest regarding this article.

Ethical Considerations
This study was conducted based on the analysis of legal documents, statutes, judicial decisions, and library-based sources. It did not involve human participants, animals, or personal data; therefore, ethical approval from an institutional ethics committee was not required. Nevertheless, the authors adhered to the principles of academic integrity, research honesty, proper citation practices, and respect for intellectual property rights throughout all stages of the research.Generative artificial intelligence (AI) tools were used solely to assist with language editing, improving the structure of the manuscript, and enhancing the readability of the text. These tools did not contribute to the study design, scientific analysis, interpretation of findings, drawing of conclusions, or any research-related decision-making. The author(s) assume full responsibility for the accuracy, originality, and final content of the manuscript.

Authors' Approval
All authors have read and approved the final version of the manuscript and consent to its publication.

پاییز ۱۴۰۴
دوره ۱، شماره ۱
شاپای الکترونیکی:
۳۱۱۵-۸۴۹۸

فصلنامه نوآوری حقوقی

وبسایت مجله

کارکرد صلیب سرخ جهانی به‌مثابهٔ دوست دادگاه در حمایت از حقوق بزه‌دیدگان در دیوان کیفری بین‌المللی

حمیدرضا حیدرپور[۱]، علی‌رضا جمشیدی[۲*]، ژیلا مهرآرا[۳]

۱. دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه عدالت، تهران، ایران
۲. استادیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
۳. کارشناس ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکدهٔ حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران

* ایمیل نویسندهٔ مسئول: ali.jamshidi@iauctb.ac.ir

چکیده

دیوان کیفری بین‌المللی به‌عنوان مهم‌ترین مرجع قضائی فراملی صالح به رسیدگی به جنایات بین‌المللی، ابزارها و سازوکارهایی را به موجب اساس‌نامه در اختیار دارد و یا در رویهٔ عملی، از روش‌هایی بهره‌مند می‌شود تا حمایت عملی را از بزه‌دیدگان در جهت تأمین و تضمین حقوق و مصالح آن‌ها تجلی بخشد. یکی از این روش‌ها، مشارکت نهادهای بین‌المللی غیردولتی فعال در زمینه‌های حقوق بشری است و از میان این نهادها، صلیب سرخ جهانی، ازجمله مهم‌ترین نهادها و مراجع است. در نوشتار حاضر، سعی شده است کارکردهای نهاد صلیب سرخ جهانی به‌عنوان یک نهاد حمایتی یاری‌گر (دوست دادگاه) نسبت‌به بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی در دیوان کیفری بین‌المللی و در فرایندهای دادرسی در این مرجع قضائی فراملی، مورد بحث و بررسی قرار گیرد. نتیجهٔ کلی این است که صلیب سرخ جهانی، براساس یک الگوی فکری و یک تئوری علمی موسوم به «دوست دادگاه/یاری‌گر دادگاه»، سعی کرده است به‌ویژه در دههٔ اخیر، همکاری نزدیک‌تر و منسجم‌تر در راستای تأمین و تضمین شرایط بهتری برای بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی از حیث ارائهٔ مشاوره‌ها در زمینه‌های گوناگون حقوقی ـ قضائی، عاطفی ـ حیثیتی، روانی ـ شناختی و ... و نیز تحقق بخشیدن به حقوق قضائی بزه‌دیدگان در دادرسی‌های کیفری بین‌المللی نزد دیوان ازجمله جبران خسارت و التیام آلام واردشده، الزام بزه‌کاران به عذرخواهی از بزه‌دیده، اجرای فرایندهای ترمیمی و ... داشته باشد، ولی با وجود این جایگاه و کارکرد، برخی کمبودهای مهم در عملکرد این سازمان در تعامل با دیوان در زمینهٔ حمایت از حقوق بزه‌دیدگان، مشهود است.

واژگان کلیدی: صلیب سرخ جهانی، دیوان کیفری بین‌المللی، نهاد یاری‌گر، دوست دادگاه، تضمین حقوق بزه‌دیدگان، دادرسی کیفری بین‌المللی.

دریافت شده در تاریخ: ۱۹ آذر ۱۴۰۳– **پذیرش‌شده در تاریخ:** ۲۰ خرداد ۱۴۰۴– **منتشرشده در تاریخ:** ۱ مهر ۱۴۰۴

حیدرپور، حمیدرضا؛ جمشیدی، علیرضا؛ مهرآرا، ژیلا. (۱۴۰۴). «کارکرد صلیب سرخ جهانی به‌مثابهٔ دوست دادگاه در حمایت از حقوق بزه‌دیدگان در دیوان کیفری بین‌المللی. *فصلنامه نوآوری حقوقی*، دوره ۱، شماره ۱، صص. ۱-۳۰.

Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.726907

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

مقدمه

دلیل عمده و اصلی تأسیس دیوان کیفری بین‌المللی، پایان بخشیدن به بی‌کیفرمانی تمامی مرتکبان جرائم بین‌المللی بالاخص مقامات ارشد حکومتی است. در روند شکل‌گیری دیوان و تحقق بخشیدن به اهداف آن، سازمان‌های دولتی و غیردولتی متعددی مشارکت داشته‌اند که یکی از مهم‌ترین نهادهای غیردولتیِ همکار/ دوست دیوان، صلیب سرخ است. درواقع این سازمان غیردولتی، نهادی فعال در زمینهٔ حقوق بین‌الملل بشردوستانه است که اقداماتش همواره به‌عنوان مشوّقی در راستای مجازات ناقضان حقوق حاکم بر جنگ، حائز اهمیت بوده است. با وجود این، غالباً عملکرد دولت‌ها در محاکمهٔ ناقضان حقوق بشردوستانه، مطلوب نبوده است؛ از این رو، کمیته به‌عنوان حامی تأسیس مراجع کیفری بین‌المللی به‌منظور جبران عملکرد نامطلوب دولت‌ها تلاش‌های بی‌وقفه‌ای کرده است. هدف مشترک میان کمیته و دیوان کیفری بین‌المللی یعنی پایان دادن به بی‌کیفرمانی مرتکبان جرائم بین‌المللی، موجب مشارکت فعال کمیته در کارهای کمیتهٔ مقدماتی و کمیسیون مقدماتی جهت تأسیس دیوان شد. از سوی دیگر، یکی از عرصه‌های مداخله‌گری کمیته در فرایندهای دادرسی کیفری در دیوان، حمایت از بزه‌دیدگان است. این کمیته کوشیده است به‌ویژه در سال‌های اخیر، سازوکارهایی را در راستای حمایت از بزه‌دیدگان و صیانت از حقوق آن‌ها در دادرسی‌های کیفری نزد دیوان را به اجرا گذارد. جایگاه صلیب سرخ جهانی در فرایندهای دادرسی کیفری نزد دیوان کیفری بین‌المللی و نیز روندهای حمایت از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی، مقوله‌ای مهم و در خور توجه است که در نوشتار حاضر، سعی شده است مورد بررسی قرار گیرد. بدین منظور، ابتدا توصیفی کلی از جایگاه صلیب سرخ جهانی در تعامل با دیوان کیفری بین‌المللی، ارائه خواهد شد. پس از آن، حق‌هایی که صلیب سرخ در همکاری با دیوان در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی، از آن‌ها برخوردار است بررسی می‌شود. پس از آن، رهیافت‌های عمدهٔ کمیتهٔ صلیب سرخ در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی، موضوع بحث خواهند بود. سپس، عملکرد کمیته، نقد و ارزیابی خواهد شد. ذکر این نکته لازم است که در نوشتار حاضر، نگارندگان به کنش‌گریِ کمیتهٔ صلیب سرخ و فعالیت‌ها و مداخلات آن در فرایندهای دادرسی کیفری نزد دیوان، به‌عنوان یک نهاد یاری‌گر یا اصطلاحاً دوست دادگاه نگریسته‌اند.

۱. جایگاه صلیب سرخ جهانی در تعامل با دیوان کیفری بین‌المللی

کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ، تمامی تلاش‌ها در جهت ترویج احترام به حقوق بین‌المللی بشردوستانه و تقویت مبارزه علیه معافیت از مجازات را حمایت می‌کند. کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ، یک دادگاه با صلاحیت‌های قضائی نیست، اما می‌تواند مصداق بارز نهاد دوست یا یاری‌گر برای دیوان کیفری بین‌المللی باشد. کار دادگاه‌ها و محاکم بین‌المللی کیفری و کار کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ، روش‌هایی تکمیل‌کننده و جایگزین برای پیش‌گیری از نقض‌های حقوق بین‌المللی بشردوستانه هستند (Olasolo, 2021: 291; Enap, 2022: 133). هرچند که اهداف نهایی هر دو یکی است ولی از ابزارهای متفاوتی بهره می‌برند، برای مثال، دیوان بین‌المللی کیفری، با تحت پیگرد قرار دادن و کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ با ترویج احترام به حقوق بین‌المللی بشردوستانه از طریق گفت‌وگوی محرمانه و تشویق عمل می‌کنند. کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ، روشی مشخص و بلندمدت از ورود پیدا نکردن به محاکمه‌های قضائی و علنی نساختن آنچه در حین کار خود درمی‌یابد دارد. این روش، در تجربهٔ وسیع میدانی و احترام شدید سازمان نسبت به رازداری ریشه دارد. کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ در یادآوری به شرکت‌کنندگانِ در مخاصمات (چه دولت‌ها و چه گروه‌های مسلح غیردولتی) درخصوص وظایفشان طبق حقوق بین‌المللی بشردوستانه، درنگ نمی‌کند. هرچند، به‌عنوان یک سازمان بی‌طرف و مستقل، کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ قویاً باور دارد که تنها از طریق تضمین گفت‌وگوی محرمانه و مداوم با تمامی طرفین مخاصمه می‌تواند این مهم را به انجام رساند (راعی دهقی، ۱۳۹۷: ۲٤).

کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ، سازمانی غیردولتی، غیرمنفعت‌طلبانه، بی‌طرف و مستقل است که مأموریت بشردوستانهٔ آن عبارت است از حمایت و حفاظت از جان و کرامت قربانیان جنگ و خشونت‌های داخلی و کمک‌رسانی به این افراد. در زمان درگیری، کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ، مسئول هدایت و ایجاد هماهنگی در فعالیت‌های امدادی است. این سازمان همچنین مروج اهمیت حقوق بین‌المللی بشردوستانه بوده و توجه همگان را به اصول بشردوستانهٔ جهانی جلب می‌کند. کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ، به‌عنوان متولی کنوانسیون‌های ژنو، براساس حقوق بین‌الملل، مسئولیتی دائمی برای بازدید از زندانیان، سامان‌دهی به عملیات امداد، بازپیوند اعضای خانواده‌ها و اجرای دیگر فعالیت‌های بشردوستانه در زمان درگیری مسلحانه به عهده دارد. کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ همچنین سعی دارد تا به نیازهای آوارگان داخلی رسیدگی کند، در رابطه با خطرات مین

و مهماتِ عمل‌نکرده در بین عموم آگاهی‌رسانی کند و کسانی را که در زمان درگیری مسلحانه مفقود شده‌اند، جست‌وجو کند (مروت، ۱۳۹۰: ۳٦٤).

«کمیتهٔ بین‌المللي جهت کمک به مجروحان» که چند سال بعد به نام «کمیتهٔ بین‌المللي صلیب سرخ» تغییر نام داد، از یک سو، با توسعهٔ اقدامات و فعالیت‌هاي خود در عرصهٔ دیپلماتیک میان کشورها و از سوي دیگر، گستراندن چتر حمایتي خود به نفع قربانیان جنگي، در صحنهٔ نبرد، چنان جایگاهي یافت که به الگویي براي سازمان‌هاي غیردولتي مشابه، تبدیل شد. عرصهٔ عمدهٔ فعالیت و مداخله‌گری صلیب سرخ جهانی، حمایت از بزه‌دیدگان جرائم جنگی است. به این ترتیب، حمایت این کمیته از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی، بیشتر، به زمان بروز مخاصمات مسلحانه معطوف است (Bugnion, 2017: 144).

دیوان کیفری بین‌المللی در مادهٔ ۱۵ اساس‌نامهٔ خود، امکان بازگشایی احتمالی تحقیق و بازجویی را بنابر اطلاعات رسیده، پیش‌بینی می‌کند. این ماده، اساساً مربوط به امکان شروع به رسیدگی توسط خود دیوان کیفری بین‌المللی است. تحقیق و بازجویی توسط دادستان می‌تواند بنابر اطلاعات جدی ارسالی از سوی سازمان‌های غیردولتی آغاز شود. اساس‌نامه این اطلاعات را به‌عنوان منبعی معتبر در کنار اطلاعات واصله از ارگان‌های سازمان ملل متحد و سازمان‌های بین‌الدولی قرار می‌دهد (Cassese, 2013: 282؛ برای مطالعهٔ بیشتر، ر.ک. زمانی و حسینی، ۱۳۹۹: ۲۳ ـ ۳۸؛ رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۸۷: ۱۵۷).

۲. نقش‌آفرینی صلیب سرخ به‌عنوان دوست دادگاه در فرایندهای دادرسی‌های کیفری نزد دیوان کیفری بین‌المللی

ذیل این عنوان، ابتدا مفهوم دوست دادگاه و سپس، مقولهٔ مداخله‌گری صلیب سرخ به‌عنوان دوست دادگاه در دادرسی‌های کیفری نزد دیوان کیفری بین‌المللی، بررسی می‌شود.

۲ ـ ۱. مفهوم دوست دادگاه

دوست دادگاه[1]، شخص یا نهادی است که طرف دعوای حقوقی یا کیفری نیست، ولی راجع به مسائل موضوعی و حکمی دعوا، اطلاعات و تحلیل‌های حقوقی خود را به دادگاه ارائه می‌دهد. دوست دادگاه، مفهوم و تأسیسی برخاسته و ریشه‌دار در حقوق داخلی است که به‌منزلهٔ سازوکار مناسبی برای

1. Amicus Curiae/Friend of Court

مشارکت ثالث در فرایند رسیدگی قضائی و داوری‌ها محسوب می‌شود؛ بدین ترتیب که آن‌ها به‌طور غیرمستقیم، در دادرسی مداخله می‌کنند و اطلاعات تکمیلی مورد نیاز دادگاه را با رضایت دادگاه در اختیار مرجع رسیدگی‌کننده قرار می‌دهند. دوست دادگاه، شخص حقیقی یا حقوقی است که طرف دعوی محسوب نمی‌شود و به ابتکار خود یا به درخواست دادگاه، اظهارات خود را درخصوص وقایع و قواعد حاکم بر دعوی به‌صورت مکتوب یا شفاهی به دادگاه تقدیم می‌کند. بررسی رویهٔ قضائی بین‌المللی نشان می‌دهد که بازیگر عمدهٔ این عرصه، سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی هستند که البته مشارکت آن‌ها در فرایندهای قضائی ازجمله در دیوان کیفری بین‌المللی، همواره با چالش‌هایی روبه‌رو بوده است. اساساً به تناسب توسعهٔ جایگاه دوست دادگاه در مراجع قضائی برخی کشورها، اهمیت این نهاد در عرصهٔ بین‌المللی نیز افزایش یافته است. پیش‌بینی امکان مشارکت دوست دادگاه نشان می‌دهد که دادگاه‌ها به این نتیجه رسیده‌اند که اگرچه اجازهٔ طرح دیدگاه‌ها و نظرات این افراد تا حدودی، کار دادگاه و طرفین را برای ادامهٔ دادرسی دشوار خواهد کرد، اما مزیت‌های فراوان این تأسیس حقوقی، دادگاه‌های بین‌المللی را به این سو سوق داد که در چارچوبی مشخص، حضور و مشارکت و مداخلهٔ این نهادهای یاری‌گر را به رسمیت بشناسند. به‌طور خاص، درمورد صلیب سرخ جهانی ـ که در تحقیق حاضر، مبنای مطالعه است ـ می‌توان گفت این نهاد، از ابتدای تأسیس، یک نهاد حمایت‌کننده از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی بوده است، می‌توان کارکردی به‌عنوان دوست دادگاه، به‌ویژه در دادرسی‌های کیفری نزد دیوان کیفری بین‌المللی در نظر گرفت (ر.ک. ابهری و فلاح خاریکی، ۱۳۹۷: ۱۱۹؛ رمضانی قوام‌آبادی و حاجی ملا، ۱۳۹۶: ۸۹؛ میرعباسی و محمدی، ۱۳۹۵: ۱۷۱).

۲ـ۲. مداخله‌گری صلیب سرخ به‌عنوان دوست دادگاه در دادرسی‌های کیفری نزد دیوان کیفری بین‌المللی

این کمیته کوشیده است با استفاده از قالب نوظهورِ دوست دادگاه، حضور، مداخله و مشارکت فعال‌تر و مسئولانه‌تری در دادرسی کیفری نزد دیوان کیفری بین‌المللی و در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی داشته باشد. اساساً نقش‌ها و کارکردهای صلیب سرخ در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی، این نهاد را به یک مرجع ذی‌صلاح برای تأمین و تضمین حقوق بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی و صیانت از امتیازاتی که بزه‌دیدگان در مراجع قضائی بین‌المللی ـ ازجمله و به‌ویژه دیوان کیفری بین‌المللی ـ دارند، تبدیل کرده است.

به‌نظر می‌رسد نیاز مبرم حقوق بین‌المللی کیفری امروز، توجه بیش‌ازپیش به کارکردهای حمایتی و صیانتی نهادهایی چون صلیب سرخ جهانی در راستای ارتقای جایگاه بزه‌دیدگان در فرایندهای دادرسی کیفری بین‌المللی است. اصولاً صلیب سرخ جهانی، براساس الگوهای فکریِ مبتنی بر شناسایی نهاد «دوست دادگاه/یاری‌گر دادگاه»، سعی کرده است به‌ویژه در دهۀ اخیر، همکاری نزدیک‌تر و منسجم‌تر در راستای تأمین و تضمین شرایط بهتری برای بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی از حیث ارائۀ مشاوره‌ها در زمینه‌های گوناگون حقوقی ـ قضائی، عاطفی ـ حیثیتی، روانی ـ شناختی و ... و نیز تحقق بخشیدن به حقوق قضائی بزه‌دیدگان در دادرسی‌های کیفری بین‌المللی نزد دیوان ازجمله جبران خسارت و التیام آلام واردشده، الزام بزه‌کاران به عذرخواهی از بزه‌دیده، اجرای فرایندهای ترمیمی و ... داشته باشد. مداخلات این‌چنینِ صلیب سرخ و همکاری این نهاد با دیوان، موضوع بسیار مهمی است که باید بیش‌ازپیش در عرصۀ حقوق بین‌الملل کیفری، مورد عنایت باشد.

مهم‌ترین سند مرجع برای احصای موارد مداخله‌گری صلیب سرخ به‌عنوان دوست دادگاه در دیوان کیفری بین‌المللی را عبارت دانست از «سند جامع همکاری صلیب سرخ و دیوان کیفری بین‌المللی»[1] که در آوریل ۲۰۲۱ م روزآمد شده است. در فرازی از مقدمۀ این سند، می‌خوانیم: «... حمایت از حقوق و منافع بزه‌دیدگان به‌ویژه بزه‌دیدگان جنگ و براساس موازین حقوق بشردوستانه، ... کمیته خواهد کوشید خدمات غیرسودجویانۀ خود را در اختیار روندهای حمایتی مقرر در رویه‌های اجرایی دادرسی‌ها در دیوان قرار دهد ... کمیته، به‌عنوان نهاد یاری‌گر دیوان، زمینه‌های کنش‌گری خود دربارۀ حمایت از بزه‌دیدگان را تعریف و شناسایی کرده و از طریق همکاری نزدیک با دیوان، خدمات غیرمنفعت‌طلبانۀ خود را به بزه‌دیدگان ارائه نماید ...» (Nettesheim, 2022: 292). در قسمت دیگری از این مقدمه مقرر شده است:

> ما به مردم سراسر جهان که تحت تأثیر خصومت مسلحانه و دیگر شرایط خشونت‌آمیز قرار گرفته‌اند کمک کرده و معمولاً به کمک شرکای خود، نهایت تلاش و تخصص خود را می‌کنیم تا از کرامت آنان حمایت و از آلامشان بکاهیم. همچنین می‌کوشیم تا با ترویج و گسترش حقوق بشردوستانه و اصول جهانی بشردوستانه، مانع بروز مشکلات بیشتر برای بزه‌دیدگان شویم. بزه‌دیدگان در مناطق درگیری می‌توانند بر روی طیفی از فعالیت‌های

1. Comprehensive Document on Cooperation Between the Red Cross and the International Criminal Court (Updated in 2021).

نجات‌بخش ما حساب کنند ... ما همکاری نزدیکی با جوامع محلی خواهیم داشت تا نیازهاشان را درک و برآورده نماییم. تجربه و تخصصمان، ما را قادر ساخته تا پاسخی سریع، مؤثر و بی‌طرفانه به نیازهای بزه‌دیدگان در دیوان کیفری بین‌المللی ارائه دهیم ... (Collins, 2022: 192).

۳. حق‌های صلیب سرخ در همکاری با دیوان در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی

حق‌هایی که صلیب سرخ جهانی در راستای حمایت از بزه‌دیدگان به‌ویژه بزه‌دیدگان جنایات جنگی در دادرسی‌های کیفری نزد دیوان کیفری بین‌المللی، از آن‌ها برخوردار دانسته شده است عبارت‌اند از:

۱. حق حضور در جلسات رسیدگی؛ ۲. حق اظهارنظر پیرامون نوع، حجم و آثار آسیب‌دیدگی‌ها و بزه‌دیدگی‌ها؛ ۳. حق تعیین سازوکارهای حمایتی از بزه‌دیدگان به‌عنوان راهکار مشورتی برای دیوان؛ ٤. حق تعیین و اجرای روندهای درمانی و پزشکی و ترمیمی. این چهار حق، درواقع، محورهای حمایت صلیب سرخ جهانی از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی در روند دادرسی‌های دیوان کیفری بین‌المللی را نیز تشکیل می‌دهند. در ادامه، یکایک این موارد، بیشتر بررسی می‌شوند.

۳ـ۱. حق حضور در جلسات رسیدگی

نمایندگان صلیب سرخ جهانی و مشخصاً کارگروه حمایت از بزه‌دیدگان جنایات مهم بین‌المللی که به‌طور رسمی، فعالیت خود را از سال ۱۹۹٤م آغاز کردند، به موجب بند اول مادهٔ ۱۲ ـ ٤ دستورالعمل اجرایی دیوان کیفری بین‌المللی (مصوب ۲۰۰۳م)، مجازند در جلسات رسیدگی دیوان هم در مرحلهٔ تحقیقات و هم در مرحلهٔ دادرسی ماهوی حاضر شوند و به‌ویژه در فرضی که با وضعیت تعدد بزه‌دیدگان یا با وضعیت جنایات سنگین متضمن خسارات گسترده روبه‌رو هستیم، نسبت به اعلام میزان خسارات و بزه‌دیدگی‌ها و بیان و شرح اطلاعات و داده‌ها و یافته‌های موجود در ارتباط با حجم و میزان خسارات و بزه‌دیدگی‌ها مبادرت ورزند (Fast, 2019: 203).[1]

1. The representatives of the World Red Cross and the Working Group for the Protection of Victims of Major International Crimes are allowed to appear in the hearings of the Court both in the investigation stage and in the substantive trial stage, especially in cases of multiple victims or in cases of serious crimes involving damages, the amount of

به نظر می‌رسد شناسایی چنین حقی برای صلیب سرخ، به خودی خود، یک حمایت مهم و قابل‌توجه از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی محسوب می‌شود، زیرا در بسیاری از موارد، سعی مرتکبان آن است که حجم گسترده و بالای خسارت‌ها و بزه‌دیدگی‌ها را کتمان و پنهان کرده و افکار و انظار عمومی را نسبت به آن‌ها گمراه کنند. شناسایی امکان حضور نمایندگان صلیب سرخ جهانی در جلسات رسیدگی دیوان، می‌تواند این حربه را بی‌اثر کند و دیوان را به صورت واضح‌تری با واقعیات امر، مواجه سازد.

۳ـ ۲. حق اظهارنظر پیرامون نوع، حجم و آثار آسیب‌دیدگی‌ها و بزه‌دیدگی‌ها

پیرو حقی که نمایندگان صلیب سرخ جهانی مبنی بر حضور در جلسات رسیدگی دارند و در قسمت قبل به آن اشاره شد، حق دیگری که برای آن‌ها درنظر گرفته شده، حق اظهارنظر پیرامون نوع، حجم و آثار آسیب‌دیدگی‌ها و بزه‌دیدگی‌هاست. این حق، به‌ویژه به‌سبب آنکه گاه حجم خسارات مادی و بزه‌دیدگی‌های جسمانی و یا حتی روانی ناشی از جنایات (ازجمله در نسل‌کشی‌ها، انتقال اجباری جمعیت و رفتارهایی که در این زمینه ارتکاب می‌یابند ازجمله تجاوزات جنسی) بسیار بالاست و مرتکبان نیز کوشش فراوانی در مسیر پنهان کردن رفتارهای ارتکابی و خسارات و تبعات ناشی از آن‌ها به‌کار می‌گیرند، دارای اهمیت و حساسیت فراوان است. این حق موجب می‌شود که تصمیم‌گیری قضائی دیوان در مرحلهٔ تحقیقات و نیز در مرحلهٔ دادرسی ماهوی، با واقعیات بیشتر منطبق باشد. به این حق در بند دوم مادهٔ ٤ ـ ۱۲ دستورالعمل مورد اشاره، تصریح شده است (Vinuales, 2021: 122).[1]

۳ـ ۳. حق تعیین سازوکارهای حمایتی از بزه‌دیدگان به‌عنوان راه‌کار مشورتی برای دیوان

سومین حق و صلاحیت مشخصی که نمایندگان صلیب سرخ جهانی در راستای برگزاری دادرسی‌های کیفری راجع به جرائم بین‌المللی در دیوان کیفری بین‌المللی از آن برخوردار است، حق

---

damages and Declare the casualties and the description of the information, data and findings related to the volume and amount of damages and casualties.

1. Representatives of the Red Cross have the right to comment on the type, volume and effects of injuries and victims to the International Criminal Court. This right is especially due to the fact that sometimes the amount of material damages and physical or even mental injuries caused by crimes (including genocides, forced transfer of population and behaviors that are committed in this context, including sexual assaults) is very high and the perpetrators It should be considered important that they put a lot of effort into hiding the committed behaviors and the damages and consequences caused by them.

تعیین سازوکارهای حمایتی از بزه‌دیدگان به‌عنوان راهکار مشورتی برای دیوان است. به‌نظر می‌رسد با عنایت به این مورد، می‌توان به حق مشخصی برای صلیب سرخ جهانی از حیث صلاحیت مشورتی نسبت به رویهٔ دادرسی کیفری بین‌المللی قائل شد. در این زمینه، می‌توان گفت رأیی که دیوان در مقام تعیین و اجرای مجازات برای مرتکبان جنایات بین‌المللی صادر می‌کند، علاوه بر جنبهٔ ماهوی و شکلیِ قضائی و حقوقی، جنبهٔ ترمیم و جبران نسبت‌به بزه‌دیدگان و خسارات و بزه‌دیدگی‌هایی که آن‌ها تجربه کرده‌اند نیز دارد و شناسایی حق تعیین سازوکارهای حمایتی از بزه‌دیدگان به‌عنوان راهکار مشورتی برای صلیب سرخ، به‌طور مشخص، می‌تواند این جنبهٔ ترمیمی و جبرانی را تأمین و تضمین کند. این حق در ادامهٔ مادهٔ ٤ ـ ١٢ و در بند سوم آن، مورد تصریح قرار گرفته است[1](برای مطالعهٔ بیشتر، ر.ک. رضوی‌فرد، ۱۳۹۰: ۱۸۱؛ قربان‌نیا و نمامیان، ۱۳۹۵: ٦٩؛ موسوی‌فرد، ١٤٠٠: ٧٧١ ـ ٧٩٥؛ موسوی‌فرد، ١٤٠٠: ٤٧٢ ـ ٤٩١؛ شریفی طرازکوهی و فتح‌پور، ١٣٩٦: ٤٥ ـ ٤٨؛ رضوی‌فرد و دیرباز، ١٣٩٢: ٦٧ ـ ٩٨).

۳ـ٤. حق تعیین و اجرای روندهای درمانی و پزشکی و ترمیمی

درنهایت، چهارمین حق و صلاحیتی که برای صلیب سرخ جهانی تعیین شده، حق تعیین و اجرای روندهای درمانی و پزشکی و ترمیمی است. این حق و صلاحیت، الزاماً ارتباطی با روند قضائی طی‌شده در دیوان ندارد، بلکه مستقل از تصمیم و رأی دیوان نیز می‌تواند عملی و اجرایی شود. به این منظور، به‌موجب یک یادداشت همکاری که در سال ۲۰۱۸م بین کمیتهٔ حمایت از بزه‌دیدگان در دیوان و کارگروه حمایت از بزه‌دیدگان در کمیتهٔ صلیب سرخ جهانی منعقد شده و به امضا رسیده است، صلیب سرخ می‌تواند رأساً نیز در راستای تعیین و اجرای روندهای درمانی و پزشکی و ترمیمی نسبت‌به بزه‌دیدگانی که متحمل خسارات مادی یا معنوی یا جسمانی یا جنسی شده‌اند، وارد عمل شود و اقدام کند. به‌نظر می‌رسد این حق و صلاحیت، مکمّل همهٔ مواردی است که در قسمت‌های قبل به آن‌ها اشاره شد و درواقع، حلقهٔ حمایت‌های دیوان از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی را کامل می‌سازد (Anne, 2021: 266).[2]

1. The representatives of the Red Cross have the right to determine the support mechanisms for the victims as a consultative solution for the court. They have the possibility to directly advise the victims, identify the mechanisms and methods of supporting them based on their opinions and present them to the International Criminal Court.
2. The representatives of the Red Cross can intervene and take action in order to determine and implement the treatment and medical and restorative procedures for

براساس قلمرو حق‌هایی که صلیب سرخ جهانی در راستای حمایت از حقوق بزه‌دیدگان در فرایندهای دادرسی کیفری نزد دیوان کیفری بین‌المللی از آن‌ها برخوردار است، می‌توان جنایات جنگی را عرصهٔ اصلی کنش‌گری کمیته در دیوان محسوب کرد. این موضوع، نیازمند بررسی و تحلیل بیشتر است که در ادامه، ارائه خواهد شد.

۴. جایگاه بزه‌دیدگان در اندیشه و افق‌های عملکردی صلیب سرخ جهانی

به‌طور کلی، صلیب سرخ جهانی یکی از اهداف، رسالت‌ها و رویکردهای اصلی و محوری خود را حمایت از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی قرار داده است. البته صلیب سرخ در ابتدای تأسیس، هدف عمدهٔ خود را حمایت از قربانیان و آسیب‌دیدگان جنگ تعریف کرده است. لیکن امروزه، با رویکردی به مراتب گسترده‌تر از زمان تأسیس، این سازمان می‌کوشد دامنه و قلمرو حمایت‌های خود از بزه دیدگان را به آسیب‌دیدگان پدیده‌های مجرمانه غیر از جنگ نیز گسترش دهد. این امر، موجب شده است تا جایگاه بزه‌دیدگان در اندیشه و نیز در افق‌های عملکردی صلیب سرخ جهانی، به مراتب و نسبت به گذشته، ارتقا یابد. تقویت[1] حمایت‌ها از بزه‌دیدگان، در رویکرد صلیب سرخ جهانی، به موجب اعلامیهٔ تبیینی[2] این سازمان، صادرشده در آغاز سال ۲۰۲٤ میلادی، یکی از اهداف عمده‌ای اعلام شده است که این سازمان می‌کوشد آن را محقق سازد. به موجب فرازی از مقدمهٔ این اعلامیه، صلیب سرخ جهانی، یک «نهاد حمایت‌گر»[3] است و ماهیت حمایت‌گر آن، دامنهٔ وسیع و طیف متنوعی از راهکارهای حمایت از بزه‌دیدگان و آسیب‌دیدگان جنگی و غیر آن را شکل می‌دهد (Garro, 2024: 44). این حمایت‌ها از منظر عمل‌گرایی صلیب سرخ در تعامل با دیوان کیفری بین‌المللی در قالب دوست دادگاه، قابل بحث و مداقه هستند. بر این اساس، صلیب سرخ یک نهاد یاری‌گر برای دیوان کیفری بین‌المللی ارزیابی می‌شود و به‌طور خاص، قلمرو عمل‌گرایی صلیب سرخ به‌عنوان دوست دادگاه یا نهاد یاری‌گر نیز حمایت از بزه‌دیدگان در دادرسی‌های کیفری نزد دیوان کیفری بین‌المللی تعریف می‌شود (Conflict and Environment Observatory, 2023: 28).

---

the victims who have suffered material, spiritual, physical or sexual damages. It seems that this right and competence is complementary to all the cases that were mentioned in the previous parts and in fact, it completes the circle of the Court's protections for the victims of international crimes.

1. enhancing
2. explanatory notice
3. protector institution

بر این مبنا و با هدف ارتقای هر چه بیشتر سطح، میزان و کیفیت حمایت‌ها از بزه‌دیدگان، صلیب سرخ جهانی کوشیده است روابط خود با دیوان کیفری بین‌المللی و نیز دیگر مراجع قضائی فراملی، گسترش دهد. البته عمق این روابط با دیوان، به مراتب گسترده‌تر و مشهودتر از روابط با دیگر مراجع ارزیابی شده است. تاکنون (مرداد ۱۴۰۳) و براساس اطلاعات موجود، بالغ بر ۱۱ تفاهم‌نامهٔ همکاری مشترک میان دیوان کیفری بین‌المللی و صلیب سرخ جهانی، با اهداف مختلف ولی عمدتاً ناظر بر حمایت از بزه‌دیدگان در دادرسی‌های کیفری نزد دیوان و ارائهٔ الگوها و اِعمال سازوکارهای حمایتی گوناگون از آن‌ها در این دادرسی‌ها به امضا رسیده است (Colin McLaughlin, 2024: 33). دلایل و زمینه‌هایی که رویکردهای نظری و نیز رویه‌های عملی مورد نظر این سازمان برای ارتقا و تعمیق روابط با دیوان کیفری بین‌المللی و نیز دیگر مراجع و نهادهای قضائی فراملی در راستای حمایت از بزه‌دیدگان را مشهودتر می‌سازد، عبارت‌اند از:

۱. کارکرد ذاتی صلیب سرخ در راستای کاهش آثار و لطمات حاصل از بزه‌دیدگی‌ها به‌ویژه در ارتباط با جنایات جنگی (Mc Gonigle, 2022: 62)

۲. توان و تخصص صلیب سرخ در ارائه داوطلبانه و غیر انتفاعی کمک‌ها، امدادها و مساعدت‌های مشاوره‌ای به بزه‌دیدگان اعم از مشورت‌های حقوقی ـ قضائی و غیر آن (Brouwer, 2022:189).

۳. چالش‌های عمدهٔ ناشی از گسترش جنگ و مخاصمه در سراسر جهان و تأثیرپذیری شدید فرایند تثبیت و استقرار صلح و امنیت پایدار در جهان از پدیدهٔ مخاصمات مسلحانه و لزوم نقش‌آفرینی صلیب سرخ در این فرایند[1](Mc Kay, 2023:173).

۴. اعتقاد به اصل همکاری متقابل و همیاری مسئولیت‌پذیرانه و دغدغه‌مندانه برای پیش‌گیری از بروز پروژه‌های بزه‌دیده‌ساز[2] به‌ویژه مخاصمات مسلحانه و جنگ‌های داخلی و فراملی (Stahn C, 2023: 103).

---

۱. در گفتمان صلیب سرخ جهانی، جنگ، ازجمله جدی‌ترین مظاهر نقض صلح و امنیت بین‌المللی و یکی از عوامل عمدهٔ ایجاد بی‌ثباتی و قربانی‌سازی در سراسر جهان است. بر همین اساس، یکی از مأموریت‌های عمدهٔ این سازمان، مقابله با آثار حاصل از بروز و تشدید جنگ‌ها و مخاصمات مسلحانه در سراسر جهان و تلاش برای کاهش میزان آسیب‌ها و لطمات حاصل از آن به‌ویژه در بُعد انسانی است (Garkawe, 2023: 27)

۲. در گفتمان صلیب سرخ جهانی، پروژهٔ بزه‌دیده‌ساز (The victimizer project)، هر واقعه یا رخدادی است که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم، بزه‌دیدهٔ انسانی یا تلفات و صدمات غیرانسانی بر جای بگذارد. طبعاً این ویژگی را جنگ و مخاصمات مسلحانه، به نحو بارزی دربردارند، ولی با این حال، منشأ این پروژه‌ها، فقط جنگ و مخاصمهٔ مسلحانه نیست، بلکه دیگر

۵. جنایات جنگی[1] به‌مثابهٔ عرصهٔ اصلی کنش‌گری صلیب سرخ در حمایت از بزه‌دیدگان در دیوان کیفری بین‌المللی (Chung, 2023: 113).

ذکر این نکتهٔ مهم لازم است و آن اینکه، صلیب سرخ می‌تواند نسبت به همهٔ جرائم و بزه‌دیدگی‌های مشمول صلاحیت قضائی دیوان کیفری بین‌المللی وارد عمل شود، اما به‌طور خاص، این مداخله را می‌توان در ارتباط با جنایات جنگی دید (Van den, 2023: 149).

در این باره، چهار وضعیت متفاوت که در آن‌ها صلیب سرخ وارد عمل می‌شود عبارت‌اند از:

۱. تلاش کمیته برای کمک به قربانیان مخاصمات مسلحانهٔ بین‌المللی و غیر بین‌المللی. این سازمان، خدمات خود به بزه‌دیدگان این مخاصمات را بر مبنای حقوق بین‌الملل بشردوستانه، سازماندهی می‌کند. البته پس از توجه کامل به نیازهای موجود و قابل پیش‌بینی به کمک‌های بشردوستانه (Fernanda, 2020: 251).

۲. در دیگر شرایط خشونت‌آمیز، کمیته خدمات خود را براساس میزان جدی بودن نیازهای برآورده‌نشده و اضطرار شرایط ارائه می‌دهد. سازمان همچنین توجه می‌کند که آیا با توجه به وضعیت خود به‌عنوان یک سازمان بی‌طرف و مستقل و نیز تجاربی که دارد، می‌تواند کاری بیشتر از دیگران انجام دهد یا خیر؟ در چنین شرایطی، کمیتهٔ

جنایات و جرائمی که رسیدگی کیفری قضائی به آن‌ها در صلاحیت دیوان کیفری بین‌المللی قرار گرفته است (جنایات علیه بشریت، نسل‌کشی و تجاوز سرزمینی) نیز می‌توانند پروژهٔ بزه‌دیده‌ساز، محسوب شوند و لذا می‌توان قائل به دامنه و گسترهٔ مداخله‌گری صلیب سرخ به‌منظور مقابله با آثار بزه‌دیدگی‌ها و حمایت از بزه‌دیده‌های انسانی شد (Bugnion, 2023: 233-249).

۱. war crime: جنایت جنگی، به معنای نقض قانون جنگ است و به اقداماتی مانند کشتار عمدی غیرنظامیان یا اسرای جنگی، شکنجه، گروگان‌گیری، تخریب غیرضروری اموال غیرنظامی، تجاوز جنسی در جنگ و غارت گفته می‌شود. در مادهٔ ۸ اساس‌نامهٔ رم که سند مؤسس دیوان کیفری بین‌المللی است، مصادیق جنایت جنگی برشمرده شده‌اند، ازجمله ارتکاب اقدامات زیر علیه غیرنظامیان، قتل عمد، شکنجه یا رفتار غیرانسانی ازجمله آزمایش‌های بیولوژیکی، وارد کردن رنج شدید یا آسیب جدی به بدن یا سلامت افراد، تخریب و تصرف اموال در سطح گسترده که به صورت غیرقانونی و مغرضانه انجام گیرد و نتوان آن را به‌دلیل ضرورت نظامی توجیه کرد، مجبور کردن زندانیان جنگی یا دیگر افراد محافظت‌شده به خدمت در نیروهای یک قدرت متخاصم، محروم‌کردن عمدی اسیر جنگی یا دیگر افراد محافظت‌شده از حق برخورداری از یک محاکمهٔ عادلانه و قانونی، اخراج یا انتقال غیرقانونی یا حبس غیرقانونی، گروگان‌گیری (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۸: ۱۱۲-۱۱۹؛ پوربافرانی، ۱۴۰۰: ۲۰۳-۲۱۱؛ خالقی، ۱۳۹۹: ۱۸۳-۱۹۲).

خدمات خود را نه براساس حقوق بین‌الملل بشردوستانه، بلکه بر مبنای اساس‌نامهٔ نهضت ارائه می‌دهد (Stahn, 2017: 199).

۳. اگر در ناحیه‌ای که کمیته در آن حضور عملیاتی دارد، یک بلای طبیعی یا ناشی از فعالیت‌های انسانی رخ دهد و یا یک بیماری همه‌گیر شود، چون این سازمان می‌تواند به سرعت نیروهای خود را اعزام کند و مشارکت قابل‌توجهی داشته باشد، در حد توان و در همکاری با دیگر ارکان سازمان ورود و توانایی‌های منحصربه‌فرد خود را عرضه می‌کند. این سازمان، معمولاً در فاز اضطراری اقدام می‌کند (Ferraro, 2015: 818).

۴. در دیگر شرایط، کمیته در فعالیت‌های تمامی آژانس‌های بشردوستانه مشارکت خاصی دارد، به‌خصوص در حوزه‌های تخصصی خود مانند جست‌وجوی افراد و اشاعه و ترویج حقوق بشردوستانه و اصول بنیادین. این‌ها همگی حوزه‌هایی هستند که در آن‌ها به‌صراحت به صلاحیت‌های کمیته برای ورود و مداخله در روندهای حمایت از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی به‌طور عام و بزه‌دیدگان جنایات جنگی به‌طور خاص تصریح شده است (صدرایی، ۱۳۹۲: ۵۹).

در مقام تحلیل می‌توان گفت آنچه در ارتباط با صلاحیت‌های کمیته در حمایت از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی گفته شد، به‌طور خاص و مشخص، درمورد جنایات جنگی و بزه‌دیدگان این جنایت‌ها قابل بحث و بررسی هستند. در این زمینه باید گفت صلیب سرخ، در قلب نهضت بین‌المللی صلیب سرخ و هلال احمر قرار گرفته و موتور محرک و مرکز ثقل فعالیت‌های بشردوستانه است که در ترسیم الفبای حقوق بشردوستانهٔ بین‌المللی و ایجاد ادبیات حقوقی، تدوین و توسعهٔ قواعد حمایتی، نقش مثبت و پیش‌گامانه داشته است. به‌وضوح می‌توان ارائهٔ تعریف موسّع از مفهوم «حمایت» و «کمک» برای قربانیان جنگی و ایدهٔ مصونیت آن‌ها از بلایای جنگ را در کارنامهٔ فعالیت‌های کمیته مشاهده کرد. به‌طور کلی، از دیدگاه کمیته، طیف قربانیان دو دسته هستند: قربانیان بالقوه که در عرصهٔ دیپلماتیک مورد توجهند و قربانیان بالفعل که در میدان جنگ مورد حمایت هستند. آن‌ها فرد یا گروهی از افراد انسانی هستند که در اثر خشونت ناشی از جنگ و نقض حقوق بشردوستانه، آسیب‌پذیرند و می‌بایست از گزند و آثار تخریبی جنگ، در امان بمانند.

همچنین باید افزود که در عرصهٔ دیپلماتیک، کمیته با استفاده از تجاربی که داشته و دارد، به تشویق و تسهیل برگزاری کنفرانس‌های دیپلماتیک متشکل از نمایندگان کشورها، انجام کارهای

مقدماتی، تهیهٔ پیش‌نویس اسناد، کارهای کارشناسی، شرکت در روند مذاکرات و ارائهٔ پیشنهادها و گزارش‌های واقع‌بینانه با ذکر آمار و ارقام براساس تجارب مکتسبه کمک می‌کند، دیپلماسی بشردوستانهٔ کمیته، ابزاری مترقیانه و پویا به‌منظور نیل به اهدافش، خصوصاً در مخاصمات غیربین‌المللی است. این دیپلماسی فعال، علاوه بر کاربرد در عرصهٔ دیپلماتیک، شامل مذاکره، مکاتبه با مقامات مسئول، بین کمیته و افرادی است که قربانیان را تحت اقتدار خود دارند، تا جایی که مقام کمیته را به‌عنوان یک میانجی بی‌طرف، نزد افکار عمومی جهانی معرفی کرده است. به‌علاوه، تفاسیر کمیته از مقررات موجود، نظارت بر حسن اجرای مقررات بشردوستانه، ترغیب و تشویق دولت‌ها به التزام عملی به معاهدات، نشر، ترویج و آموزش قواعد به عامهٔ مردم یا گروه‌های خاص مانند نظامیان، ارباب رسانه‌ها، دانشگاهیان و جوانان، بی‌غرضی، بشردوستی و استقلال آن را تقویت و آن را جهان‌شمول کرده است.

در صحنهٔ نبرد، کمیته با سازوکارهایی که در اختیار دارد، از طبقات مختلف قربانیان، حمایت می‌کند. روند توسعه و تکامل تدریجی پدیدهٔ حمایت در نظام بین‌المللی را زمانی می‌توان مشاهده کرد که دریابیم در ابتدای تأسیس کمیته، مفهوم قربانیانی که وارد حیطهٔ صلاحیت و عملکرد آن شدند، صرفاً محدود به سربازان مجروح و بیمار در جنگ زمینی بود. متعاقباً مصدومان دریایی در جنگ دریایی نیز به گروه فوق اضافه شدند. پس از آن در خلال جنگ جهانی اول، مسئلهٔ زندانیان جنگی و مراقبت از آن‌ها، برای کمیته مطرح شد و سپس در جنگ جهانی دوم، حمایت از غیرنظامیان در دستور کار قرار گرفت. با تشدید مخاصمات غیربین‌المللی و جنگ‌های داخلی، درنتیجه استعمارزدایی، شاهد این هستیم که کمیته با درنوردیدن قلمرو داخلی کشورها در این‌گونه مخاصمات نیز مداخله کرد. درنتیجه روند شکل‌گیری حوزه‌هایی که کمیته در آن‌ها مداخله کرد، دقیقاً و عیناً مطابق روند شکل‌گیری عهدنامه‌های چهارگانهٔ ژنو، به ترتیب تصویب آن‌هاست و توسعهٔ اقداماتش، با تدوین پروتکل‌های الحاقی، منطبق و هماهنگ است. از طرف دیگر، با پیشرفت‌های صورت‌گرفته، مقررات لاهه مخصوصاً بحث محدودیت وسایل و شیوه‌های نبرد، ازجمله مین‌های زمینی ضدّ نفر نیز در کانون توجه کمیته قرار گرفت و به نوعی، به مقابله با رقابت تسلیحاتی دولت‌ها علیه غیرنظامیان پرداخت. ورود به حوزه‌های مشترک حقوق بشر و حقوق بین‌الملل بشردوستانه به‌ویژه از کنفرانس جهانی وین ۱۹۹۳ به بعد مانند ایجاد پیوند و هم‌بستگی میان حقوق مندرج در مادهٔ ۳ مشترک و مادهٔ ٤ میثاق حقوق مدنی و سیاسی ازجمله دیگر مباحث مطروحه برای کمیته در زمان بروز جنگ‌هاست (Giladi, 2021: 171).

کمیته در عرصهٔ تخاصم، به حمایت از قربانیانی می‌پردازد که در ابتدای تأسیس، منحصر به یک طبقه بود (مجروحان نظامی جنگ زمینی)، اما امروزه طبقات مختلف انسانی را به شرح فوق، تحت پوشش قرار داده است. جمع‌آوری کمک‌های امدادی بشردوستانه و نظارت بر توزیع آن‌ها، تسهیل مذاکرات و توافقات آتش‌بس، تخلیه و اعاده به میهن و آوارگان، پناهندگان، بیگانگان، زندانیان جنگی و غیرنظامیان توقیف شده، کمک در جهت ردیابی افراد مفقودالاثر، متوفیان و سعی در جهت ایجاد اتحاد خانوادگی، بازپروری معلولان ناشی از جنگ اعم از نظامی و غیرنظامی، بازدید از محل‌های بازداشت، مصاحبهٔ خصوصی با افراد، ایجاد مناطق امن و عاری از خطر برای قربانیان جنگی، ارائهٔ تجهیزات مادی، بهداشتی و آموزشی به قربانیان، کمک به پاک‌سازی مناطق پرخطر و حمایت از گروه‌های خاص آسیب‌پذیرتر، تنها گوشه‌هایی از این حمایت‌ها و کمک‌ها هستند (Mialhe, 2020: 103).

بدین ترتیب می‌توان گفت که نقش کمیتهٔ صلیب سرخ جهانی در حمایت از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی به‌ویژه جنایات جنگی، مثبت بوده و این حمایت به‌تدریج گسترش و دامنهٔ آن توسعه یافته، به‌طوری که کمیته را به یک حامی برای قربانیان جنایات بین‌المللی تبدیل کرده است. این حمایت‌ها و توسعهٔ آن‌ها در چهار حوزه صورت پذیرفته است: ۱. در مدت، شرایط، نوع و تعداد افرادی که به آن‌ها کمک می‌کند که از طریق تفکیک و طبقه‌بندی نیازهای قربانیان، سعی در برآوردن نیازهای اصلی آنان دارد؛ ۲. در موقعیت‌هایی که کمیته مداخله می‌کند؛ ۳. در دامنهٔ جغرافیای عملیات؛ ٤. در چگونگی، حیطه وظایف و قلمرو تکالیف.

باید اضافه کرد که کمیتهٔ صلیب سرخ، در ابتدا قصد نداشت تا در صحنهٔ نبرد فعالیت کند. با این حال، درخواست‌های فراوانی از سوی حقوقدانان و فعالان حقوق بزه‌دیدگان از صلیب سرخ مطرح شد مبنی بر اینکه کارکنان امدادی خود را به صحنه بفرستند، چراکه باور داشتند که انجام کارهای بشردوستانه در زمان درگیری نیازمند ارائهٔ ضمانت کافی برای بی‌طرفی و استقلالی است که تمامی طرف‌ها پذیرای آن باشند و این کار فقط از عهدهٔ صلیب سرخ برآمد. درنتیجه لازم می‌شد تا صلیب سرخ فعالیت‌های عملیاتی خود را به سرعت و در چارچوب اصول بی‌طرفی و استقلال، به‌منظور خدمات‌رسانی در هر دو سوی میدان نبرد، بازنگری کند. این کارکرد بعدها رسمیت یافت؛ یعنی زمانی که در کنوانسیون‌های ژنو بر ماهیت کاملاً بشردوستانه و خالی از غرض فعالیت‌های این

سازمان تصریح شد. درنتیجه، سازمان نقش خاصی را بر عهده گرفت تا کاربرد دقیق حقوق بین‌المللی بشردوستانه را تضمین کند.

مسئلهٔ دیگری که باید به آن پرداخت، رویکردهای محوری و مبنایی کمیته برای مداخله و اقدام در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی است. این رویکردها را در ادامه مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۵. رهیافت‌های عمدهٔ کمیتهٔ صلیب سرخ در راستای حمایت از بزه‌دیدگان در دادرسی‌های دیوان کیفری بین‌المللی

به‌نظر می‌رسد مقولهٔ حمایت از بزه‌دیدگان را بتوان حلقهٔ رابط یا پل ارتباطی میان عملکرد دیوان کیفری بین‌المللی و صلیب سرخ جهانی ارزیابی کرد. درواقع، آنچه فصل مشترک اقدامات این دو مرجع مهم فراملی می‌تواند محسوب شود، کنش‌گری آن‌ها در عرصهٔ حمایت از بزه‌دیدگان است (برای مطالعهٔ بیشتر درمورد رویکرد دیوان در جهت حمایت از بزه‌دیدگان، ر.ک. نژندی‌منش و آموزگار، ۱۳۹٦: ۱۳۵ ـ ۱٦۱؛ مهدیقلی، ۱٤۰۱: ۲۹ ـ ٤٤). البته شاید بتوان این تفاوت را میان عملکرد این دو نهاد درنظر گرفت و آن اینکه، دیوان، به‌طور معمول و حسب وظایف محوله در اساس‌نامهٔ رم، نسبت به بزه‌دیدگان، حمایت‌های حقوقی و قضائی را مبنا قرار می‌دهد، ولی صلیب سرخ براساس مأموریت‌های تعریف‌شده، ممکن است دامنهٔ حمایت‌های خود را فراتر از حمایت‌های حقوقی و قضائی نسبت‌به بزه‌دیدگان، اعمال کند (برای مطالعهٔ بیشتر، ر.ک. Greco, 2022: 30-34; Garlo, 2023: 193-209؛ رضوی‌فرد و دیرباز، ۱۳۹۲: ٦۷ ـ ۹۸؛ نجفی توانا و همکاران، ۱٤۰۱: ۱۳۷ ـ ۱٦٤).

همانگونه که در بیانیهٔ مأموریت صلیب سرخ تشریح شده است، این سازمان پس از تحلیل شرایط، چهار رهیافت عمده را در راهبردهای کلان خود در راستای حمایت از بزه‌دیدگان در دادرسی‌های دیوان کیفری بین‌المللی، مورد نظر قرار می‌دهد تا مستقیم و یا غیرمستقیم و یا در کوتاه‌مدت، میان‌مدت و یا بلندمدت، احترام به زندگی، کرامت و سلامت جسمی و روحی قربانیان مخاصمات مسلحانه و دیگر شرایط خشونت‌آمیز را تضمین کند. این چهار رهیافت عمده را می‌توان عبارت دانست از: رهیافت حمایتی، رهیافت کمک‌رسانی، رهیافت همکاری و رهیافت پیش‌گیری. در ادامه، به ترتیب، به این رهیافت‌ها پرداخته خواهد شد.

۵ ـ ۱. رهیافت حمایتی[1]

به‌منظور حفاظت از جان، امنیت، کرامت و سلامت جسمی و روحی قربانیان مخاصمات مسلحانه و دیگر شرایط خشونت‌آمیز، هدف از اِعمال این رویکرد، تضمین آن است که مقامات و دیگر کنش‌گران به الزامات خود عمل کنند و حقوق افراد را محترم بشمارند. همچنین هدف از آن، جلوگیری از و یا پایان دادن به موارد عملی و یا احتمالی نقض حقوق بین‌الملل بشردوستانه و دیگر مجموعه قوانین و یا قواعد بنیادینی است که از مردم در چنین شرایطی حمایت و حفاظت می‌کنند. تمرکز کمیته، اولاً، بر روی علل و شرایط حاکم بر موارد نقض قانون و کسانی است که مسئول ارتکاب موارد نقض قانونی هستند و ثانیاً، بر روی پیامدهایی است که خشونت‌های ارتکابی به دنبال داشته است (مهرگان و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۶۰).

۵ ـ ۲. رهیافت کمک‌رسانی (امداد)[2]

هدف از کمک‌رسانی، حفاظت از جان و یا ترمیم کرامت افراد و جوامع محلی است که به شدت تحت تأثیر مخاصمات مسلحانه و دیگر شرایط خشونت‌آمیز قرار گرفته‌اند. فعالیت‌های کمک‌رسانی در اصل برای رسیدگی به پیامدهای موارد نقض حقوق بشردوستانهٔ بین‌المللی و دیگر مجموعه قوانین مرتبط اجرا می‌شوند. همچنین ممکن است در این فعالیت‌ها با کاهش میزان در معرض خطر بودن به علل و شرایط بروز چنین موارد نقض قانون نیز پرداخته شود. کمک‌رسانی شامل رسیدگی به نیازهای ضروری ولی برآورده نشده افراد و یا جوامع محلی بر مبنای هنجارهای اجتماعی و شرایط فرهنگی است. این نیازها متفاوتند، ولی برای پاسخ‌گویی به آن‌ها معمولاً با تأمین کالا و خدمات، حمایت از تأسیسات و خدمات موجود و تشویق مقامات و دیگران به انجام وظایف و مسئولیت‌هایشان به مسائل مرتبط با درمان، بهداشت، سرپناه، امنیت اقتصادی و ...(Banner, 2021: 299).

۵ ـ ۳. رهیافت همکاری[3]

هدف از همکاری، افزایش ظرفیت عملیاتی جمعیت‌های ملی، به‌خصوص در کشورهایی است که دچار مخاصمهٔ مسلحانه و دیگر شرایط خشونت‌آمیز شده و یا احتمال دارد که بشوند. هدف دیگر

1. protective approach
2. assistance approach
3. collaborative approach

آن، افزایش ظرفیت صلیب سرخ برای تعامل با جمعیت‌های ملی و مشارکت با آن‌هاست. هدف از رویکرد همکاری، بهینه کردن فعالیت‌های بشردوستانهٔ ارکان سازمان صلیب سرخ با بهترین استفاده از رویه‌ها و مهارت‌های مکمل در رابطه با مسائل عملیاتی مانند حمایت، کمک‌رسانی و پیش‌گیری است. این رویکرد شامل تدوین و اجرای سیاست‌ها و خط‌مشی‌های سازمان است که در طول نشست‌های اعضا تصویب می‌شوند و نیز ارتقای ظرفیت جمعیت‌های ملی و کمک به آن‌ها برای رعایت اصول بنیادین در تمام زمان‌ها (فروغی‌نیا، ۱۳۹۸: ۵۹).

۵ ـ ٤. رهیافت پیش‌گیری[1]

هدف از پیش‌گیری، ایجاد محیطی مساعد است که در آن، احترام به زندگی و کرامت کسانی که به‌شدت تحت تأثیر مخاصمات مسلحانه و دیگر شرایط خشونت‌آمیز هستند تضمین شود و برای فعالیت‌های صلیب سرخ نیز مناسب باشد. هدف از این رویکرد، پیش‌گیری از آلام بزه‌دیدگان از طریق اِعمال نفوذ بر کسانی است که اثر مستقیم یا غیرمستقیم در سرنوشت مردمی دارند که تحت تأثیر چنین شرایطی هستند. این در کل به معنای فعالیت در بازه‌ای میان‌مدت تا بلندمدت است. رویکرد پیش‌گیری به‌خصوص شامل برقراری ارتباط به‌منظور توسعه، روشن‌سازی و ترویج روند پیاده‌سازی حقوق بین‌الملل بشردوستانه و دیگر قوانین مرتبط و نیز ترویج میزان پذیرش فعالیت‌های صلیب سرخ است (دفتر نمایندگی ...، ۱۳۹۹: ۳۳ ـ ۳۹؛ برای مطالعهٔ بیشتر، ر.ک. نوری سوآ، ۱٤۰۳: ۱۲۳ ـ ۱۵۰).

به نظر می‌رسد آنچه درمورد کارکردها و رهیافت‌های صلیب سرخ جهانی در راستای حمایت از بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللی گفته شد، به‌ویژه در پرتو معیارها و موازین حقوق بشردوستانهٔ بین‌المللی معنا و تجلی می‌یابد؛ به این صورت که به زعم صلیب سرخ، قاعده‌ای عرفی از رویهٔ دولت‌ها قابل استنباط است که براساس آن، هم در مخاصمات مسلحانهٔ بین‌المللی و هم در مخاصمات مسلحانهٔ غیربین‌المللی، هر طرف مخاصمه باید حقوق بین‌الملل بشردوستانه را توسط نیروهای نظامی و سایر اشخاص و گروه‌هایی که تحت امر یا فرماندهی یا نظارت آن هستند اجرا و اجرای آن را تضمین کند.

1. prevention approach

در عین حال، باید در مقام ارزیابی و تحلیل عملکرد صلیب سرخ در راستای حمایت از بزه‌دیدگان در دیوان کیفری بین‌المللی نیز بود. در قسمت بعد، این مقوله، مطالعه خواهد شد.

٦. ارزیابی و تحلیل عملکرد صلیب سرخ در حمایت از بزه‌دیدگان در دیوان کیفری بین‌المللی

برای آنکه صلیب سرخ بتواند مأموریت خود را به شکلی مؤثر انجام دهد، باید اعتماد دولت‌ها، طرف‌های درگیر و کسانی را که در درگیری یا شرایط خشونت‌آمیز نقش دارند جلب کند. چنین اعتمادی به‌خصوص بر مبنای آگاهی از خط‌مشی و روش‌های کاری این سازمان به‌دست می‌آید. کمیته از طریق استمرار کارهای خود و قابل پیش‌بینی بودن، اعتماد مردم را جلب می‌کند. ترکیب اثربخشی و اعتبار بدون توجه به زمان، مکان و یا طیف‌های نیازهای موجود، چالشی همیشگی برای این سازمان است؛ چراکه باید بتواند ثابت کند که هم عمل‌گراست و هم خلّاق. در چارچوب راهبرد و اولویت‌های مشخص کمیته، به دفاتر نمایندگی این سازمان در مناطق عملیاتی استقلال داخلی زیادی داده شده است تا خود درمورد انتخاب بهترین روش برای کمک به قربانیان مخاصمات مسلحانه و دیگر شرایط خشونت‌آمیز تصمیم بگیرند.

براساس دستورالعمل همکاری میان کمیته و دیوان که در آوریل ۲۰۲۲م، روزآمد شده است، کمیته اولویت‌های خود در همکاری با دیوان در راستای حمایت از بزه‌دیدگان را براساس معیارهای زیر تعیین می‌کند:

۱. میزان آلام قربانیان و اضطراری بودن نیازهای آنان: اصل بی‌غرضی که در حقوق بین‌الملل بشردوستانه ذکر شده است، کماکان به‌عنوان ستون فعالیت‌های صلیب سرخ شناخته می‌شود. این فعالیت‌ها باید غیرتبعیض‌آمیز و متناسب با نیازهای کسانی باشد که نیازمند حمایت و کمک هستند.

۲. توانایی‌های منحصربه‌فرد کمیته که ناشی از وجه متمایز آن به‌عنوان یک سازمان بی‌طرف و مستقل و یک میانجی است و نیز تجارب آن در کمک‌رسانی به قربانیان مخاصمات مسلحانه (دانش بومی، منابع انسانی، لجستیک، ظرفیت جست‌وجوی افراد و ...) امتیاز ویژهٔ کمیته، که ناشی از اصول حاکم بر آن و تجارب عملیاتی است، کسب کرده، از سوی جامعهٔ بین‌المللی به رسمیت شناخته شده است. این

کمیته می‌تواند خود را به‌خوبی در فضای فعالیت‌های بشردوستانه در کنار تعداد زیادی از انواع سازمان‌های بشردوستانه جای و به فعالیت خود ادامه دهد.

۳. کمیته سعی دارد تا فعالیت‌های خود را در شرایطی انجام دهد که حقوق بین‌الملل بشردوستانه در آن‌ها کاربرد دارد و به دقت در مقتضی بودن اقدام در شرایط موجود و یا در دیگر شرایط خشونت‌آمیزی که تحت پوشش حقوق بین‌الملل بشردوستانه نیست (مانند ناآرامی‌ها و تنش‌های داخلی) توجه کند. این سازمان در تمام شرایط، فعالیت‌های خود را بر مبنای معیارهایی که در بالا ذکر شد، انجام می‌دهد.

در مقام جمع‌بندی و تحلیل باید گفت از یک سو، صلیب سرخ را باید برجسته‌ترین بازیگر غیردولتی در عرصهٔ حقوق بین‌الملل بشردوستانه و حفاظت از حقوق بزه‌دیدگان در هنگامهٔ بروز مخاصمات مسلحانه در روزگار کنونی دانست و از سوی دیگر، عملکرد این کمیته، به‌ویژه به سه دلیل، ناکافی است: عدم توجه کافی به مباحث حقوق بشری و تمرکز افراطی بر مقولات مرتبط با حقوق بشردوستانه، تمرکز بر مفهوم کلاسیک جنگ و ناتوان ماندن از مواجهه با مظاهر و مصادیق جدید جنگ و مخاصمه و تکیه بر اصل محرمانه بودن اطلاعات برای تضمین حضور در مناطق بحرانی. نخستین عامل، موجب می‌شود که عملکرد کمیته، صرفاً به پس از وقوع مخاصمه متمرکز شود و وضعیت‌های ماقبل مخاصمه، اساساً چندان جایگاه خاصی در عملکردها و رویکردهای کمیته ندارند؛ حال آنکه باید رویکرد و رهیافت مبتنی بر پیش‌گیری از وقوع مخاصمه، بیش‌ازپیش در نظرگاه کمیته، تقویت شود. دومین دلیل، موجب می‌شود که کمیته، چندان نتواند در جایگاه یک نهاد کنش‌گر غیردولتی و حمایت‌گر، در مخاصمات غیرکلاسیک ازجمله تروریسم‌های سایبری (ر.ک. اسلامی، ۱۳۹۵: ۱۵۷-۱۸۲؛ صبح‌خیز، ۱۳۹٤: ۱۰۰-۱۱۸) که گونهٔ جدید و به نسبت، متفاوتی با جنگ‌های کلاسیک و سنتی مبتنی بر استفاده از آلات و ادوات رزمی است، مداخله‌گری داشته باشد. درنهایت، عامل سوم موجب می‌شود که اصل حمایت ویژه و افتراقی از بزه‌دیدگان، به‌طور کامل نتواند به اجرا درآید، زیرا گاه، مقتضی آن است که اطلاعات مربوط به بزه‌دیدگان، دست‌کم آن اطلاعاتی که به‌طور مستقیم به حریم خصوصی آن‌ها مربوط نمی‌شود، به‌صورت عمومی منتشر شود تا بتوان دیگر بزه‌دیدگان را شناسایی کرد یا در مقام تعقیب و کشف دیگر جرم‌ها و بزه‌کاری‌ها برآمد.

نتیجه‌گیری

صلیب سرخ جهانی به موجب وظایف و صلاحیت‌های شناخته‌شدهٔ خود، می‌کوشد در فرایندهای دادرسی کیفری نزد مراجع قضائی بین‌المللی به‌ویژه دیوان کیفری بین‌المللی، نقشی بیش از پیش پررنگ‌تر بازی کند. براساس مبنا و فلسفهٔ اصلی شکل‌گیری این نهاد غیردولتی، حمایت از بزه‌دیدگان و آسیب‌دیدگان جنایات بین‌المللی، یکی از مهم‌ترین وظایف و تعهداتی است که دولت‌ها در عصر حاضر در راستای همکاری‌ها و معاضدت‌های قضائی بین‌المللی در روند مقابله با جرائم و جنایات بین‌المللی و مقابله با بی‌کیفرمانی بزه‌کاران بین‌المللی باید خود را ملتزم و متعهد به آن بدانند.

با مداقه در اسناد موجود ازجمله یاداشت‌های تفاهم و همکاری امضاشده میان دیوان کیفری بین‌المللی و صلیب سرخ، حق‌های خاصی را که در راستای حمایت از بزه‌دیدگان در فرایندهای دادرسی کیفری نزد دیوان، کمیته از آن‌ها برخوردار است می‌توان عبارت دانست از: ۱. حق حضور در جلسات رسیدگی؛ ۲. حق اظهارنظر دربارهٔ نوع، حجم و آثار آسیب‌دیدگی‌ها و بزه‌دیدگی‌ها؛ ۳. حق تعیین سازوکارهای حمایتی از بزه‌دیدگان به‌عنوان راهکار مشورتی برای دیوان؛ ٤. حق تعیین و اجرای روندهای درمانی و پزشکی و ترمیمی.

از سوی دیگر، به‌طور کلی، رهیافت‌های مورد نظر کمیته در راستای ایفای وظایفش نیز عبارت‌اند از: رهیافت حمایتی، رهیافت کمک‌رسانی، رهیافت همکاری و رهیافت پیش‌گیری. هر یک از حق‌ها یا رهیافت‌های اشاره‌شده، آثار و پیامدهای خاص خود را دارند، ولی به‌نظر می‌رسد مجموع آن‌ها صلاحیت‌ها و امتیازات خاصی را برای کمیته به دنبال دارد. منظومه متشکل از این حق‌ها و رهیافت‌ها، توانسته است جایگاه صلیب سرخ جهانی را در قالب یک نهاد یاری‌گر دیوان کیفری بین‌المللی، ارتقا دهد. درواقع، صلیب سرخ را به راستی می‌توان یک دوست دادگاه نامید، ولی با وجود این جایگاه و کارکردهای مثبت و سازنده‌ای که صلیب سرخ در راستای حمایت از حقوق بزه‌دیدگان در دادرسی‌های کیفری نزد دیوان کیفری بین‌المللی از آن‌ها برخوردار است، نمی‌توان عملکرد این سازمان را عاری از نقد و ایراد دانست. به‌نظر می‌رسد عدم توجه کافی به مباحث حقوق بشری و تمرکز افراطی بر مقولات مرتبط با حقوق بشردوستانه، تمرکز بر مفهوم کلاسیک جنگ و ناتوان ماندن از مواجهه با مظاهر و مصادیق جدید جنگ و مخاصمه و تکیه بر اصل محرمانه بودن اطلاعات برای تضمین حضور در مناطق بحرانی را می‌توان مهم‌ترین نقدهای وارد بر عملکرد صلیب سرخ در دادرسی‌های کیفری نزد دیوان محسوب کرد. رفع این سه کمبود مهم، کارکردهای مثبت صلیب سرخ در ارتباط و تعامل با دیوان را افزایش می‌دهد و فرایندهای مورد نظر این سازمان مبتنی بر اصل حمایت‌گری از حقوق و منافع بزه‌دیدگان را در دادرسی‌های کیفری نزد دیوان، ارتقا می‌بخشد.

حامی مالی:
این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:
علیرضا جمشیدی: مفهوم‌سازی، نظارت بر داده‌ها، اعتبارسنجی، مدیریت پروژه، منابع.
حمیدرضا حیدرپور و ژیلا مهرآرا: روش‌شناسی، تحلیل، نوشتن بررسی و ویرایش، تحقیق و بررسی، پیش‌نویس اصلی.

تعارض منافع:
بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

ملاحظات اخلاقی:
این پژوهش بر پایه مطالعه اسناد، قوانین، رویه‌های قضایی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده و در آن هیچ‌گونه مطالعه‌ای بر روی انسان، حیوان یا داده‌های شخصی صورت نگرفته است؛ بنابراین، اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای این پژوهش ضروری نبوده است. با این حال، نویسنده اصول امانت‌داری علمی، صداقت پژوهشی، استناددهی صحیح و رعایت حقوق مالکیت فکری را در تمامی مراحل پژوهش رعایت کرده است.
در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد صرفاً برای کمک به ویرایش زبانی، بهبود ساختار نگارش و ارتقای خوانایی متن استفاده شده است. این ابزارها در طراحی پژوهش، تحلیل علمی، تفسیر یافته‌ها، استنتاج نتایج یا تصمیم‌گیری‌های پژوهشی نقشی نداشته‌اند و مسئولیت کامل صحت، اصالت و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسنده/نویسندگان است.

موافقت نویسندگان:
تمامی نویسندگان نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و با انتشار آن موافقت دارند.

منابع

۱. ابهری، حمید و مهدی فلاح خاریکی (۱۳۹۷)، «مطالعهٔ تطبیقی مفهوم و کارکرد "دوست دادگاه" در حقوق ایران و کامن لا»، فصلنامهٔ تحقیقات حقوقی، ۲۱ (۸۳)، صص ۲۸٦ ـ ۳۰۷.

۲. اسلامی، ابراهیم (۱۳۹۵)، «جایگاه حمایت از بزه‌دیدگان جرائم سایبری در مقررات کیفری حقوق داخلی و حقوق بین‌الملل»، پژوهشنامهٔ حقوق اسلامی، ٤۳، ۱۵۷-۱۸۲.

۳. پوربافرانی، حسن (۱٤۰۰)، حقوق کیفری بین‌المللی، تهران: میزان.

٤. خالقی، علی (۱۳۹۹)، جستارهایی از حقوق جزای بین‌الملل، تهران: شهر دانش.

۵. دفتر نمایندگی کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ جهانی در ایران (۱۳۹۹)، سند مرجع مأموریت، فعالی‌ها و کار کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ جهانی، تهران: بهنامی.

٦. راعی دهقی، هاجر (۱۳۹۷)، نقش کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ در تأسیس دیوان کیفری بین‌المللی، تهران: خرسندی.

۷. رضوی‌فرد، بهزاد و مرضیه دیرباز (۱۳۹۲)، «حمایت‌های حقوقی دیوان کیفری بین‌المللی از بزه‌دیدگان»، پژوهش حقوق کیفری، ۳، ۹۹-۱۱۷.

۸. رضوی‌فرد، بهزاد (۱۳۹۰)، «جایگاه ترمیم خسارت‌هاي وارده به بزه‌دیدگان جنایات بین‌المللي: از حقوق بین‌الملل عمومي تا حقوق بین‌الملل کیفری»، تحقیقات حقوقی، ۵۵، صص ۲۱۷ ـ ۲۳۷.

۹. رمضانی قوام‌آبادی، محمدحسین و هیوا حاجی‌ملا (۱۳۹٦)، «مداخلهٔ سازمان‌هاي غیردولتي به‌منزلهٔ "دوست دادگاه" در دادگاه بین‌المللي حقوق دریاها»، مطالعات حقوق عمومی، ٤۷(٤)، صص ۹۱۹ ـ ۹۳٦.

۱۰. رمضانی قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۳۸۷)، «حضور سازمان‌های غیردولتی در پیش‌گاه مراجع قضائی بین‌المللی»، فصلنامهٔ حقوق (مجلهٔ دانشکدهٔ حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران)، ۳۸(۲)، صص ۱۵۳ ـ ۱۷۲.

۱۱. زمانی، سیدقاسم و سید ابراهیم حسینی (۱۳۹۹)، «نقش سازمان‌های غیردولتی در حمایت از قربانیان جنایات بین‌المللی نزد دادگاه‌های کیفری بین‌المللی»، فصلنامهٔ مطالعات حقوق عمومی، ۵۰(۱)، ۲۳-۳۸.

۱۲. شریفی طرازکوهی، حسین و فاطمه فتح‌پور (۱۳۹٦)، «حمایت از قربانیان تروریسم در پرتو روند انسانی شدن حقوق بین‌الملل»، مجلهٔ پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۹، صص ۵-٤۸.

۱۳. صبح‌خیز، رضا (۱۳۹٤)، «چالش‌های حقوقی جرائم سایبری در نظام حقوق بین‌الملل و نظام حقوقی ایران»، پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی، ۱۰(۳۹)، ۱۱۷-۱۳۷.

۱٤. صدرایی، فهیم (۱۳۹۲)، نقش کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ در تحول حقوق بین‌الملل با تأکید بر تفاسیر کمیته دربارهٔ قواعد حقوق جنگ، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

۱۵. فروغی‌نیا، حسین (۱۳۹۸)، «موانع و چالش‌های اجرایی دیوان کیفری بین‌المللی در تقویت ضمانت اجراهای حقوق بین‌الملل بشردوستانه»، تعالی حقوق، ۳، صص ۳۷ ـ ۷٤.

۱٦. قربان‌نیا، ناصر و پیمان نمامیان (۱۳۹۵)، «جایگاه حمایت از بزه‌دیدگان تروریسم در نظام حقوق بین‌المللی»، حقوق تطبیقی، ۳(٦)، صص ۹۷ ـ ۱۲۲.

۱۷. مروت، مجتبی (۱۳۹۰)، «نقش کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ در حمایت از قربانیان جنگی»، پژوهش حقوق، ۱۳(۳۲)، صص ۳۲۹ ـ ۳۳٦.

۱۸. موسوی‌فرد، محمدرضا (۱٤۰۰)، «امکان‌سنجی شناسایی مسئولیت کیفری سیاست‌گذاران وهابی و مجریان حقیقی دولت‌های حامی تروریسم با تأکید بر رویکردهای سیاسی و حقوقی در جغرافیای سیاسی خاورمیانه»، نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۳(۲)، ٤۷۲-٤۹۰.

۱۹. موسوی‌فرد، محمدرضا (۱٤۰۰)، «حقوق قربانیان اقدامات تروریستی در رهیافت‌های سیاسی و قوانین بین‌المللی با تأکید بر جغرافیای سیاسی خاورمیانه»، نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۳(۳)، ۷۲۲-۷۹۵.

۲۰. مهدیقلی، مرضیه (۱٤۰۱)، حمایت حقوقی از قربانیان جرائم بین‌المللی در حقوق بین‌الملل کیفری، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه گیلان.

۲۱. مهرگان، امیرحسین و همکاران (۱۳۹۹)، «ضرورت بازنگری مأموریت کمیتهٔ بین‌المللی صلیب سرخ: از کاهش آلام انسانی تا پیش‌گیری از خشونت‌های مسلحانه»، مطالعات بین‌المللی، ۱۷(٦٦)، صص ۱۵۱ ـ ۱٦۹.

۲۲. میرعباسی، سیدباقر و عقیل محمدی (۱۳۹٤)، «نقش و جایگاه سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی به‌عنوان "دوست دادگاه" در نظام بین‌المللی حل و فصل اختلافات»، مطالعات حقوق عمومی، ٤٦(٤)، صص ۷۵۳ ـ ۷٦۹.

۲۳. میرمحمدصادقی، حسین (۱۳۹۸)، دادگاه کیفری بین‌المللی، تهران: دادگستر.

۲٤. نجفی‌توانا، علی و همکاران (۱٤۰۱)، «الگویی برای تقویت حمایت از بزه‌دیدگان جرائم بین‌المللی در آفریقا»، حقوق کیفری، ۱۰(۳۹)، ۱۳۷-۱٦٤.

۲۵. نژندی‌منش، هیبت‌الله و شهریار آموزگار (۱۳۹٦)، «جایگاه بزه‌دیده در اساس‌نامهٔ دیوان کیفری بین‌المللی»، فصل‌نامهٔ قضاوت، ۱۷(۹۱)، صص ۱۳۵ ـ ۱٦۱.

۲۶. نوری سوآ، احمد (۱۴۰۳)، «نقش دیوان کیفری در پیش‌گیری از جرائم بین‌المللی»، مجلهٔ بین‌المللی پژوهش ملل، ۹(۹۹)، ۱۲۳-۱۵۰.

References

1. Anne . Marie La Rosa (2021), *ICRC and ICC: Two Separate but Complementary Approaches to Ensuring Respect for International Humanitarian Law*, Sage Pub.
2. Banner, S. (2021), *The Myth of the Neutral Amicus: American Courts and their Friends*, Chicago: Constitutional Commentary.
3. Bugnion, F. (2017), *The International Committee of Red Cross and The Protection of War Victims*, Macmillan Publishers Limited.
4. Bugnion, F. (2023), *The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims*, University of Virgínia, Macmillan Education.
5. Cassese, A. (2013), *International Criminal Law, Oxford University Press.*
6. Chung, Ch. (2023), *Victims' Participation at the International Criminal Court: Are Concessions of the Court Clouding the Promise?*, NJIHR.
7. Colin McLaughlin (2024), Victim and witness provisions of the ICC compared to other international tribunals, Pablo Pub., Rome.
8. Collins, P. M. (2022), *Friends of the Supreme Court: Interest Groups and Judicial Decision Making*, New York: Oxford University Press.
9. Conflict and Environment Observatory (2023), ICRC & Strengthening legal protection of victims of armed conflicts, Geneve.
10. Enap, C. (2022), *Terror of NGOs, Coalition for an ICC in the Establishment of ICC*, Phd Dissertation, Rutgers University.
11. Fast, L. (2019), *Unpacking the Principle of Humanity: Tensions and Implications*, ICRC Annual Report on IHL and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts. Recommitting to Protection in Armed Conflict on the 70th Anniversary of the Geneva Conventions.
12. Fernanda Garcı´a Pinto (2020), "The International Committee of the Red Cross and the International Criminal Court: Turning International Humanitarian Law Into a Two . headed Snake?", *International Review of the Red Cross, 102*(914), 745–763.
13. Ferraro, T. (2015), "The ICRC's legal position on the notion of armed conflict involving foreign intervention and on determining the IHL applicable to this type of conflict", *International Review of the Red Cross, 97* (900), 1227–1252.

14. Garkawe, S. (2023), *The South African Truth and Reconciliation Commission: A Suitable Model to Enhance the Role and Rights of the Victims of Gross Violations of Human Rights?*, Melbourne: Mc Dorf.
15. Garlo, M.(2023), *Victims before the Court*, International Criminal Court.
16. Garro, J. B. (2024), *ICRC Protection policy Institutional Policy*, ICRC Research Committee.
17. Giladi, R., & Steven, R. (2021), *The Role of the International Committee of the Red Cross*, University of Michigan Law School.
18. Greco, G. (2022), *Victims' Rights Overview under the ICC Legal Framework: A Jurisprudential Analysis*, Brill Publication.
19. Mc Gonigle, L. B. (2022), "Victim Participation and the ICC", in: Letschert R., Haveman R., de Brouwer A., Pemberton A. (eds), *Victimological approaches to international crimes*: Africa. Intersentia, Antwerp, 493 . 524.
20. McKay, F. (2023), "Victim Participation in Proceedings Before the International Criminal Court", *Human Rights Brief*, *15*(3), 22 . 41.
21. Mialhe, J. L. (2020), "The NGOs as Amici Curiae in the International Tribunals", *World International Studies Committee (WISC) 3rd Global International Studies Conference: World Crisis. Revolution or Evolution in the International Community?*, Porto, Portugal 17th . 20th August.
22. Nettesheim, J. N., & Ryan, C. (2022), *Friends of The Court Briefs: What The Curiae Wants in An Amicus*, University of Wisconsin Law School.
23. Olasolo, H. (2023), *The Triggering Procedure of the International Criminal Court* , Marthnus Nijh of Publisher, Leiden Boston.
24. Stahn, C. (2023), *Participation of Victims in Pre . trial Proceedings of the ICC*, JICJ 4, 219 . 238.
25. Stahn, C. (2017), *Between 'Constructive Engagement', 'Collusion' and 'Critical Distance'*: The International Committee of the Red Cross and the Development of International Criminal Law, Cambridge University Press.
26. Van den, W. C. (2023), "Victims Before International Criminal Courts: Some Views and Concerns of An ICC Trial Judge", *Univ J. Int Law*, *44*, 475 . 496.
27. Vinuales, J. E. (2021), *Human Rights and The Role of Amici Curiae in International Law*, University of Colombia.

Joural Website

Legal Innovation Quarterly

Autumn 2025

Volume 1, Issue 1

E-ISSN: 3115-8498

Recovered Childhood Memories; The effect of association and continuity of lived experiences on emergence Coercion & Street bullying

Gelavizh Sheikholeslami vatani*

PhD in Criminal Law and Criminology, Tehran Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding author)

***Corresponding author email address:** gelavizhsheikholeslami1@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

Understanding criminal behavior requires examining offenders' developmental trajectories rather than focusing exclusively on isolated criminal events. Developmental and life-course criminology demonstrates that criminal behavior evolves through dynamic interactions among childhood experiences, family environments, peer relationships, social institutions, and critical life transitions. Rather than emerging suddenly, persistent offending typically reflects cumulative developmental processes in which adverse childhood experiences, traumatic events, and ineffective socialization progressively shape criminal trajectories over time. Contemporary life-course research consistently emphasizes that early-life adversity influences both the onset and persistence of offending across adolescence and adulthood.

Received: 07 December 2024- **Accepted**: 10 June 2025- **Published online:** 23 September 2025

Sheikholslami Vatani, G. (2025). Repressed childhood memories: The impact of association and continuity of lived experiences on the emergence of street robbery and bullying (A case study of Fashafouyeh Prison). *Legal Innovation Quarterly*, 1(1), 31–66.
Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.726908

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Childhood represents a particularly sensitive developmental period during which abuse, neglect, family dysfunction, violence, parental substance abuse, criminal family environments, and other adverse experiences may profoundly affect psychological development, emotional regulation, and social functioning. Although individuals frequently suppress traumatic childhood memories as adaptive coping mechanisms, unresolved trauma may later manifest through psychological disorders, maladaptive coping strategies, interpersonal violence, and criminal behavior. Developmental criminology therefore increasingly views offending as the product of cumulative developmental pathways rather than isolated personal choices. Against this background, the present study examines the developmental pathways leading to coercive offending and street bullying among incarcerated offenders. It investigates how recovered childhood experiences, adverse life events, family dysfunction, and social relationships contribute to the gradual formation of persistent criminal behavior. The study argues that criminal motivation develops through an accumulated life-course process in which childhood adversity interacts with family, social, and environmental influences to produce stable patterns of offending.

Methodology

This study adopts a descriptive–analytical survey design supported by a developmental criminology framework. Data were collected through a researcher-designed questionnaire administered to 100 prisoners convicted of crimes against persons incarcerated in the Greater Tehran Prison between 2021 and 2022. Statistical analyses were performed using SPSS Version 22, employing both descriptive and inferential techniques, including multivariate regression analysis to examine the contribution of childhood, familial, and social risk factors to criminal behavior. The theoretical framework integrates developmental and life-course criminology with concepts relating to childhood trauma, differential association, social commitment, criminal identity formation, and social rehabilitation.

Findings

The findings indicate that criminal behavior develops through cumulative developmental processes rather than isolated criminal events. Several childhood and adolescent experiences were identified as significant predictors of later offending, including childhood delinquent behavior, running away from home, childhood abuse and exposure to violence, child labor, parental addiction, family deviance, and association with delinquent peers. These findings support the developmental criminology perspective that adverse childhood experiences accumulate across the life course and substantially increase the likelihood of persistent criminal behavior. The analysis further demonstrates that criminal motivation evolves through continuous interaction between individual vulnerabilities and environmental influences. Childhood victimization weakens

emotional regulation and social attachment, while dysfunctional family environments and delinquent peer associations reinforce antisocial attitudes and normalize criminal conduct. Rather than representing isolated psychological events, recovered childhood memories appear to reflect broader developmental experiences that continue to influence offenders' perceptions, behavioral responses, and social relationships throughout adulthood. The results therefore support a developmental interpretation of coercive offending and street bullying, emphasizing the cumulative influence of childhood adversity, ineffective socialization, and persistent criminogenic environments. The findings also suggest that successful rehabilitation requires addressing offenders' developmental histories rather than focusing exclusively on punishment. Social reintegration is strengthened through stable social roles, positive interpersonal relationships, increased social commitment, and opportunities to develop prosocial identities capable of replacing criminal lifestyles.

Conclusion and Policy Recommendations

The study concludes that criminal behavior should be understood as a developmental process extending across the life course rather than as an isolated behavioral event. Childhood adversity, family dysfunction, traumatic experiences, and criminogenic social environments collectively contribute to the gradual formation of criminal identities that may persist into adulthood if effective intervention is absent. Accordingly, crime prevention should prioritize early intervention rather than relying primarily upon post-offense punishment. Developmental criminology consistently demonstrates that reducing childhood risk factors produces substantially greater long-term benefits than interventions introduced only after criminal careers have become established. Based on the findings, several policy recommendations are proposed. First, comprehensive childhood intervention programs should identify children exposed to abuse, neglect, domestic violence, parental addiction, and family dysfunction before criminogenic trajectories become established. Second, multidisciplinary rehabilitation programs should integrate psychological counseling, trauma-informed treatment, family therapy, educational support, and vocational rehabilitation to address the developmental origins of offending. Third, correctional rehabilitation should emphasize the reconstruction of prosocial identities by strengthening family relationships, expanding educational and employment opportunities, and increasing offenders' commitment to lawful social roles. Finally, criminal justice policy should increasingly adopt a developmental and life-course perspective that recognizes offending as the cumulative outcome of interacting psychological, familial, and social influences rather than attributing criminal behavior solely to individual choice. Overall, the study supports a developmental model in which childhood experiences, family environments, social relationships, and critical life transitions collectively shape criminal

trajectories. Effective crime prevention and offender rehabilitation therefore require integrated interventions addressing these interconnected developmental processes throughout the life course.

Keywords: developmental criminology; life-course criminology; adverse childhood experiences; childhood trauma; criminal trajectories; coercive offending; street bullying; offender rehabilitation; criminal identity.

Funding
This article has no financial support or funding.

Authors' Contributions
All stages of the research design, collection and analysis of sources, writing, review, and editing of the article were carried out by the author.

Conflict of Interest
The author declares that there is no conflict of interest regarding this article.

Ethical Considerations
This study was conducted based on the analysis of legal documents, statutes, judicial decisions, and library-based sources. It did not involve human participants, animals, or personal data; therefore, ethical approval from an institutional ethics committee was not required. Nevertheless, the authors adhered to the principles of academic integrity, research honesty, proper citation practices, and respect for intellectual property rights throughout all stages of the research.
Generative artificial intelligence (AI) tools were used solely to assist with language editing, improving the structure of the manuscript, and enhancing the readability of the text. These tools did not contribute to the study design, scientific analysis, interpretation of findings, drawing of conclusions, or any research-related decision-making. The author(s) assume full responsibility for the accuracy, originality, and final content of the manuscript.

Authors' Approval
The author has reviewed and approved the final version of the manuscript and agrees to its publication.

پاییز ۱۴۰۴
دوره ۱، شماره ۱
شاپای الکترونیکی:
۳۱۱۵-۸۴۹۸

فصلنامه نوآوری حقوقی

وبسایت مجله

خاطرات سرکوب‌شدهٔ کودکی؛ تأثیر تداعی و پیوستگی تجربه‌های زیسته بر بروز زورگیری و قلدری‌های خیابانی (مورد مطالعه: زندان فشافویه)

گلاویژ شیخ‌الاسلامی وطنی*

دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسندهٔ مسئول)

***ایمیل نویسندهٔ مسئول:** gelavizhsheikholeslami1@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر که در پی چرایی و چگونگی ارتکاب جرائم زورگیری و قلدری‌های خیابانی است، تلاشی است که در جهتِ تبیین جرم‌شناختی خاطرات سرکوب‌شدهٔ کودکیِ طیفی از مجرمان در زندان تهران بزرگ صورت پذیرفته است؛ روایتی که توصیف‌گرِ تأثیر تداعی و پیوستگی تجربه‌های زیستهٔ آن‌ها بر تمایلشان به ورطهٔ زورگیری و قلدری‌های خیابانی است. مطالعه‌ای کمّی و پدیدارشناسانه که از طریق توزیع صد پرسش‌نامهٔ محقق‌ساخته تدوین شده است. جامعهٔ آماری این پژوهش، مشتمل بر گروهی از مرتکبان زورگیری و قلدری است که دوران محکومیت خود را در فاصلهٔ زمانی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۱ در زندان تهران بزرگ می‌گذراندند. هدف اصلی پژوهش بر این محور است که تمایل به زورگیری‌های خیابانی و اصرار بر آن‌ها بیش از آنکه ناشی از حادثه‌ای باشد، محصول یک مسیر است؛ مسیری که با سنجش ۲۶ متغیر، تأثیرپذیری رفتارهای مجرمانه از متغیرهای مذکور را به تصویر می‌کشد و بیانگر چگونگی تکوین شخصیت جنایی متأثر از شرایط فردی، خانوادگی، اجتماعی و زمانی است. این پژوهش از نظر ماهیت و روش از نوع توصیفی ـ تحلیلی و با توجه به هدف آن، از نوع کاربردی محسوب می‌شود. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که ارتکاب جرم در کودکی، تجربهٔ طلاق یا فوت والدین، سابقهٔ بزه‌دیدگی و خشونت، کار در کودکی، سابقهٔ اعتیاد و انحراف در میان اعضای خانواده، معاشرت با هم‌سالان ناباب، برحسب میزان بتای محاسبه‌شده بر بروز رفتارهای مجرمانهٔ جامعهٔ آماری موردنظر اثرگذار بوده است. گفتنی است که محاسبات آماری با استفاده از نرم‌افزار اس.پی.اس.اس. نسخهٔ ۲۲ حاصل شده است.

واژگان‌کلیدی: پیش‌بین‌های جرم، تجربه‌های زیسته، زورگیری، قلدری خیابانی، رویکرد سبب‌شناختی.

دریافت‌شده در تاریخ: ۱۷ آذر ۱۴۰۳– **پذیرش‌شده در تاریخ:** ۲۰ خرداد ۱۴۰۴– **منتشرشده در تاریخ:** ۱ مهر ۱۴۰۴

شیخ‌الاسلامی وطنی، گلاویژ. (۱۴۰۴). خاطرات سرکوب‌شدهٔ کودکی؛ تأثیر تداعی و پیوستگی تجربه‌های زیسته بر بروز زورگیری و قلدری‌های خیابانی (مورد مطالعه: زندان فشافویه). *فصلنامه نوآوری حقوقی*، ۱(۱)، ۳۱-۶۶.

Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.726908

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

مقدمه

وقایع و تجربه‌هایی که در روند زندگی به‌صورت ارادی و غیرارادی بر مجرمان حادث شده‌اند، سبب بروز اثرگذاری‌های متفاوتی بر ساختار فکری و کیفیت زندگی آن‌ها می‌شوند. به عبارت دیگر، توشهٔ خاطرات و تجربه‌های زیسته در دوران کودکی دربردارندهٔ مفهومی بسیار کلی است که گسترهٔ آن از افراد حاضر در محیط پیرامونیِ فرد تا نهادها، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی گسترش می‌یابد. این توشه شامل پیوستگی خیره‌کنندهٔ نیروهای اجتماعی و ظرفیت اثرگذاری تجربه‌ها و خاطراتی می‌شود که تداعی آن‌ها در گذار از مراحل مختلف زندگی بر نحوهٔ رفتار و کیفیت تصمیم‌گیری مجرمان اثرگذارند. ازاین‌رو، تمایل به ارتکاب رفتارهای مجرمانه را مانند ظهور هر رفتار هنجارستیزِ دیگری نمی‌توان انتزاعی، تصادفی و ناشی از شکل‌گیری آن‌ها در خلأ محسوب کرد، بلکه پیوستگی این تجربیات و تداعی خاطرات پیشین ناشی از توالی مراحل مختلف زندگی است که ایجادکنندهٔ ساختاری است که از مؤلفه‌هایی همچون: سن، خانواده، بستر فرهنگی، الگوهای یادگیری و تقلید، باورها، محیط پیرامونی و بسیاری موارد دیگر تأثیر می‌پذیرد. در این میان می‌توان تمرکز بر خاطرات سرکوب‌شدهٔ کودکیِ مجرمان را به معنای دنبال کردن خط سیری تصور کرد که ناگزیر از مطالعهٔ مقاطع و مراحل مختلف زندگی آن‌ها به صورت افتراقی و اختصاصی است. با تمرکز بر تمام افت‌وخیزهای مسیری که مجرمان پیموده‌اند، گذار از مراحل مختلف زندگی آن‌ها و متصل کردنِ خط سیر حوادث و تجربیاتی که پشت‌سر گذاشته‌اند، می‌توان به الگویی سبب‌شناختی دست یافت که نشان می‌دهد مجرم به‌عنوان فردی با شیوهٔ فکری، روانی و رفتاری نتیجهٔ سبکی از زندگی است که گذار از گذرگاه‌های زندگی او را به چینیِ بندزده‌ای تبدیل کرده که با هر تلنگری ممکن است دوباره از هم جدا شود. امری که بیش از پیش ضرورت اتخاذ تدابیر پیش‌گیرانه و اهمیت مرحلهٔ اصلاح و بازپروری را گوشزد می‌کند.

این پژوهش درصدد است تا صرف‌نظر از ذکر تمام عوامل و بسترهایی که می‌توانند به‌عنوان مؤلفه‌های محرک و برانگیزانندهٔ جرم قلمداد شوند، به معرفی یکی از وجوه اثرگذار در شکل‌گیری الگوهای شناختی ناهمنوا[1] در مجرمان بپردازد. مؤلفه‌ای پیچیده و چندوجهی که متغیرهای گوناگونی

---

۱. الگوهای ناهمنوا برای افراد (مجرمان) واجد تأثیرات شناختی بوده به نحوی که می‌توانند تقویت‌کنندهٔ تصمیم آن‌ها برای ورود به ورطه‌های مجرمانه باشند، مانند تجربهٔ خشونت‌دیدگی و بزه‌دیدگی در دوران کودکی و نوجوانی، وجودِ کانون‌های انحراف‌محور در خانواده و ... . به عبارت دیگر، غالباً فرایند مشاهده‌گری، آموختن و تجربه ورزیدن منتهی به شکل‌گیریِ جنبه‌های شناختی از امور مؤثر و وجودبخشی می‌شود که به بروزِ امر دیگری (ارتکاب رفتارهای مجرمانه) عینیت می‌بخشند یا حداقل بستر تحقق آن را تا حد زیادی فراهم می‌سازند.

را در بطن خویش جای داده است. عاملی که توصیف‌کنندهٔ خاطرات سرکوب‌شدهٔ طیفی از محکومان به جرائم علیه اشخاص (زورگیران، خفت‌گیران و قلدران) بوده و به تبیین اهمیت و تأثیر این خاطرات بر تمایل آن‌ها برای ورودشان به مسیرهای مجرمانه است. مؤلفهٔ مذکور را می‌توان صرفاً در قالب تمرکز بر یک بازهٔ زمانی از کودکی تا پیش از ارتکاب جرم تعریف کرده و از منظر رویکردی میان‌رشته و سبب‌شناسانه آن را تفسیر کرد. امری که بر چند اصل بنیادی به‌عنوان پیش‌فرض استوار است: نخست، تجربه‌های اولیه در جریان زندگی بر روند انتخاب‌هایی که مجرمان در آینده انجام می‌دهند، اثرگذار است؛ دوم، الگوهای رفتاری که از محیط و اطرافیان اقتباس می‌شوند، محرک احساسات، افکار و واکنش‌های آن‌ها در موقعیت‌های مختلف خواهد بود. سرانجام آنکه، تمایل به فعالیت‌های مجرمانه و اصرار بر آن‌ها محصول فرایندی تدریجی و شاید تا حدودی پلکانی است؛ مسیری که در آن بزهکاری به‌مثابهٔ یک شیوهٔ رفتاری در متن زندگی و با مرور وقایع گذشته تعریف می‌شود.

در این پژوهش با تقسیم‌بندی مطالب به دو بخش اسنادی و آماری، نخست درصدد پرداختن به ارتباط میان عوامل زمینه‌ای با بروز خشونت‌های خیابانی و نزاع‌های فیزیکی از منظر نظریه‌هایی پرداخته شده است که با توجه به هدف پژوهش به اندازهٔ کافی عمومیت و قابلیت انتساب داشته باشند و همچنین توانِ تبیین آن‌ها در قالبی فرایندمدار، تدریجی و پلکانی وجود داشته باشد. سپس در بوتهٔ آزمون و عمل، به انطباق یافته‌های توصیفی با اطلاعات میدانی تحصیل‌شده از جامعهٔ آماری پرداخته می‌شود. به این ترتیب می‌توان بیان داشت آنچه پژوهش حاضر را از دیگر پژوهش‌ها متمایز می‌سازد، علاوه‌بر به‌کارگیری روشی پدیدارشناسانه، این است که علت‌ها و زمینه‌های موجد زورگیری و قلدری‌های خیابانی در سطوح متفاوت را نه‌تنها بر مبنای نظریه و تئوری بلکه از دریچهٔ ذهنی مجرمان سابقه‌داری می‌نگرد که در حال تحمل دورهٔ محکومیت خود در زندان بوده‌اند. درواقع یکی از وجوه تمایز پژوهش‌هایی که مبتنی بر روش اسنادی ـ پیمایشی هستند در شیوهٔ به‌کارگیری و استفادهٔ آن‌ها از مفاهیم نظری است؛ به این معنا که تحقیقات صرفاً کمّی اغلب داده‌های خود را بر مبنای آزمون فرضیه‌های مستخرج‌شده از طریق گردآوری میدانی متکی می‌سازند. لذا، در پژوهش‌هایی که مبتنی بر شیوهٔ پژوهشیِ آمیخته (ترکیبی) هستند از نظریه‌ها در جهت صورت‌بندی سؤال پژوهش، شناسایی مفاهیم بنیادی و ارتقای حساسیت نظری که به‌مثابهٔ راهنمای مراحل مختلف تحقیق است، استفاده می‌کنند. نکتهٔ حائز اهمیت در تمام منابعی که مورد مطالعه قرار گرفته‌اند و در طرح‌ریزی مبنای این پژوهش نقش بسزایی داشتند، تمرکز بر شناسایی وجوه مربوط به ساختار

شخصیتی مجرمان مورد مطالعه از دریچهٔ معرفی کیفیت زندگی آن‌ها پیش از ارتکاب جرم بوده است. در اینجا چند نمونه به اختصار ذکر می‌شود:

ـ سودابه رضوانی (۱۳۹٦)، در پژوهشی توصیفی با نام «مفهوم خطرناکی در گسترهٔ علوم جنایی» بیان می‌دارد که تأکید بر واژهٔ حالت خطرناک درمورد افراد به معنای مجموعه ویژگی‌ها و خصایص فردی اعم از ذاتی و اکتسابی است که احتمال ارتکاب جرم در آینده را بالا می‌برد. بنابراین مجرم خطرناک را نیز براساس یافته‌های جرم‌شناسیِ تخمینی می‌توان در چارچوب عوامل ریسک برای پیش‌بینی بروز رفتارهای مجرمانه در آینده قلمداد کرد.

ـ دیویدپی فارینگتون و همکاران (۱۳۹۷)، در پژوهشی ترجمه‌شده از دیوید پی فارینگتون و همکارانش، که در دانشگاه کمبریج و به شیوهٔ فراتحلیل انجام گرفته، با عنوان «بزهکاری از کودکی تا اواخر میان‌سالی» با پذیرش عملی توجه به علت‌های مختلف در همهٔ سطوح، جرم را در ارتباط با تغییراتی مطالعه کرده است که در طول زمان در افراد و شرایط زندگی‌شان ایجاد می‌شود. به‌این‌ترتیب اگر جرم شناسی کلاسیک تنها بر مبنای یکی از عوامل زیستی، روانی، اجتماعی و وضعی پیش‌فرض‌های خود را بنا می‌سازد، رویکردهای متأخر با اعتقاد بر اینکه هیچ‌کدام از رویکردهای سنتی سابق نتوانستند توجیه کاملی از عوامل مؤثر بر تمایلات مجرمانه داشته باشند، درصدد برآمدند تا رویکردهای متفاوت و به ظاهر حتی متناقض را با یکدیگر پیوند دهند. آنچه در رویکردهای مذکور چشم‌نواز است از یک سو، انسجام معنایی و محتوایی به‌منظور درک اثرگذاری‌های متقابل و از دیگر سو، اهمیت توجه به توالی زمانی در تأثیرپذیری‌هاست. درواقع رویکردهای این‌چنینی هستهٔ اولیهٔ جستارهای خود را بر مطالعهٔ تغییرات درون‌فردی مرتبط با بزهکاری در ادوار مختلف زندگی قرار می‌دهند.

ـ شکوه نوابی‌نژاد (۱۳۹٦)، در پژوهشی با نام «رفتارهای بهنجار و نابهنجار کودکان و نوجوانان و راه‌های پیش‌گیری و درمان نابهنجاری‌ها» به این موضوع اشاره می‌کند که افراد در طول زندگی خویش رفتارهای متفاوتی از خود بروز می‌دهند که برخی بهنجار و برخی دیگر نابهنجار هستند، اما آنچه بیشتر از خودِ این رفتارها باید مورد توجه و بررسی قرار گیرد، بسترهای محرک آن‌هاست که هریک را باید برگرفته از یک الگو یا طرح‌وارهٔ ذهنی ـ تربیتی در زمان کودکی تلقی کرد.

ـ زیگموند فروید[۱] (2010)، در پژوهشی با عنوان «آسیب‌شناسی روانی زندگی روزمره» که در این سال برای چندمین مرتبه تجدید چاپ شده است، با تمرکز بر رویکردی نظری با تحلیل مصادیق

---

۱. Sigmund Freud: زیگموند فروید این اثر را در سال ۱۹۸۵ برای نخستین‌بار منتشر کرد و پس از آن بارها تجدید چاپ شده است.

گوناگون از کنش‌پریشی، به تبیین سبب‌شناختی حیطهٔ ناخودآگاه روان افراد می‌پردازد. منظور فروید از اصطلاح کنش‌پریشی، فراموشی غیرارادی و بازآفرینی آن در موقعیتی مشابه است. دلیل این تداعی خاطرهٔ پیشین، اجتناب از یادآوری تجربه‌ای دردناک در گذشته است که ارتباطی محتوایی با وضعیتی در اکنون دارد. فروید بیان می‌کند که با تحلیل مسیر رشد در هر فرد می‌توان به پیوستگی خاطرات و واقعیت‌هایی پی برد که وی زیسته و از پسِ آن متحمل آسیب شده و سپس در موقعیتی مشابه، ذهن آن را بازیابی کرده و به نحوی برابر یا شدیدتر تکرار کرده است.

ـ پاپ گاردیو[1] (2018)، در پژوهشی توصیفی ـ تحلیلی با عنوان «بسترهای موجد انحرافات شدید در میان دختران و پسران نوجوان» به بررسی عوامل خطر کلیدی در سنین ده تا شانزده سالگی پرداخته و مؤلفه‌های پیش‌رس بزهکاری این طیف سنی را از منظر شش مقولهٔ اصلی طبقه‌بندی کرده است. عواملی که عبارت‌اند از: شیطنت‌های ایام کودکی، مخاطره‌جویی، تمرکز ضعیف، محرومیت‌های اقتصادی، الگوهای تربیتی نادرست، نظارت‌های کم والدین بر نحوهٔ گذران اوقات فراقت، پیشرفت تحصیلی کند و طلاق. عواملی که در پیش‌بینی بزهکاری پایدار آن‌ها بسیار مؤثر قلمداد شده‌اند.

ـ ویلیام پترسون[2] (2019)، در پژوهشی فراتحلیل با عنوان «دستاورد والدین بدون چارچوب و نظارت» به مطالعهٔ عوامل اثرگذار بر رفتارهای مجرمانهٔ نوجوانانی پرداخته است که به‌دلیل زندگی در خانواده‌هایی با سابقهٔ کیفری فعال، مسیر زندگی آن‌ها متأثر از الگوهای شناختی گذشته‌شان تغییرات شگرفی را در زمینهٔ گرایش به ورطه‌های مجرمانهٔ خطرناک متحمل شده بود.

بر این اساس، نوشتار حاضر درپی یافتن پاسخی برای این پرسش است:

ـ آیا در پرتو تحلیل خاطرات سرکوب‌شدهٔ تعدادی از زورگیران و قلدران مورد مطالعه در پژوهش حاضر می‌توان به تبیینی چندوجهی درمورد چرایی و چگونگی تمایل به خشونت‌های خیابانی در میانِ این طیف از تابعان جامعه دست یافت؟

ـ مفروض نویسندگان در پاسخ به چنین پرسشی بر مبنای سه مؤلفه مطرح می‌شود:

ـ تجربه‌ها و وقایع ناخوشایند گذشته بر انتخاب و بروز جرائم زورگیری و قلدری اثرگذار است.

---

1. Pope Guardio

2. William Patterson

ـ الگوهای یادگیری و مشاهدات ایام کودکی و نوجوانی بر انتخاب و بروز رفتارهای بزهکارانهٔ این طیف از مجرمان اثرگذار است.

پژوهش حاضر از نظر ماهیت و روش از نوع توصیفی - تحلیلی و با توجه به هدف، از نوع کاربردی است. جامعهٔ آماری که مورد مطالعه قرار گرفته است تعدادی از محکومان به جرائم علیه اشخاص[۱] هستند که در حال تحمل دوران محکومیت خود در زندان تهران بزرگ (فشافویه) بوده‌اند. این تحقیق پیمایشی در سال ۱۴۰۰ انجام گرفته است و مجرمان مورد مطالعهٔ مقیم در بندهای یک، سه و چهار زندان مذکور، از چهار طیف «مجرمان بارِ نخست،[۲] مجرمان خطرناک[۳]، مجرمان به‌عادت، مجرمان مصّر» انتخاب شده‌اند. داده‌های این مطالعه به روش میدانی (از طریق توزیع صد پرسش‌نامه مشتمل بر ۳۸ پرسش) و با پاسخ‌های ثابت، از طریق واحد مددکاری زندان تکمیل شده است.[٤]

برای تعیین روایی صوری پرسش‌نامه به روش کیفی و صحت و سقم سؤالات، در وهلهٔ اول پرسش‌نامه بین ده نفر از افراد خبره و متخصص (شامل مددکاران زندان، استادان و قضات) توزیع

---

۱. مهم‌ترین جرائم ارتکابی توسط مرتکبان عبارت است از: مباشرت یا مشارکت در سرقت‌های مقرون به آزار، ضرب و جرح عمدی عمدی با چاقو و سایر سلاح‌های سرد یا گرم، تمرد نسبت به مأموران و تهدید با چاقو یا سلاح گرم، قدرت‌نمایی در ملأ عام، زورگیری، مشارکت در آدم‌ربایی، سرقت با قمه و خفت‌گیری، اخلال در نظم عمومی از طریق عربده‌کشی و ایجاد رعب و وحشت عمومی.

۲. منظور از مجرمان بارنخست، مرتکبانی هستند که تا پیش از دستگیری هیچ سابقهٔ جنایی برای آن‌ها در نظام عدالت کیفری ثبت نشده است.

۳. مجرمان خطرناک دو دسته را دربر می‌گیرند:

- دستهٔ نخست، مجرمان به‌عادت هستند و مرتکبانی را دربر می‌گیرد که با صفات مجرمانهٔ آشکار یا پنهان در ساختار روانی‌شان مجنون محسوب نمی‌شوند. مجرمانی که مستمر مرتکب جرم شده و برای جامعه‌ای که در آن به‌سر می‌برند، خطرناک محسوب می‌شوند. این دسته معمولاً مرتکب جرائمی مانند ضرب و جرح، جرائم جنسی توأم با خشونت و یا تحریق می‌شوند.
- دستهٔ دوم، مجرمان مصّر هستند که از ظرفیت جنایی بالا و توانایی انطباق اجتماعی پایین با جامعه برخوردارند. این طیف بخشی از مجرمان حرفه‌ای را دربر می‌گیرند که غالباً در یک فاصلهٔ زمانی بیشتر از ده سال به نحو مستمر در ورطهٔ مجرمانه فعالیت خواهند داشت.
- برای اطلاع بیشتر درمورد طیف‌بندی مجرمان ر.ک. عظیم‌زاده، ۱۳۹۰؛ نیازپور، ۱۳۸۷.

٤. بخش امور رایانه‌ای زندان تهران بزرگ پیش از توزیع پرسش‌نامه‌ها توسط واحد مددکاری زندان، فهرستی را در اختیار نگارندگان قرار داده است که مشتمل بر: نام و نام خانوادگی مرتکبان، محل نگهداری آن‌ها (اینکه در کدام یک از بندهای زندان ساکن هستند)، توضیحی درمورد حیطهٔ جرائم ارتکابی‌شان (نوع جرم و شرح جرم)، تاریخ بازداشت مجرمان و نیز وجود سابقه یا عدم سابقهٔ کیفری در آن‌ها بوده است.

شد و پس از اطمینان از نتایج به‌دست آمده، در جامعهٔ آماری پژوهش پخش شد. همچنین برای تعیین پایایی این پژوهش از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. به این نحو که تعداد سی نفر از افراد جامعهٔ هدف به‌صورت تصادفی انتخاب شدند و پرسش‌نامه‌ها نخست بین آن‌ها توزیع و میزان آلفای کرونباخ محاسبه شد که برابر با ۰/۷۵۷ به‌دست آمد و چون میزان آن از ۰/۷۰ بیشتر است یا به عبارتی به ۱ نزدیک است، نشان داده شد که پرسش‌نامه قابل اعتماد است.

ردیف	تعداد سؤالات	آلفا	N
۱	۳۷	۰/۷۵۷	۳۰

در این پژوهش از روش نمونه‌گیری متناسب با حجم طبقه استفاده شده است. براي تعیین حجم نمونه در این تحقیق با بهره‌گیری از فرمول کوکران با ۹۵ درصد اطمینان از تعداد ۱۰۵ نفر، به‌طور تقریبی صد نفر حجم نمونه به‌دست آمد.

فرمول کوکران:

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N}\left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1\right)}$$

۱ . مبانی نظری خاطرات سرکوب‌شده در پرتو خوانشی سه‌رکنی

در تقابل با اندیشه‌هایی که تنها بر یک مرحله از زندگی مجرمان تمرکز می‌کردند، رویکردهایی شکل گرفتند که نگاهی فرایندمحور داشتند. این رویکردها، استمرار و تغییرات رفتاری مبتنی بر شاخص زمان، الگوها و تجربیات مؤثر در گزینش سبک زندگی افراد را ازجمله بارزترین مراکز ثقل تحقیقات خود می‌دانند و بروز رفتارهای مجرمانه را به‌مثابهٔ پدیده‌ای مستعد تغییر و در قالب یک فرایند تعریف می‌کنند؛ فرایندی که با تمرکز بر نقش وقایع، تأثیر الگوهای تربیتی ناکارآمد و اهمیت یادگیری بر ساختار شخصیتی مجرم به تبیین فرایند نهادینه شدن شیوه‌های رفتاری خطرناک در او از منظر رویکرد نظری خاطرات سرکوب‌شدهٔ کودکی می‌پردازد. این نظریه نخستین‌بار توسط زیگموند

فروید مطرح شده است.[۱] فروید در این رهیافت به ترسیم وضعیتی می‌پردازد که در آن، مغز برای مدتی قادر به پرهیز از یادآوری رخدادهای آزاردهنده است تا به این وسیله افراد بتوانند تجربیاتی را که از نظر عاطفی ناخوشایندند موقتاً فراموش کنند و به‌صورت خودآگاه برای مدتی از ذهن منفک سازند و در لفاف مخصوصی از آن نگهداری کنند تا به این ترتیب بتوانند درد ناشی از آن تجربه را تعدیل کنند، لذا تجربه‌های آسیب‌زا جایی در وجود آن‌ها باقی می‌مانند و در زمانی دیگر خود را به‌صورت فشار روانی شدید، اختلال‌های جنسی، اختلال در خوردن، خودآزاری و درنهایت بزهکاری نمایان می‌سازند (ر.ک خواجه‌نوری، ۱۳۹۵: ۱۱۰۰- ۱۱۰۱؛ Cheit, 2007).

نظریهٔ خاطرات سرکوب‌شده در مراحل مختلف زندگی، به‌ویژه در دوران کودکی مبنای توجه در بسیاری از نظریه‌های روان‌شناختیِ پویایی است. اهمیت این رویکرد نظری به این دلیل است که می‌تواند منتهی به شکل‌گیری نوعی الگوی ذهنی مبتنی بر چارچوب‌های ساختی ـ کارکردی در افراد شود؛ به این نحو که تعیین می‌کنند چه نوع اطلاعاتی باید از حافظهٔ بلندمدت بازنمایی شوند، چه اطلاعات جدیدی باید ادراک و چگونه پردازش شوند؛ موضوعی که با تکیه بر مناسباتی مانند علیت، اسنادپذیری و قابلیت پیش‌بینی مشخص می‌شوند. درواقع، الگوهای ذهنی ظرفیت تغییر و جانمایی دارند؛ یعنی در اثر تجربه تغییر می‌کنند یا بر بازیابی و پردازش اطلاعات جدید تأثیر می‌گذارند. نقش الگوهای ذهنی ـ رفتاری در روان‌شناسی رشد، آسیب‌شناسی روانی و درمان‌شناختی رفتاری، برای تبیین جایگاهِ اجتماعی افراد و کارکردهای حافظهٔ معنایی، در مدل‌های ذهنی و شناخت اجتماعی مورد تأکید بسیار قرار گرفته است. به این ترتیب، مبنای نوشتار حاضر از این ایده نشئت می‌گیرد که اگر پدیده‌های اجتماعی محصول مجموعه‌ای از عوامل در موقعیت‌ها و سطوح مختلف فرض می‌شوند، در این صورت جرم را نیز به‌عنوان یک رفتار ضداجتماعی باید در امتداد یک مسیر دنبال کرد و فرایندی تدریجی و تکاملی را مبنای تحلیل خود قرار داد. تبیین نظریهٔ خاطرات سرکوب‌شده و توصیف ارکان سه‌گانه در پرتو مرور رویکردهای مختلف نظری‌ای صورت پذیرفته است که تبیین‌کنندهٔ یک دورهٔ زمانی از مسیر زندگی جامعهٔ آماری این پژوهش است؛ امری که با

---

۱. از این نظریه با عناوین متفاوتی مانند فراموشی آسیبی «traumatic amnesia»، گسستگی «dissociation»، فراموشی گسستگی «dissociativeamnesia» و خاطرات سرکوب‌شده و بازیابی‌شده «repressed / recovered memories» نیز تعبیر می‌شود.

هدف دستیابی به سنجه‌های آماری و شناسایی مؤلفه‌های بنیادی و مؤثر بر بروز رفتار مجرمانهٔ گروه هدف انجام گرفته است.

۱ـ۱. رکن نخست؛ تجربه‌های زیسته

پیروان روان‌شناسی فروید، آدلر و یونگ[1] بر این باور بودند که روان افراد به‌طور عام و ساختار شخصیتی آن‌ها به‌طور خاص، مشتمل بر دو بُعد ناخودآگاه و خودآگاه است (فروید، ۱۴۰۲: ۸۸). درواقع، فروید با تقسیم‌بندی عرصهٔ روانی افراد بر سه سطح آن را این‌گونه ترسیم می‌کند: هشیاری ادراکی، نیمه‌آگاه و ناخودآگاه. سطح هشیاری بیانگر احساس‌ها، ادراک‌ها، اندیشه‌ها، تصورها و خاطراتی است که فرد در حال حاضر به آن‌ها آگاهی دارد. بخش دیگر از عرصهٔ روان را قسمتِ نیمه‌آگاه به خود اختصاص می‌دهد و شامل رویدادها و حقایقی است که در کانون توجه قرار ندارند، اما به سهولت از حافظه قابل فراخوانی است. درنهایت سطح ناخودآگاه قرار دارد که قسمت عمدهٔ خاطره‌ها، تجربه‌ها، تکانه‌ها و داده‌های گذشته در این سطح جای گرفته است. عرصهٔ ناخودآگاه دربردارندهٔ دو قسمت است: قسمت نخست، آن‌هایی هستند که به هر دلیل فراموش شده‌اند؛ طیف دوم، مواردی هستند که به‌دلیل تعارض و اضطرابی که ایجاد می‌کنند، سرکوب شده‌اند و فعالانه از خودآگاه کنار گذاشته می‌شوند، رویدادهای فراموش‌شدهٔ معمولی به‌تدریج از حافظهٔ فرد پاک می‌شوند و تأثیرهای بعدی اندکی بر ساختار شخصیت دارند. اما موارد سرکوب‌شده زنده باقی می‌مانند و به شیوه‌های مختلف دوباره خود را بازیابی می‌کنند.[2] اهمیت تمرکز بر تجربیات زیسته و وقایع دوران کودکی در مجرمان و توصیف اثرات این تجربه‌ها بر شخصیت آن‌ها در دوران بزرگسالی به ترسیم وضعیتی می‌تواند منتهی شود که طی آن اگرچه مغز مجرمان برای مدتی قادر به پرهیز از یادآوری رخدادهای آزاردهنده است تا به این وسیله آن‌ها بتوانند تجربیاتی را که از نظر عاطفی برایشان ناخوشایند است موقتاً فراموش و به صورت خودآگاه برای مدتی از ذهن منفک سازند و به این وسیله بتوانند درد ناشی از آن تجربه‌ها را تعدیل کنند (Eassurvery, 2008: 38)، لذا این گسستگی تا مرحله‌ای از زندگی امکان‌پذیر بوده و پس از آن درد ناشی از آن‌ها به شکل نوعی اختلال رفتاری، کجروی و یا جرم پدیدار خواهد شد (بارلو و دیوراند، ۱۳۹۶: ۴۸). از منظر رویکرد مذکور تجربه‌های زیستهٔ مجرمان، جایی در وجود انسان باقی می‌ماند تا در جایی دیگر

1. Adler & Yung

۲. زیگموند فروید در رابطه با خاطرات سرکوب‌شده تحقیقات مستمر و طولانی‌مدتی داشته است و به نوعی این اصطلاح منتسب به اوست (برای اطلاع بیشتر در این مورد ر.ک. فروید، ۱۳۹۵: ۵۵).

تولیدِ بیماری، نابهنجاری و جرم کند. در این ارتباط، نظریه‌ای در روان‌شناسی مطرح می‌شود با عنوان «نظریهٔ روان پویایی بزهکاری»، که به جای تأکید بر عوامل زیستی یا رفتاری در تبلور بزهکاری، بر متغیرهای مربوط به پویایی درونی تأکید دارد که نتیجهٔ تأثیرات برگرفته از پیشآمدهای زندگی است (ستوده و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۰). فروید شخصیت انسان را به‌مثابهٔ قطعه یخ بسیار بزرگی (فروید، ۱۴۰۲؛ نیز فروید، ۱۳۹۶) در نظر می‌گیرد که تنها بخش کوچکی از آن آشکار و در سطح هشیاری قرار گرفته است و بخش عمدهٔ آن زیر آب یعنی در ناخودآگاه قرار دارد. این بخش عرصهٔ وسیعی از خواسته‌ها، تمایلات، انگیزه‌ها و عقاید فروبسته‌ای است که فرد از آن‌ها آگاهی ندارد، ولی درحقیقت تبیین‌کنندهٔ رفتارهای امروز او هستند (سیاسی، ۱۳۹۹: ۹۵).

برای تبیین میزان اثرگذاری عوامل موجد خطر در شکل‌گیری شخصیت جنایی و تکوین آن در بستر زمان، ژان پیناتل و پیل بوزا[1] شخصیت جنایی[2] را این‌گونه تعریف می‌کنند: «حالت و وضعیت فردی که متأثر از شرایط پیرامونی خویش خارج از حوزهٔ هنجارها و ارزش‌های حاکم قرار گرفته است» (Trifue, 2013 :190-198). وجودِ شرایط و بسترهایی مانند؛ تجربه‌های ناخوشایند ناشی از زیست‌بوم نامناسب، سرخوردگی‌های فرهنگی ناشی از مهاجرت، ناپختگیِ روانی و بالینی، محرومیت عاطفی و اجتماعی، شکست تحصیلی، فرار از مدرسه، گسست خانوادگی یا روابط قهرآمیز با والدین و دوستان که هر یک به تنهایی یا در کنار سایر عوامل می‌توانند فرد را دچار خلأ هنجاری و شخصیتی کنند. عواملی که از یک سو، به‌مثابهٔ متغیرهای شخصیت جنایی محسوب شده و آن را تحت تأثیر قرار می‌دهند و از دیگر سو، بر کیفیت و نحوهٔ ارتکاب جرم نیز مؤثر واقع می‌شوند (Ware & Matsuo, 2010: 27).

پیناتل بر این باور بود که میان بزهکاران و ناکردگان بزه از نظر ماهوی تفاوت اساسی وجود ندارد، زیرا به باور او، افراد یک هستهٔ مرکزی شخصیت دارند که امکان ابتلای آن به وصفِ جنایی همیشه وجود دارد (نوربها، ۱۳۹۲: ۱۸۵؛ دانش، ۱۳۹۳: ۳۸۷؛ نجفی ابرندآبادی و هاشم‌بیکی، ۱۳۹۳: ۹۶). در نظریهٔ شخصیت جنایی ـ که بیشتر جنبهٔ روان‌شناختی دارد ـ ابعادی مورد ارزیابی قرار می‌گیرند که این امکان را به افراد می‌دهند تا از اندیشهٔ مجرمانه به بستر عمل برسند.[3] بر این اساس، در این قسمت تلاش شده است تا برای دستیابی به

1. Jean Pinatel & Pierre Bouzat

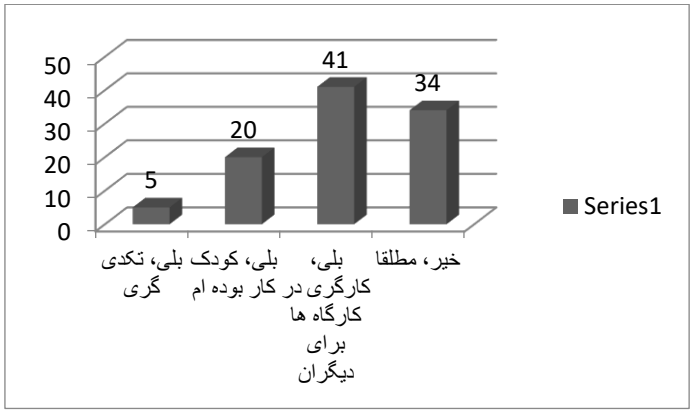
2. criminal personality

۳. رهیافت شخصیت جنایی مبتنی بر نظریهٔ گذار از اندیشه به عمل مجرمانه است. طرح و اندیشهٔ مجرمانه به جز در موارد استثنایی واجد ضمانت اجرای کیفری نیست لذا در شاخه‌ای از جرم‌شناسی موسوم به واکنش اجتماعی، اندیشهٔ مجرمانه حائز اهمیت است، زیرا چنانچه

تبیینی جرم‌شناختی از اهمیت و تأثیر رکن تجربه‌اندوزی در نظریهٔ خاطرات سرکوب‌شده بر تمایل جامعهٔ آماری به ورطهٔ زورگیری و قلدری صرفاً چند مورد از باب تمثیل به تصویر کشیده شود.

نمودارهای زیر که ابزار گردآوری آن آمار توصیفی بوده است، جهت ارزیابی میزان تأثیر متغیر تجربهٔ زیسته در جمعیت نمونه با سابقهٔ محکومیت به زورگیری، خفت‌گیری، سرقت به عنف و قمه‌زنی[1] ارائه می‌شود.

۱ـ۱ـ۱. متغیر نخست: تجربهٔ کار در کودکی

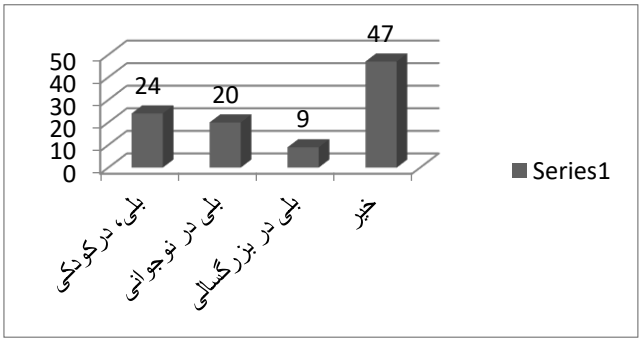
نمودار ۱: توزیع فراوانی پاسخ‌گویان برحسب تجربهٔ کار در کودکی

اطلاعات نمودار ۱ نشان‌گر این است که بیشتر پاسخ‌گویان با ٣٤ درصد جمعیت نمونه در کودکی مجبور به کار کردن نبودند، ٦١ درصد تجربهٔ کار در کودکی داشته‌اند و ٥ درصد جمعیت نمونه نیز به تکدی‌گری مشغول بوده‌اند.

زمینه و بستر مناسب برای آن فراهم شود به مرحلهٔ عمل در می‌آید. تشخیص این امر در مطالعات بالینی موجب پیشگیری از طریق اصلاح و بازپذیری می‌شود (برای اطلاع بیشتر در این رابطه ر.ک. نجفی ابرندآبادی، ۱۳۸۰ـ۱۳۸۱).

۱. نوشتار حاضر برگرفته از پژوهشی بسیار گسترده‌تر بوده است که در اینجا با رویکردی اختصاصی ـ افتراقی صرفاً در حیطهٔ جرائمی خاص مورد ارزیابی قرار گرفته است.

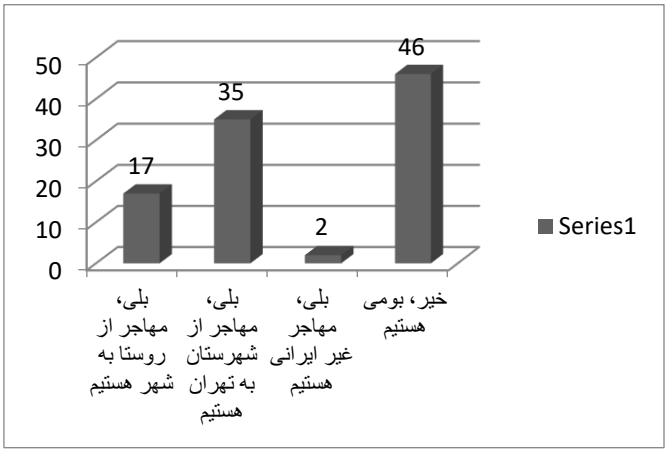
۱ـ۱ـ۲. متغیر دوم: تجربهٔ فوت و طلاق والدین

نمودار ۲: توزیع فراوانی و درصدی پاسخ‌گویان برحسب تجربهٔ فوت و طلاق والدین

اطلاعات نمودار ۲ نشانگر این است که بیشتر پاسخ‌گویان با ٤۷ درصد جمعیت نمونه، تجربهٔ فوت و طلاق والدین نداشتند، ٤٤ درصد این تجربه را در کودکی و نوجوانی متحمل شده‌اند و ۹ درصد جمعیت نمونه نیز در بزرگ‌سالی چنین تجربه را پشت سر گذاشته‌اند.

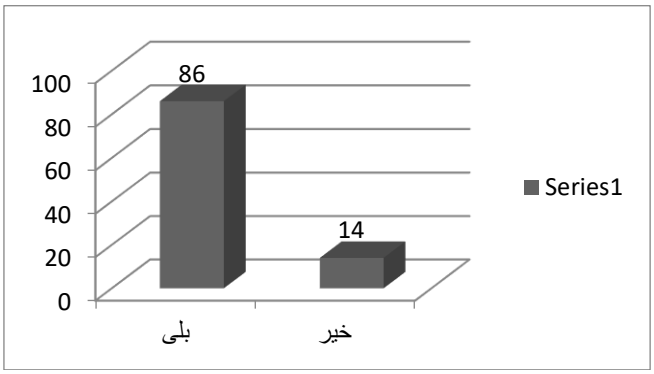
۱ـ۱ـ۳. متغیر سوم: تجربهٔ مهاجرت

نمودار ۳: توزیع فراوانی و درصدی پاسخ‌گویان برحسب تجربهٔ مهاجرت

اطلاعات نمودار ۳ نشانگر این است که بیشتر پاسخ‌گویان با ٤٦ درصد جمعیت نمونه بومی بوده‌اند و تجربهٔ مهاجرت نداشتند، این درحالی است که ٥٤ درصد جمعیت نمونه، مهاجر هستند.

۱ـ۱ـ٤. متغیر چهارم: تجربهٔ واقعهٔ تلخ گذشته (به‌طور کلی)

نمودار ٤: توزیع فراوانی و درصدی پاسخ‌گویان برحسب تجربهٔ واقعهٔ تلخ گذشته

اطلاعات نمودار ٤ نشانگر این است که ٨٦ درصد جمعیت نمونه در گذشته اتفاقات تلخی را تجربه کرده‌اند که قادر به فراموش کردن آن (آن‌ها) نیستند و ١٤ درصد جمعیت نمونه فاقد چنین تجربه‌ای بوده‌اند.

۱ـ۲. رکن دوم؛ الگوها، آموخته‌ها و مشاهده‌گری‌ها

در راستای توجه به عواملی که زمینه‌ساز رفتارهای مجرمانه در بستر زمان هستند، غالباً ویژگی‌های منتسب به سرشت نقش ناچیزی در شکل‌گیری این طیف رفتارها داشته است، زیرا ایجاد، استمرار و حتی تغییر نگرش‌ها در افراد اصولاً اکتسابی و آموختنی هستند. نگرش‌ها و الگوهای مذکور برای مباشر خود کنش‌های مهمی به دنبال می‌آورند، برای مثال در پردازش اطلاعات اجتماعی به او کمک می‌کنند و به وی این امکان را می‌دهند تا به ابراز ارزش‌های اساسی خود بپردازد. نگرش‌ها را می‌توان از دو طریق کسب کرد: نخست، به‌طور غیرمستقیم از اشخاص دیگر و به شیوهٔ یادگیری؛ دوم، به صورت مستقیم و از طریق مشاهدات. درواقع، کسانی که در محیط‌های جرم‌زا یا خشونت‌بار زندگی می‌کنند، ابتداناً در چارچوب الگوسازی مرتکب جرم می‌شوند نه از روی نیاز (نجفی ابرندآبادی، ١٣٨٨: ٤٤٤). در همین رابطه گزل[1]، پدر روان‌شناسی کودک، به متغیرهای تقلید و یادگیری این‌گونه اشاره می‌کند: شخصیت کودک در پنج، شش سالگی نسخهٔ کوچکی از جوانی است که بعدها خواهد شد. فرزندانی که از مهر و محبت پدر و مادری محروم مانده‌اند یا عموماً در عین برخورداری از

1. Gezle

نعمت والدین، دچار بدسرپرستی هستند، غالباً با کوله‌باری از نگرانی، ناکامی، شکنندگی و توشه‌ای از تجربه‌ها و آموزه‌های منفی روانهٔ جامعه می‌شوند. اهمیت پرداختن به محیط‌های خانوادگی نابسامان تا به آنجاست که فارینگتون و وست[1] در نظریه‌ای با عنوان «پسرانی شبیه پدران»[2] به کارکرد خانواده و نقش والدین بر تربیت کودکان اشاره کرده‌اند و بر شباهت‌های مبتنی بر یادگیری متمرکز شدند. آن‌ها تشابه را به معنای انتقال وراثتی و ژنتیکی نمی‌دانند، بلکه از یک سو، آن را نتیجهٔ الگوهای یادگیری در سنین پایین و نهادینگی این الگوها به‌عنوان رفتار غالب در شخصیت افراد تلقی می‌کنند و از دیگر سو، این شباهت‌ها را نشان‌گر تأثیر تجربه‌های بد دوران کودکی بر رفتارهای ناهمنوای بزرگ‌سالی می‌دانند. آن‌ها در تحقیق بلندمدت خود، دریافتند که وجود سابقهٔ انحراف در میان اعضای خانواده، در بزهکاری آیندهٔ اشخاص می‌دانند (یان مارش و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵٦).

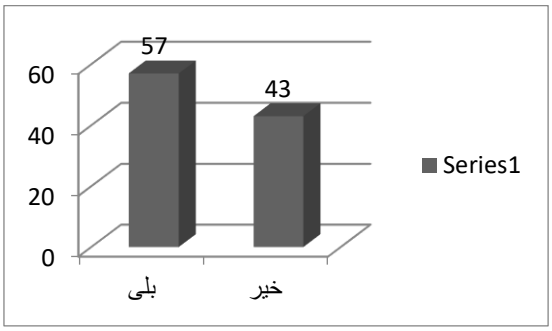
به‌این‌ترتیب، با طرح مبانی یادگیری فرایندی ترسیم می‌شود که حرکت در طول آن، چگونگی شکل‌گیری و تداوم هر رفتاری را مبتنی بر نوعی آموزه که یادگرفتنی است، در اذهان متبلور می‌سازد. ادوین ساترلند[3] در باب رفتارشناسی مجرمان بر این باور است که رفتار مجرمانه نیز یاد گرفته می‌شود. او تصویری را که از رفتار ضداجتماعی در ذهن مجرم ترسیم شده است، همانی تلقی می‌کند که وی متعاقباً آن را در نتیجهٔ تعامل و میان‌کنش با دیگران آموخته است. یادگیری اجتماعی به نوعی نسخهٔ گسترش‌یافتهٔ رهیافت معاشرت ترجیحی است که نقاط عمده تأکیدش بیشتر بر سه گزاره متمرکز است: میزان معاشرت، شدت معاشرت و سن معاشرت (ویلیامز، ۱۳۹۳: ۳۱۹). درواقع اشاعه و تکثیر اندیشه‌ها، گرایش‌ها و الگوهای رفتاری در میان این طیف از تابعان جامعه نیز از طریق کنش‌های متقابل اجتماعی و در مواردی بدون تعمق منطقی روی می‌دهند و این همان اتفاقی است که گوستاولوبون[4] از آن به واگیری اجتماعی[5] تعبیر می‌کند؛ نظریه‌ای که قرار گرفتن افراد در گروه‌ها و طبقات اجتماعی مختلف را در شکل‌گیری مبنای اندیشه و عمل آن‌ها مؤثر می‌داند، به نحوی که منتهی به نوعی برانگیختگی رفتاری در آن‌ها می‌شود (روسک و وارن، ۱۳۷۰: ۹۵). در این قسمت تلاش شده است تا برای دستیابی به تبیینی جرم‌شناختی از اهمیت و تأثیر رکن یادگیری و مشاهده‌گری در نظریهٔ خاطرات سرکوب‌شده و چگونگی اثرگذاری آن بر روند تمایل جامعهٔ آماری به ورطهٔ زورگیری و قلدری چند نمونه آورده شود.

---

1. Farrington & West
2. boys like fathers
3. Edwin Hardin Suterland
4. Gustavlubon
5. social contagion

نمودارهای زیر که ابزار گردآوری آن آمار توصیفی است، جهت ارزیابی میزان تأثیر متغیر یادگیری و مشاهده‌گری در میان جمعیت نمونه با سابقهٔ محکومیت به زورگیری، خفت‌گیری، سرقت به عنف و قمه‌زنی ارائه شده است.

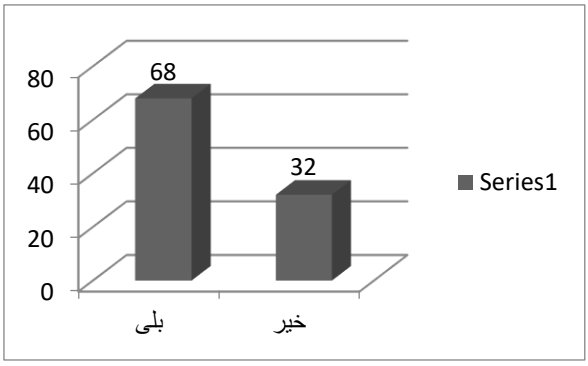
۱ ـ ۲ ـ ۱ . متغیر نخست: یادگیری رفتارهای مجرمانه از کانون خانواده

نمودار ٥: توزیع فراوانی و درصدی پاسخ‌گویان برحسب سابقهٔ انحراف و جرم در خانواده

اطلاعات نمودار ٥ نشانگر این است که ٥٧ درصد جمعیت نمونه از خانواده‌ای با سابقهٔ کیفری و ٤٣ درصد جمعیت نمونه فاقد چنین تجربه‌ای بوده‌اند.

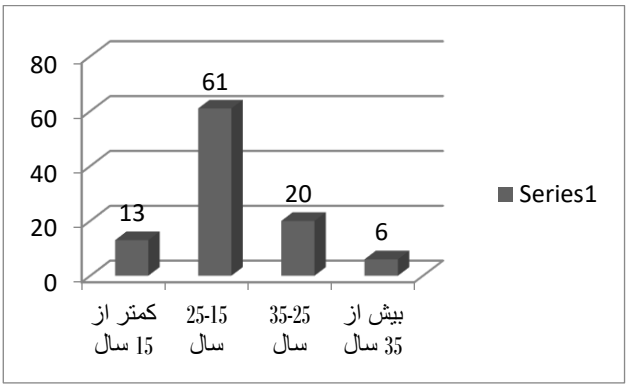
۱ ـ ۲ ـ ۲. متغیر دوم: یادگیری رفتارهای مجرمانهٔ ناشی از معاشرت با هم‌سالان ناباب

نمودار ٦: توزیع فراوانی و درصدی پاسخ‌گویان برحسب پیشینهٔ معاشرت با هم‌سالان ناباب

اطلاعات نمودار ٦ نشان‌گر این است که ٦٨ درصد جمعیت نمونه دوستانی با سابقهٔ کانون یا زندان داشته‌اند و ۳۲ درصد از آن‌ها فاقد دوست یا دوستانی دوستی با سابقهٔ کیفری بوده‌اند. درواقع بیش از نیمی از مجرمان زورگیر از طریق معاشرت با هم‌سالان ناباب، مسیرهای مجرمانه را آموخته و فراگرفته‌اند.

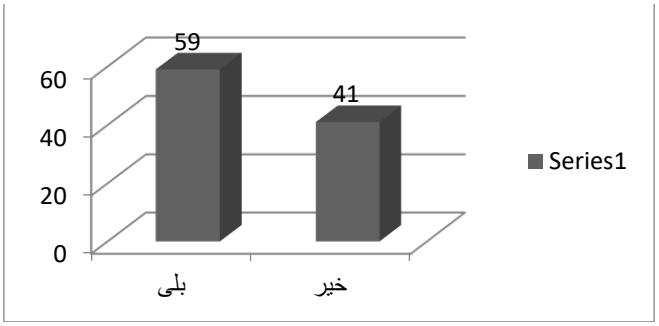
۱ـ۲ـ۳. متغیر سوم: یادگیری رفتارهای مجرمانه از طریق تأثیر سابقهٔ کانون اصلاح و تربیت

نمودار ۷: توزیع فراوانی و درصدی پاسخ‌گویان برحسب شاخص سن در اولین محکومیت

اطلاعات نمودار ۷ نشان‌گر این است که بیشتر پاسخ‌گویان با تعداد ٦١ درصد جمعیت نمونه سنشان در اولین محکومیت بین ۱۵ تا ۲۵ سال بوده است و تعداد ٦ درصد از میان آن‌ها سنشان در اولین محکومیت بیش از ۳۵ سال بوده است. همچنین آمار مستخرج از نمودار ۷ حاکی از آن است که در کل ۷٤ درصد از پاسخ‌گویان تا پیش از ۲۵ سالگی سابقهٔ انحراف و جرم داشته‌اند. بنابراین متغیر سن بر استمرار رفتارهای مجرمانه از طریق مشاهده، الگوبرداری و تجربه‌های پیش‌رس اثرگذار است.

۱ـ۲ـ٤. متغیر چهارم: یادگیری اعتیاد برحسب سابقهٔ استفادهٔ اعضای خانواده از مواد مخدر

نمودار ۸: توزیع فراوانی و درصدی پاسخ‌گویان برحسب اعتیاد به مواد مخدر در خانواده

اطلاعات نمودار ۸ نشانگر این است که ۵۹ درصد جمعیت نمونه اعضای خانواده‌شان سابقهٔ اعتیاد به مواد مخدر داشته و ٤۱ درصد جمعیت نمونه فاقد چنین تجربه‌ای بوده‌اند.

۱ـ۳. رکن سوم: فرایند هویت‌پذیری مجرمانه

فرایند هویت‌پذیری را می‌توان در قالب رویکردی روان‌شناختی تحت عنوان «روابط ابژه»[1] به تصویر کشید. نظریه‌ای که مشخصاً به چگونگی درونی‌سازی نگرش‌های فردی در قبال خود، دیگران و درنهایت شیوهٔ تأثیر این نگرش‌ها بر تعیین روابط جدید اشاره داشته و به نحوی توصیف‌گرِ اهمیت «موقعیت بر فرد» است. آبژه‌سازی به توصیف این امر می‌پردازد که چگونه آنچه «بیرونی» است، «درون» را شکل می‌دهد. دنیای درون چگونه به ساختاری تبدیل می‌شود که برگردانی از تعامل و میان کنش با افراد است (والش، ۱۳۹۳: ۱۰٦). روابط آبژه بر مسیری متمرکز است که سه مؤلفهٔ بنیادین در درون خود جای داده است؛ دلبستگی،[2] درون‌فکنی[3] و بازنمایی.[4]

ـ دلبستگی: این واژه در نظریه‌ای رشدشناختی ریشه دارد که توسط جان بالبی[5] مطرح شده است. او معتقد است که اختلال در پیوند مادر و نوزاد و تنها گذاشتن کودکِ در حال رشد توسط والدین (به‌خصوص مادر) علت شکل‌گیری بخش عمده‌ای از موارد بزهکاری‌های پیش‌رس و تکرار آن

1. object relations theory
2. attachment
3. introjection
4. representation
5. John Bowlby

است. به نظر بالبی این وضعیت نوع «دلبستگی ناایمن»[1] در کودک پدید می‌آورد. درواقع او ارتکاب رفتارهای مجرمانه را به‌عنوان ابزاری جایگزین برای رسیدن به نوعی احساس رضایت[2] ناشی از جلب توجه در مجرمان قلمداد می‌کند که در شرایط عادی می‌تواند محصول عواطفی چون دوست داشته شدن و نوازش کردن باشد (سلیمی و داوری، ۱۳۹۱: ۳۰٦).

ـ درون‌فکنی: به معنی جذب روانی خصوصیات دیگران است. در روان‌شناسی گاهی این فرایند را سازوکار دفاعی (درونی کردن یا نهادینه‌سازی) می‌نامند، برای مثال: اگر کودک از والد پرخاشگر بترسد، ممکن است خصوصیت پرخاشگری را بگیرد و درونی کند تا بتواند رفتار والد را بهتر بشناسد و پیش‌بینی کند. در توصیفی افتراقی؛ درون‌فکنی به فرایندی اشاره دارد که به‌وسیلهٔ آن می‌توان تصویر دیگران (مراقبان) را در غیاب آن‌ها در درون خود تثبیت کرد. درواقع فرایند مذکور همان اصطلاحی است که در جرم‌شناسی‌های واکنش اجتماعی تحت عنوان خودپنداره[3] از آن تعبیر می‌شود با این تفاوت که در حیطهٔ جرم‌شناسی، فرایند درون‌فکنی ناشی از تصویر جدیدی است که بزهکار در نتیجهٔ قضاوت جامعه از خود در درون خود نهادینه می‌سازد و باور می‌کند که این چنین است.[4] لذا در روان‌شناسی شخصیت، فرایند درون‌فکنی ناشی از تثبیت خصوصیت منفیِ (خشونت) دیگری در خود و سپس باور خویشتن در آن کالبد است. این فرایند همان موضوع شایع در بزه‌دیده‌شناسی است مبنی بر اینکه معمولاً کودکان آزاردیده خود در آینده والدین آزارگر خواهند بود (معظمی، ۱۳۹۰: ۱۳۹)؛ به این معنا که بزه‌دیده خشونتی را که متحمل می‌شود، می‌آموزد و آن را در موقعیتی مشابه بازآفرینی می‌کند.

ـ بازنمایی: به نتیجهٔ درون‌فکنی اشاره دارد و گاهی مانند یک تصویر ذهنی[5] است؛ تصویر درونی‌شده‌ای که غالباً ناآگاهانه از دیگران در ذهن کودک شکل می‌گیرد و با عواطف و احساسات او

---

1. insecure attachment
2. gratification
3. self concept

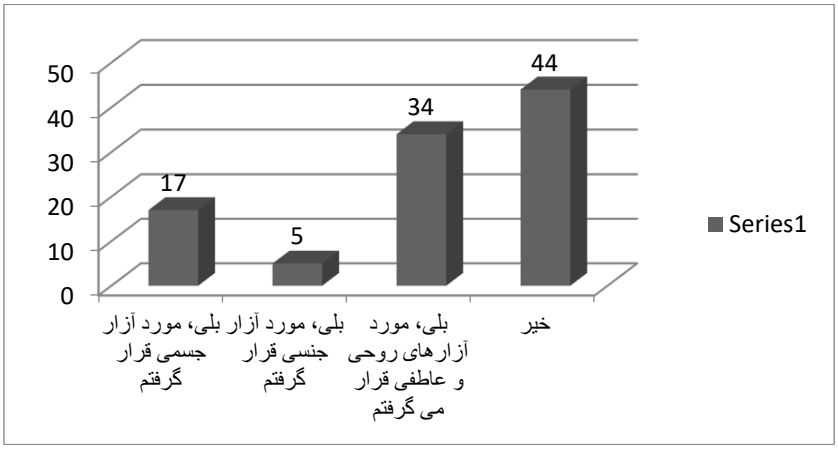
٤. چارلز هورتن کلی (C.H.Cooley) اصطلاحی تحت عنوان خودآینه‌ای (lookhng glass self) را به‌کار برد، برای نشان دادن این معنی که افراد خود را در آینهٔ تصور دیگران از خویش می‌سنجند و باور می‌کنند. کولی بر این باور است که مفهوم «خود» نخست در دوران کودکی شکل می‌گیرد و سپس در طول زندگی هر زمان که شخص وارد موقعیت اجتماعی جدیدی می‌شود، دوباره آن مفهوم را ارزیابی می‌کند. او مفهوم خودآینه‌ای را بر سه اصل متکی می‌داند: ۱. ظاهر فرد به چشم دیگری چگونه می‌نماید؛ ۲. داوری آن‌ها درمورد این فرد چگونه است؛ و ۳. چه احساسی در او از نحوهٔ نگرش دیگران شکل می‌گیرد؟ غرور یا سرشکستگی ... (آیزن، ۱۳۹۰: ۷۴).

5. mental picture

عمیقاً درگیر می‌شود. نتیجهٔ ایجاد این تصویر ذهنی، تبلور احساسات منفی نسبت به دیگران خواهد بود. بنابراین می‌توان گفت که روابط ابژه به پیدایش مجموعه‌ای از نگرش‌های نهادینه‌شده از خود و دیگران منتهی می‌شود. تعاملات کودک با مراقبانش و الگوهای رفتاری ارائه‌شده توسط اطرافیان، اهمیت بسزایی در تعیین روابط ابژهٔ او با دیگران در آینده خواهد داشت (ستوده، ۱۳۹۹: ۱۳۳).

نمودار ۹ که ابزار گردآوری آن آمار توصیفی است، جهت ارزیابی میزان تأثیر متغیر هویت‌پذیری مجرمانه در مجرمان حیطهٔ زورگیری، خفت‌گیری، سرقت به عنف و قمه‌زنی ارائه می‌شود.

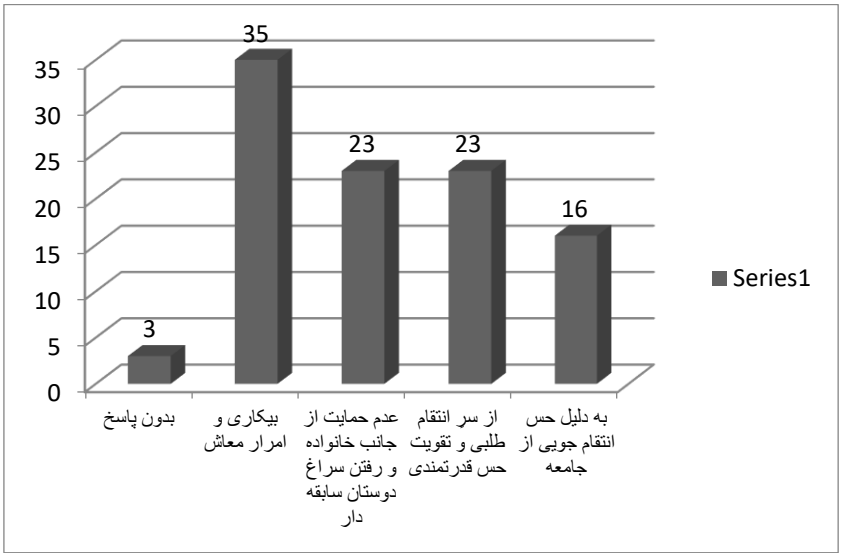
۱ـ ۳ـ ۱. متغیر نخست: هویت‌پذیری مجرمانه از طریق تجربهٔ خشونت و بزه‌دیدگی در کودکی و نوجوانی

نمودار ۹: توزیع فراوانی و درصدی پاسخ‌گویان برحسب تجربهٔ بزه‌دیدگی و خشونت

اطلاعات نمودار ۹ نشان‌گر این است که بیشتر پاسخ‌گویان با ٤٤ درصد جمعیت نمونه در کودکی تجربهٔ بزه‌دیدگی نداشته‌اند و ٥٦ درصد آن‌ها تجربهٔ طیف‌های سه‌گانهٔ بزه‌دیدگی (جنسی، جسمی و عاطفی) را در کودکی متحمل شده‌اند. با توجه به آمار مستخرج از نمودار ۹، محرز می‌شود که تجربهٔ بزه‌دیدگی و خشونت در سنین کودکی و نوجوانی به نوعی پذیرش خشونت، درونی‌سازی آن و درنهایت بازنمایی آن در موقعیتی مشابه به شکل خشونتی که در کودکی به جامعهٔ آماری پژوهش حاضر روا شده، منتهی بوده است.

۱ ـ ۳ ـ ۲. متغیر دوم: هویت‌پذیری مجرمانه برحسب نهادینگی احساس خشم و انتقام نسبت به جامعه

نمودار ۱۰: فراوانی و درصد فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب نهادینگی احساس خشم و انتقام نسبت به جامعه

۲. یافته‌های پژوهش

برای تجزیه و تحلیل داده‌های تحصیل‌شده در پژوهش حاضر از آمار تحلیلی به‌صورت استنباطی استفاده شده و در آزمون فرضیه‌ها روش رگرسیون به‌کار گرفته شده است؛ امری که مبین اولویت‌بندی متغیرها بر مبنای میزان اثرگذاری‌شان است.

ساختار نظری پژوهش در دو سطحِ جمعیت‌شناختی و جرم‌شناختی بر مبنای داده‌های میدانی مورد پیمایش قرار گرفته است:

ـ سطح نخست: داده‌های جمعیت‌شناسی (سن، تحصیلات، وضعیت تأهل، و شغل)؛

ـ سطح دوم: داده‌های جرم‌شناسی (وجود سابقهٔ اعتیاد یا انحراف در میان اعضای خانواده، سابقهٔ خشونت و بزه‌دیدگی، میزان ارتباط با دوستان سابقه‌دار، سابقهٔ کیفری پیش‌رس، اشتغال، میزان و کیفیت نظارت والدین، رزومهٔ تحصیلی و علت ترک تحصیل، نحوهٔ گذراندن اوقات فراغت).

۲ـ۱. مؤلفه‌های جمعیت‌شناختی

در این بخش به تشریح آمار توصیفی افراد پاسخ‌دهنده در جامعهٔ آماری (برحسب چهار مؤلفهٔ سن، تحصیلات، وضعیت تأهل، و شغل)[1] پرداخته می‌شود. نحوهٔ چیدمان پرسش‌ها برای نمایش آمار توصیفی در میان جمعیت نمونه بر مبنای مؤلفه‌هایی صورت گرفته است که در طول نوشتار حاضر به‌عنوان عوامل پیش‌بین جرم معرفی شده‌اند.

براساس پژوهش حاضر، داده‌های آماری نشان‌گر این است که بیشترین میزان فراوانی معیار سن در میان پاسخ‌گویان با تعداد شصت نفر یا ٦٠ درصد جمعیت نمونه متعلق به ردهٔ سنی ۱۹ تا ۳۱ ساله است و کم‌ترین میزان فراوانی با تعداد شش نفر یا ٦ درصد جمعیت نمونه در ردهٔ سنی ٤٤ تا ٥٦ سال قرار دارند. همچنین بیشترین میزان فراوانی در شاخص تحصیلات پاسخ‌گویان با تعداد ٤١ نفر یا ٤١ درصد جمعیت نمونه دبیرستانی بوده‌اند و کم‌ترین میزان فراوانی با تعداد پنج نفر یا ٥ درصد جمعیت نمونه تحصیلات دانشگاهی داشته‌اند. درمورد متغیر تأهل نیز داده‌ها مؤید این مطلب هستند که از میان پاسخ‌گویان ٦٥ درصد افراد مجرد و ۳۵ درصد متأهل بوده‌اند. همچنین، بیشتر پاسخ‌گویان با تعداد ۳٦ نفر یا ۳٦ درصد جمعیت نمونه دارای شغلی با درآمد متوسط بوده‌اند و تنها تعداد نه نفر یا ۹ درصد جمعیت نمونه، شغلی با درآمد خیلی خوب داشته‌اند و درنهایت ٥٥ نفر یا ٥٥ درصد جامعهٔ آماری را افرادی با درآمد بسیار کم یا بیکار تشکیل داده‌اند.

۲ـ۲. مؤلفه‌های جرم‌شناختی

۲ـ۲ـ۱. آمار استنباطی

تحلیل فرضیهٔ پژوهش: با مطالعهٔ روند زندگی زورگیران، خفت‌گیران، قلدران خیابانی و سارقان به عنف به‌عنوان جامعهٔ آماری این پژوهش مشخص می‌شود که:

ـ مجرمان محصول امروز نیستند، بلکه درون‌مایه‌های ذهنی آن‌ها و ساختار شخصیتی‌شان برآمده از الگوهای یادگیری و معاشرت‌های عمیق و مستمر او، کیفیت هویت‌پذیری‌های برگرفته از تعلقات فردی ـ خانوادگی و اجتماعی، تجربه‌ها و وقایع ناخوشایندی است که آن‌ها در کودکی و نوجوانی خویش زیسته‌اند.

---

۱. گفتنی است که زندان تهران بزرگ فقط محکومان مرد را در خود جای داده است، بنابراین این پژوهش صرفاً در میان مجرمان مرد انجام شده و به این دلیل معیار جنسیت در متغیرهای جمعیت‌شناختی قید نشده است.

به این ترتیب، تمرکز این فرضیه بر شناسایی و معرفی عوامل پیش‌بین رفتارهای مجرمانه مبتنی بر مطالعهٔ خاطرات سرکوب‌شدهٔ دوران کودکی در میان جمعیت زورگیران و قلدران خیابانی است که به‌عنوان جامعهٔ آماری این پژوهش مورد سنجش پیمایشی قرار گرفته‌اند. نگارنده برمبنای این فرضیه، میزان اثرگذاری متغیرها بر جامعهٔ آماری را به آزمون گذاشته و مستنبط از آن سه جدول ارائه داده است که توصیف‌گرِ بیشترین اثر، کم‌ترین اثر و اثرگذاری متوسط می‌شود:

۲ ـ ۲ ـ ۲ . نیکویی برازش مُدل نظری: آزمون رگرسیون چندگانه به روش گام به گام

۲ـ۲ـ۲ـ۱. تحلیل رگرسیون چندگانه[1]

در تحلیل رگرسیون چندگانه متغیرهای پیش‌بینی‌کنندهٔ جرائم زورگیری و قلدری‌های خیابانی براساس اهمیت آن‌ها در تبیین بزهکاری وارد معادله می‌شوند. جهت وارد شدن متغیرها در معادلهٔ رگرسیون، باید متغیرها در سطح فاصله‌ای باشند. به همین جهت متغیرهایی که در سطح سنجش کیفی مورد آزمون قرار گرفته‌اند، با استفاده از متغیرهای ظاهری[2] به متغیرهای فاصله‌ای تبدیل شده‌اند. در رگرسیون چندمتغیره به روش گام به گام[3] تا جایی متغیرها وارد معادله می‌شوند که دیگر کمکی به پیش‌بینی این طیف از جرائم نکنند و سطح معناداری آن‌ها به ۰/۰۵ برسد.

طبق خروجی رگرسیون چندگانه در مرحلهٔ نخست، متغیرهایی قرار گرفته‌اند که از بالاترین میزان فراوانی در میان جامعهٔ آماری برخوردار بوده‌اند، مؤلفه‌های مذکور عبارت‌اند از: ارتکاب جرم در ردهٔ سنی حساس، وضعیت اشتغال مجرم، وضعیت تحصیلی مجرم، سابقهٔ انحراف و اعتیاد در خانواده، سطوح نظارت والدینی، فاصلهٔ بین محکومیت‌ها (بازگشت‌ها و تکرارهای مجرمانه)، مهاجرت، وضعیت اقتصادی خانواده، سابقهٔ کانون اصلاح و تربیت، نظارت‌های فردی و اجتماعی، شیطنت‌های دردسرساز دوران کودکی، سابقهٔ بزه‌دیدگی و خشونت، دفعات بزه‌دیدگی، کار در کودکی، سابقهٔ اعتیاد مجرم، دوستان بزهکار، واقعهٔ تلخ گذشته به‌طور کلی، ترک تحصیل، تجربهٔ طلاق و فوت والدین و دلایل ارتکاب جرم نخستین که همچنان در معادله با بیشترین میزان اثرگذاری بر تمایل به سمت مسیرهای مجرمانه در معادله باقی مانده‌اند. در مرحلهٔ دوم، فرار از منزل و گرایشات مجرمانه در خانواده، قرار گرفته‌اند به‌عنوان متغیرهایی که بارِ اثرگذاری آن‌ها بر جمعیت نمونه به میزان

1. multiple regression analysis
2. dummy variable
3. stepwise

متوسط بوده است. درنهایت مرحلهٔ سوم که معرفِ تأثیر جرم سابق بر جرم کنونی، سرپرست خانواده و تجربهٔ حضور نامادری و ناپدری جانمایی شده‌اند. عواملی که به‌عنوان پیش‌بین رفتارهای مجرمانه در میان مرتکبان زورگیری و قلدری‌های خیابانی از کم‌ترین میزان اثرگذاری در میان جامعهٔ آماری برخوردار بوده‌اند، به‌عبارت دیگر، از معادلهٔ رگرسیون خارج شده‌اند. همانطور که از جدول ۱ بر می‌آید، تحلیل رگرسیون بر مبنای روش گام به گام یا قدم به قدم برای ترسیم جدول نخست، تا ۲۱ گام پیش رفته است.

تحلیل مبتنی بر آمار استنباطی جدول نخست

میزان F در جدول اول یعنی جدول Anova در سطح ۹۹ درصد (sig= 0/000) مبین وجود ارتباط هم‌بستگی میان متغیرهای مذکور با ارتکاب جرائم زورگیری و قلدری‌های خیابانی در جامعهٔ آماری پژوهش است؛ موضوعی که حاکی از معنی‌دار بودن معادلهٔ رگرسیون است. اما قضاوت درمورد شناسایی و معرفی عوامل پیش‌بینِ این طیف از رفتارهای مجرمانه از سوی مرتکبان آن مبتنی بر مطالعهٔ تجربه‌های زیستهٔ آنان ناشی از خاطرات سرکوب‌شدهٔ کودکی‌شان در مسیری است که پشت سر گذاشته‌اند. میزان اثرگذاری متغیرها بر جامعهٔ آماری و تبیین چرایی و چگونگی ورود به مسیر زورگیری و قلدری‌های خیابانی در میان آن‌ها را باید به مقادیر Beta واگذار کرد، زیرا این مقادیر استانداردشده بوده و امکان مقایسه و تعیین سهم نسبی هر یک از متغیرها در آن فراهم است. بر این اساس، ۲۱ متغیر مورد آزمون در جدول ۱ از بالاترین سطح اثرگذاری بر انتخاب‌های مجرمانهٔ این طیف از بزهکاران و مانایی آن‌ها در ورطه‌های مجرمانه برخوردار بودند.

تحلیل مبتنی بر آمار استنباطی جدول دوم

در جدول ۲ مؤلفه‌های فرار از منزل و گرایشات مجرمانه در خانواده به‌عنوان متغیرهایی با میزان اثرگذاری متوسط بر جمعیت نمونهٔ مورد پردازش استنباطی قرار گرفته‌اند که طبق خروجی‌های معادلهٔ رگرسیون و مقادیر Beta مشخص شد که دو مؤلفه مذکور از سطح اثرگذاری متوسط نسبت به جدول ۱ بر جرائم زورگیری و قلدری‌های خیابانی برخوردار بوده‌اند.

تحلیل مبتنی بر آمار استنباطی جدول سوم

در تحلیل رگرسیون به روش گام به گام، متغیرها تا زمانی وارد معادلهٔ رگرسیون می‌شوند که سطح معناداری آن‌ها به ۰/۰۵ برسد. در جدول متغیر خارج از معادله در مرحلهٔ نهایی رگرسیون چندمتغیره، متغیری که سطح معنی‌داری آن بالای ۰/۰۵ است، از معادلهٔ رگرسیون خارج می‌شود. این امر به آن معناست که مؤلفه‌های مذکور تأثیری در آزمون متغیرهای مربوط به زورگیری و قلدری‌های خیابانی نداشته‌اند. متغیرهای خارج‌شده از معادله (جدول شمارهٔ ۳) به ترتیب تأثیر جرم سابق بر جرم کنونی، سرپرست خانواده و تجربهٔ حضور نامادری و ناپدری هستند.

جدول ۱: خروجی آزمون رگرسیون چندگانهٔ عوامل متأثر از خاطرات سرکوب‌شدهٔ کودکی

Stepwise	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	B	Std.Error	Beta	sig
ارتکاب جرم در گروه سنی حساس	.775[f]	.608	.592	4.224	1.912	.339	.289	.000
وضعیت اشتغال مجرم	.712[c]	.506	.491	4.661	1.365	.345	.595	.000
وضعیت تحصیلی مجرم	.759[e]	.577	.554	4.224	2.314	339	.281	.000
سابقهٔ انحراف و اعتیاد در خانواده	.775[f]	.608	.592	4.224	1.912	.339	.289	.000
سطوح نظارت والدینی	.712[c]	.506	.492	4.661	1.365	.345	.235	.000
فاصلهٔ بین محکومیت‌ها (بازگشت‌ها و تکرارهای مجرمانه)	.747[d]	.558	.540	4.433	1.689	.506	.590	.000
مهاجرت	.759[e]	.577	.555	4.363	1.637	.314	.143	.000
وضعیت اقتصادی خانواده	.748[d]	.566	.590	4.433	1.689	.506	.205	.000

سابقهٔ کانون اصلاح و تربیت	.779[f]	.507	.582	4.224	2.912	.339	.182	.000
نظارت‌های فردی و اجتماعی	.712[c]	.506	.491	4.661	1.365	.345	.595	.000
شیطنت‌های دردسرساز دوران کودکی	.759[e]	.577	.554	4.224	1.314	339	.281	.000
سابقهٔ بزه‌دیدگی و خشونت	.759[e]	.577	.555	4.363	1.637	.314	.143	.000
دفعات بزه‌دیدگی	.747[d]	.558	.540	4.433	1.689	.506	.235	.000
کار در کودکی	.712[c]	.506	.492	4.661	1.365	.345	.235	.000
سابقهٔ اعتیاد مجرم	.747[d]	.558	.540	4.433	1.689	.506	.590	.000
دوستان بزهکار	.653[b]	.526	.414	5.000	1.999	.549	.285	.000
واقعهٔ تلخ گذشته به‌طور کلی	.671[c]	.450	.432	4.922	.981	.258	.289	.000
ترک تحصیل	.653[b]	.526	.414	5.000	1.999	.549	.285	.000
تجربهٔ طلاق و فوت والدین	.653[b]	.520	.314	5.000	1.999	.530	.280	.000
دلیل ارتکاب نخستین جرم	.699[d]	.489	.467	4.768	2.910	.337	.205	.000
میزان مسئولیت‌پذیری فردی در قبال رفتارهای مجرمانه	.653[b]	.526	.401	5.000	1.999	.500	.280	.000

جدول شمارهٔ نخست: معرفی متغیرهایی با بیشترین میزان اثرگذاری

جدول ۲: خروجی آزمون رگرسیون چندگانهٔ عوامل متأثر از خاطرات سرکوب‌شدهٔ کودکی								
Stepwise	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	B	Std.Error	Beta	sig
فرار از منزل	.553[b]	.426	.414	5.000	1.999	.549	.281	.000
گرایشات مجرمانه در خانواده	.590[a]	.348	.341	5.303	2.071	.287	.260	.000

جدول شمارهٔ دوم: معرفی متغیرهایی با حد متوسط اثرگذاری

Excluded Variables Model	Beta In	t	Sig.	Partial Correlation	Collinearity Statistics
					Tolerance
تأثیر جرم سابق بر جرم فعلی	.114[d]	1.501	.137	.152	.984
سرپرست خانواده	.205[d]	2.701	.008	.267	.938
تجربهٔ حضور نامادری و ناپدری	.125[e]_	-1.688	.095	.172_	.957

جدول شمارهٔ سوم: معرفی متغیرهای خارج از معادله با کم‌ترین میزان اثرگذاری

نتیجه‌گیری

این پژوهش به دنبال مطالعهٔ اهمیت و میزان اثرگذاری خاطرات سرکوب‌شدهٔ دوران کودکی بر بروز طیفی از مجرمان محکوم‌شده به زورگیری و قلدری خیابانی، جریان زندگی طیفی از تابعان زندان تهران بزرگ را از نظر کیفیت الگوهای یادگیری در آن‌ها، روند تجربه‌اندوزی‌هایشان و میزان تأثیرپذیری از نیروهای اجتماعی پیرامونی در میان جمعیت نمونه بررسی کرده است. مبنای توصیف و تبیین در پژوهش حاضر بر مدار رویکردهای نظری متعددی بررسی شد. اثبات فرضیه از طریق آزمون استنباطی رگرسیون چندمتغیره و ارزیابی میزان اثرگذاری متغیرها از طریق نمودارهای توصیفی

به تصویر کشیده شد. موضوعی که ضرورت مطالعات چندبعدی از کیفیت زیست فردی و اجتماعی مجرمان به علاوه شناسایی پیچیدگی‌های شخصیتی آن‌ها را امری مهّم و شایستهٔ توجه می‌سازد. موضوعی که در جهت هرچه کاربردی‌تر کردن تدابیر بازپرورانه و پیش‌گیرانه در قبال مجرمانِ بارنخست، مزمن و خطرناک گام می‌نهد.

باید به این موضوع توجه کرد که پدیده‌های اجتماعی به جهت ماهیت پیچیدهٔ آن‌ها کم‌تر با رویکرد تک‌عاملی امکان تبیین می‌یابند. بررسی و تحلیل تجربه‌های زیستهٔ مجرمان در طول جریان زندگی‌شان، بیانگر این واقعیت است که بروز جرم درنتیجهٔ آمیختگی دلایل چندگانهٔ فردی، خانوادگی و اجتماعی بوده است. نتیجهٔ این پژوهش با نظریه‌های مطرح‌شده در آن همخوانی دارد. داده‌های نظری اخذشده اذهان را این‌گونه در جهت درک نتایج حاصل‌شده در قسمت کمّی پژوهش به یک نظم منطقی رهنمون می‌سازند که:

ـ نقش‌پذیری افراد در اجتماع به‌عنوان جامعه‌پذیر یا جامعه‌ستیز، غالباً امری اکتسابی و آموختنی است؛

ـ نقش‌پذیری‌های اجتماعی یا ضداجتماعی آگاهانه یا ناآگاهانه یاد گرفته می‌شوند؛

ـ نقش‌پذیری‌ها طی یک فرایند تجربه‌آموزی کسب می‌شوند، بنابراین به‌یک‌باره و یک‌شبه اتفاق نمی‌افتند؛

ـ هنجارهای گروه اجتماعی که مجرم متعلق به آن است در نحوهٔ نقش‌پذیری او مؤثرند؛

ـ نقش‌پذیری‌های مجرمانه در سطح قابل‌توجهی از نمونه‌های جامعهٔ آماری حاصل گزینش و انتخاب شخصی نبوده بلکه به باور مرتکبان کاملاً اتفاقی واقع شده‌اند،[1] لذا نتایج اخذشده بیانگر تأثیر آموخته‌ها، مشاهدات، الگوهای رفتاری و خاطرات سرکوب‌شدهٔ دوران کودکی و نوجوانی و فقدان ابزارهای خودمهارگری در آن‌ها بوده است.

تمرکز بر نقش وقایع، تجربه‌های فردی و نیز توجه به بسترهای موجد خطر در میان جامعهٔ آماری مبتنی بر این واقعیت بوده است که مرتکبان زورگیری و قلدری‌های خیابانی غالباً، توشه‌ای حاوی استمرار آثار حاصل از تجربه‌های گذشته‌شان را با خود همراه دارند، ازجمله ابعاد وسیعی از تجربهٔ بزه‌دیدگی و خشونت در دوران کودکی و نوجوانی، تجربه‌های زودهنگام و بزهکاری‌های پیش‌رس،

---

۱. ۴۱ درصد جامعهٔ آماری خود را کاملاً بی تقصیر دانسته و ارتکاب جرم را ناشی از جبر زندگی یا شرایط جامعه بیان کرده‌اند.

الگوهای نادرست یادگیری، جذب شدن در خرده‌فرهنگ‌های هنجارستیز (جمع دوستان ناباب) و مواردی دیگر از تأثیر نیروهای اجتماعی بر شکل‌دهی و تکوین شخصیت جنایی در مجرمان. جهت ارزیابی میزان اثرگذاری خاطرات سرکوب‌شدهٔ کودکی بر تمایل به ارتکاب جرم به گردآوری داده‌های آماری پرداخته شد. نتایجی که مبتنی بر سه سطح از ویژگی‌های مجرمان (فردی، خانوادگی واجتماعی) تحصیل شد. مؤلفه‌های برگرفته از نیروی اثرگذار خاطرات و تجربیات دوران کودکی در این مطالعه (سن، تحصیلات، وضعیت تأهل، شغل، وجود سابقهٔ اعتیاد یا انحراف در میان اعضای خانواده، سابقهٔ خشونت و بزه‌دیدگی، میزان ارتباط با دوستان سابقه‌دار، سابقهٔ کیفری پیش‌رس، وضعیت تأهل، اشتغال، میزان و کیفیت نظارت والدین، موقعیت تحصیلی و علت ترک تحصیل، نحوهٔ گذراندن اوقات فراغت و میزان وابستگی‌های فردی و اجتماعی) بوده است.

یافته‌های پژوهش حاکی از هم‌خوانی و هم‌سویی معلومات نظری با داده‌های میدانی است. بر این اساس، نتیجهٔ آزمون فرضیه در پژوهش حاضر به این نحو اثبات شد که تجربه‌ها و وقایع ناخوشایند گذشته و الگوهای یادگیری به‌خصوص در دورهٔ کودکی و نوجوانی بر تمایل جامعهٔ آماری به ارتکاب جرائم زورگیری و قلدری‌های خیابانی بسیار اثرگذار بوده‌اند. این پژوهش با به آزمون گذاردن فرضیهٔ مطروحه مشخص کرد که مفروض ارائه‌شده به نحو کامل اثبات می‌شود.

اثبات فرضیهٔ پژوهش

نتیجه‌ای که از آزمون این فرضیه حاصل شد نشان می‌دهد که زورگیری و قلدری‌های خیابانی معلول تأثیرپذیری از مجموعه‌ای از شرایط، اوضاع و احوال، وقایع و تجربه‌های فردی و اجتماعی هستند. امری که نشانگرِ اثرگذاری عواملی شخصی بر بروز و ظهور جامعه‌ستیزی در این طیف از مجرمان بوده است، امری که می‌توان از آن به‌عنوان مؤلفه‌های پیش‌بین جرم در حیطهٔ زورگیری و قلدری تعبیر کرد. مؤلفه‌های مذکور در بخش نخست در پرتو رویکرد نظری خاطرات سرکوب‌شدهٔ زیگموند فروید و نحله‌های مرتبط با آن تبیین شدند، سپس همین متغیرها در بخش دوم به‌عنوان متغیر میدانی مورد پیمایش قرار گرفتند. مؤلفه‌هایی که در سه سطح کلی به ارائهٔ داده‌پردازی شناختی در قبال جمعیت نمونهٔ پژوهش حاضر منجر شد:

سطح اول: تجربه‌های ناخوشایند و مؤثر کودکی بر جامعهٔ آماری شامل ارتکاب جرم در ردهٔ سنی حساس، فرار از منزل، سابقهٔ بزه‌دیدگی و خشونت، دفعات بزه‌دیدگی، کار در کودکی، سابقهٔ اعتیاد و

انحراف در خانواده، تجربهٔ طلاق و فوت والدین، ترک تحصیل اجباری، مرور وقایع تلخ شخصی‌شدهٔ مجرمان در گذشته را شامل شد.

سطح دوم: وضعیت خانوادگی و اجتماعی جامعهٔ آماری با تمرکز بر میزان نظارت والدینی (در سه سطح)، وجود یا عدم وجودِ علقه‌های خانوادگی، میزان پیوندهای مذهبی در مجرم و خانوادهٔ او، وجود گسست‌های خانوادگی، سطح اقتصادی خانواده، وضعیت اشتغال، دلیل ارتکاب جرم نخستین، سرپرستی خانواده، شیطنت‌های دردسرساز دوران کودکی، نحوهٔ پرکردن اوقات فراغت، و مهاجرت.

سطح سوم: سابقهٔ انحراف در میان محکومان مورد مطالعه با اشاره به سابقهٔ غیررسمی پیش‌رس، سابقهٔ کانون اصلاح و تربیت، سابقهٔ تکرار جرم، فاصلهٔ میان محکومیت‌ها (بازگشت‌های مجرمانه)، وجود سابقهٔ کیفری در میان اعضای خانواده و دوستان بزهکار.

براین‌اساس، از میان متغیرهای موجود در مجموع سطوح سه‌گانهٔ فوق تمام متغیرها دارای رابطهٔ معنادار با جرائم زورگیری و قلدری‌های خیابانی در میان جامعهٔ آماری پژوهش محسوب شدند و در معادله باقی ماندند، به استثنای مؤلفه‌های سرپرست خانواده، تجربهٔ حضور نامادری و ناپدری در خانواده و تأثیر جرم سابق بر جرم کنونی که علی‌رغم برخورداری از میزان اندکی اثرگذاری، ارتباط معناداری میان آن‌ها با رفتارهای مجرمانه در جمعیت نمونه حاصل نشد و از معادله خارج شدند.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

تمامی مراحل طراحی پژوهش، گردآوری و تحلیل منابع، نگارش، بازبینی و ویرایش مقاله توسط نویسنده انجام شده است.

تعارض منافع:

این مقاله تعارض منافع ندارد.

ملاحظات اخلاقی:

این پژوهش بر پایه مطالعه اسناد، قوانین، رویه‌های قضایی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده و در آن هیچ‌گونه مطالعه‌ای بر روی انسان، حیوان یا داده‌های شخصی صورت نگرفته است؛ بنابراین، اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای این پژوهش ضروری نبوده است. با این حال، نویسنده اصول امانت‌داری علمی، صداقت پژوهشی، استناددهی صحیح و رعایت حقوق مالکیت فکری را در تمامی مراحل پژوهش رعایت کرده است.

در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد صرفاً برای کمک به ویرایش زبانی، بهبود ساختار نگارش و ارتقای خوانایی متن استفاده شده است. این ابزارها در طراحی پژوهش، تحلیل علمی، تفسیر یافته‌ها، استنتاج نتایج یا تصمیم‌گیری‌های پژوهشی نقشی نداشته‌اند و مسئولیت کامل صحت، اصالت و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسنده/نویسندگان است.

موافقت نویسندگان:

نویسنده نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و با انتشار آن موافقت دارند.

منابع

۱. آیزن، ایساک (۱۳۹۰)، نگرش‌ها، شخصیت و رفتار، ترجمه و تحقیق جعفر نجفی زند، تهران: دانا.

۲. بارلو، دیوید اچ، دیوراند وینست، مارک (۱۳۹٦)، روان‌شناسی نابهنجاری با رویکرد یکپارچه (مبتنی بر سرفصل‌های انجمن روان‌شناسی آمریکا) برای دورهٔ آسیب‌شناسی روانی، ترجمهٔ غلامرضا چلبیانلو و همکاران، تهران: ابن سینا.

۳. تاج زمان، دانش (۱۳۹۳)، مجرم کیست؟ جرم‌شناسی چیست؟ تهران: کیهان.

٤. خواجه‌نوری، نسرین (۱۳۹۵)، «خاطرات سرکوب‌شده»، دانشنامهٔ بزه‌دیده‌شناسی و پیشگیری از جرم، ج دوم، با نظارت علی حسین نجفی ابرندآبادی، تهران: مرکز تحقیقات کاربردی پلیس پیشگیری ناجا.

۵. رضوانی، سودابه (۱۳۹٦)، مفهوم خطرناکی در گسترهٔ علوم جنایی، تهران: میزان.

٦. روسک، جورف و وارن، رولند (۱۳۷۰)، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی، ترجمهٔ بهروز نبوی و احمد کریمی، تهران: فروردین.

۷. ستوده، هدایت‌الله (۱۳۹۹)، روان‌شناسی اجتماعی، تهران: آوای‌نور.

۸. سلیمی، علی و داوری، محمد (۱۳۹۱)،. جامعه‌شناسی کجروی، قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۹. سیاسی، علی‌اکبر (۱۳۹۹)، نظریه‌های شخصیت (مکاتب روان‌شناسی)، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۰. عظیم‌زاده، شادی (۱۳۹۰)، پایداری در بزهکاری (مطالعهٔ تطبیقی در حقوق ایران و انگلستان)، تهران: جاودانه.
۱۱. فارینگتون، دیوید، پی پیکرو، الکس آر، و وسلی جی، جنینگز (۱۳۹۷)، بزهکاری از کودکی تا اواخر میان‌سالی، ترجمهٔ سارا آقایی، تهران: میزان.
۱۲. فروید، زیگموند (۱۳۹۵)، آسیب‌شناسی روانی زندگی روزمره، ترجمهٔ محمد حسین وقار، تهران: اطلاعات.
۱۳. فروید، زیگموند (۱٤۰۰)، توتم و تابو. ترجمهٔ محمدعلی خنجی، تهران: نگاه.
۱٤. فروید، زیگموند (۱٤۰۲)، مقدمه‌ای بر روان‌کاوی، ترجمهٔ مهتا عافیت‌طلب، تهران: آده.
۱۵. مارش، یان، ملویله، گینور، مورگان، کیت. نوریس، گارت و الکیتکتن، زئو (۱۳۹۵). نظریه‌های جرم، ترجمهٔ حمیدرضا ملک محمدی، تهران: میزان.
۱٦. معظمی، شهلا (۱۳۹۰)، بزهکاری کودکان و نوجوانان، تهران: دادگستر.
۱۷. نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین (۱۳۸۸)، تقریرات درس جامعه‌شناسی جنایی. دورهٔ کارشناسی ارشد، گردآوری محمدی و موسی‌زاده عباسی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۱۸. نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین، و هاشم‌بیکی، حمید (۱۳۹۳)، دانشنامهٔ جرم‌شناسی، تهران: گنج دانش.
نوابی‌نژاد، شکوه. (۱۳۹۶). *رفتارهای بهنجار و نابهنجار کودکان و نوجوانان و راه‌های پیشگیری و درمان ناهنجاری‌ها*. تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
۱۹. نوربها، رضا (۱۳۹۲)، زمینهٔ جرم‌شناسی، تهران: گنج دانش.
۲۰. نیازپور، امیرحسن (۱۳۸۷)، بزهکاری به عادت از علت‌شناسی تا پیش‌گیری، تهران: فکرسازان.
۲۱. ویلیامز، فرانک پی، لین دی، ماری، و شین، مک (۱۳۹۳)، نظریه‌های جرم‌شناسی، ترجمهٔ حمیدرضا ملک‌محمدی، تهران: انتشارات میزان.

References

1. Cheit, R. (2007). *The Recovered memory Project – 101 Corroborated Cases of Recovered Memories.* Retreaved from http://www.brown.edu /Departments/Taubman_ Center / Recovmem .

2. Eassurvey's Weblug (2008), *Abrief history of the false memory research of Elizabeth Loftus*. Retrieved from htto://eassurvey. Wordpress.com/2008/11/15.a-brief.
3. Trifu, S. (2013), "The Malignant Narcissistic Dimension in the antisocial Personality disorder", *Jforensic Res, 3*,188-198.
4. Ware, J., Ciplu cha , C., & Matsue, D. (2010), "The Violent Offenders The Rapeutic Programme (VPTP)Rational effectiveness", *Australian Journal of Correctional Stoff development*

Journal Website

Legal Innovation Quarterly

Autumn 2025

Volume 1, Issue 1

E-ISSN: 3115-8498

Criminological Approaches to Victimization of Juveniles

Mehrdad Raijian Asli *[1], **Parnian Fallahian**[2]

1. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Law, Institute for Research and Development of Humanities (SAM), Tehran, Iran (Corresponding Author)
2. PhD student in Criminal Law and Criminology, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran.

***Corresponding author email address:** m.rayejian@samt.ac.ir

Extended Abstract

Introduction

Children and adolescents constitute one of the most vulnerable groups within society due to their physical, psychological, emotional, and social dependence. Their heightened vulnerability exposes them to diverse forms of victimization, including physical abuse, psychological violence, sexual exploitation, economic exploitation, neglect, child labor, homelessness, and social exclusion. Contemporary victimology recognizes that child victimization extends beyond individual criminal acts to include structural, institutional, and socioeconomic conditions that systematically place children at risk. Developmental victimology likewise emphasizes that children's vulnerability differs fundamentally from that of adults because of their developmental stage and dependency status. Despite significant legislative developments in Iran—including the Law on the Protection of Children and Adolescents, the National Document on the Rights of the Child and Adolescent, and related executive regulations—the practical protection of vulnerable children continues to face substantial institutional and structural challenges.

Received: 19 January 2025- **Accepted:** 10 June 2025- **Published online:** 23 September 2025

Rayejian Asli, M., & Fallahian, P. (2025). Criminological approaches to the victimization of children and adolescents. *Legal Innovation Quarterly*, 1(1), 67–104.
Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.726909

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Child laborers, street-connected children, and children engaged in informal waste collection remain particularly exposed to multiple forms of victimization resulting from poverty, inadequate institutional support, family dysfunction, and limited access to education, healthcare, and social services. International child protection research increasingly emphasizes that effective child protection depends not only on legal frameworks but also on coordinated child protection systems integrating legislation, social services, education, health care, and justice institutions. Against this background, the present study examines child and adolescent victimization through the complementary perspectives of criminology and victimology. It critically evaluates the effectiveness of Iran's legal and administrative child-protection policies by analyzing both statutory frameworks and empirical evidence drawn from vulnerable child populations. The study argues that although legislative reforms have strengthened the legal recognition of children's rights, deficiencies in institutional coordination, implementation, and preventive policy continue to undermine effective protection.

Methodology

This study adopts a descriptive–analytical socio-legal research design combining doctrinal legal analysis with qualitative examination of empirical evidence. Primary sources include relevant legislation, executive regulations, national policy documents, and child protection frameworks, particularly the Law on the Protection of Children and Adolescents, the National Document on the Rights of the Child and Adolescent, and the Executive Bylaw of Article 6 of the Law on the Protection of Children and Adolescents. To complement the legal analysis, the study incorporates indirect qualitative evidence derived from purposive case sampling involving child laborers, street-connected children, and children engaged in informal waste collection. These cases are analyzed to identify recurring patterns of victimization and to assess the correspondence between statutory protections and the lived realities of vulnerable children.

Findings

The analysis demonstrates that child victimization in Iran extends well beyond isolated criminal incidents and frequently reflects broader structural and socioeconomic conditions. The examined case examples reveal multiple and overlapping forms of victimization, including physical abuse, psychological abuse, sexual exploitation, economic exploitation, educational deprivation, inadequate healthcare, and chronic neglect. Many vulnerable children experience poly-victimization, whereby multiple forms of abuse and deprivation occur simultaneously, reinforcing one another and increasing long-term developmental risks. This pattern is consistent with contemporary developmental victimology, which recognizes that children often experience overlapping forms of victimization rather than isolated incidents. The legal analysis indicates that Iran has adopted important legislative measures to

strengthen child protection. Nevertheless, several structural deficiencies continue to limit their practical effectiveness. First, responsibilities for child protection remain fragmented across multiple governmental institutions, resulting in inconsistent implementation and reduced accountability. Second, preventive interventions remain insufficiently developed, with existing mechanisms focusing primarily on responding to harm after victimization has occurred rather than addressing underlying risk factors. Third, socioeconomic conditions—including poverty, unemployment, family instability, and limited educational opportunities—continue to expose children to exploitation despite existing legal protections. Fourth, institutional coordination among judicial authorities, educational institutions, welfare agencies, healthcare providers, and law-enforcement organizations remains inadequate, reducing the effectiveness of multidisciplinary child protection. Overall, the findings suggest that legislative reform alone cannot effectively reduce child victimization unless accompanied by coherent institutional implementation, sustained preventive policies, and coordinated social support systems.

Conclusion and Recommendations

The study concludes that child and adolescent victimization should be understood as both a criminological and a social policy challenge requiring integrated legal, institutional, and preventive responses. Although Iran has made notable progress in strengthening statutory protections for children, significant implementation gaps continue to reduce the effectiveness of existing child-protection measures. Institutional fragmentation, limited preventive capacity, insufficient coordination among responsible agencies, and persistent socioeconomic inequalities remain major obstacles to effective child protection. Accordingly, several policy recommendations are proposed. First, child-protection policy should increasingly rely upon evidence-based decision-making informed by empirical assessments of children's actual living conditions rather than solely by legislative reform. Second, stronger institutional coordination should be established among judicial authorities, welfare organizations, educational institutions, healthcare providers, and law-enforcement agencies through integrated child-protection systems with clearly defined responsibilities. International experience demonstrates that coherent child-protection systems produce more consistent and effective outcomes than fragmented institutional responses. Third, preventive interventions should be expanded through early family support, psychosocial services, educational assistance, and targeted programs addressing children exposed to poverty, labor exploitation, homelessness, and social exclusion. Fourth, greater investment should be directed toward multidisciplinary rehabilitation services, including counseling, vocational education, community-based support, and social reintegration programs designed to reduce long-term vulnerability and interrupt cycles of victimization. Ultimately, an effective child-protection framework must move beyond reactive criminal justice responses toward a comprehensive, child-centered system that integrates legal protection, social

welfare, prevention, and rehabilitation. Such an approach better reflects contemporary victimological principles and provides a more sustainable foundation for protecting the rights, dignity, and development of vulnerable children.

Keywords: child victimization; developmental victimology; child protection; criminology; criminal policy; restorative justice; child labor; street-connected children; child protection systems.

Funding
This article has no financial support or funding.

Authors' Contributions
Mehrdad Raijian Asli: Conceptualization, data curation, validation, project administration, and resources.
Parnian Fallahian: Methodology, formal analysis, writing – review & editing, investigation, writing – original draft.

Conflict of Interest
According to the authors' declaration, there is no conflict of interest regarding this article.

Ethical Considerations
This study was conducted based on the analysis of legal documents, statutes, judicial decisions, and library-based sources. It did not involve human participants, animals, or personal data; therefore, ethical approval from an institutional ethics committee was not required. Nevertheless, the authors adhered to the principles of academic integrity, research honesty, proper citation practices, and respect for intellectual property rights throughout all stages of the research.
Generative artificial intelligence (AI) tools were used solely to assist with language editing, improving the structure of the manuscript, and enhancing the readability of the text. These tools did not contribute to the study design, scientific analysis, interpretation of findings, drawing of conclusions, or any research-related decision-making. The author(s) assume full responsibility for the accuracy, originality, and final content of the manuscript.

Authors' Approval
All authors have read and approved the final version of the manuscript and consent to its publication.

پاییز ۱۴۰۴
دوره ۱، شماره ۱
شاپای الکترونیکی:
۳۱۱۵-۸۴۹۸

فصلنامه نوآوری حقوقی

وبسایت مجله

رویکردهای جرم‌شناختی به بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان

مهرداد رایجیان اصلی[۱*]، پرنیان فلاحیان[۲]

۱. استادیار گروه فقه و حقوق، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی(سمت)، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
۲. دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران

*ایمیل نویسندهٔ مسئول: m.rayejian@samt.ac.ir

چکیده

این مقاله به بررسی بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان از منظر جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی می‌پردازد و تلاش می‌کند چالش‌های موجود در سیاست‌گذاری‌های قانونی و اجرایی ایران در این حوزه را تحلیل کند. مفهوم بزه‌دیدگی به معنای خاص و عام، مبنای اصلی پژوهش است و تمرکز مقاله بر قربانی شدن کودکان در محیط‌های خانوادگی، خیابانی و شغلی قرار دارد. همچنین، با تکیه بر اسناد تقنینی و سیاستی نظیر «سند ملی حقوق کودک و نوجوان» و «آیین‌نامهٔ مادهٔ ٦ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان»، ضمن بررسی ظرفیت‌های حمایتی آن‌ها، میزان انطباق این اسناد با واقعیت‌های اجتماعیِ حاکم بر زندگی کودکان آسیب‌پذیر تحلیل می‌شود. روش پژوهش این مقاله، توصیفی ـ تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای، تحلیل اسناد قانونی، و نمونه‌پژوهی چند آسیب اجتماعی مرتبط شامل کودکان کار، خیابانی و زباله‌گرد است. این نمونه‌ها شواهدی از استثمار، سوءاستفادهٔ جنسی و جسمی، و نیز محدودیت‌های آموزشی و بهداشتی را در اختیار قرار می‌دهند که مؤید وجود بزه‌دیدگی ساختاریافته در بسترهای اجتماعی خاص است. نتایج میدانی نشان می‌دهند که با وجود تلاش‌های تقنینی، سیاست‌های حمایتی و پیشگیرانه، به‌دلیل فقدان انسجام نهادی، نبود راهبردهای اجرایی کارآمد، و چالش‌های اقتصادی، به نتایج مطلوب نرسیده‌اند. با این همه، نویسندگان پیشنهاد می‌دهند که سیاست‌گذاری‌ها باید متکی بر تحلیل شرایط عینی کودکان، تقویت سازوکارهای نظارتی، افزایش هماهنگی بین نهادی و طراحی مداخلات اجتماعی هدفمند و عملیاتی باشد تا بتوان از گسترش آسیب‌های ناشی از بزه‌دیدگی کودکان جلوگیری کرد.

واژگان کلیدی: بزه‌دیدگی، کودکان و نوجوانان، عدالت جنایی، سیاست جنایی، کودکان کار و خیابانی، زباله‌گردی.

دریافت‌شده در تاریخ: ۳۰ دی ۱٤۰۳- پذیرش‌شده در تاریخ: ۲۰ خرداد ۱٤۰٤- منتشرشده در تاریخ: ۱ مهر ۱٤۰٤

رایجیان اصلی، مهرداد، و فلاحیان، پرنیان. (۱۴۰۴). رویکردهای جرم‌شناختی به بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان. *فصلنامه نوآوری حقوقی*، ۱(۱)، ۶۷-۱۰٤.

Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.726909

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

مقدمه

کودکان و نوجوانان به‌عنوان آسیب‌پذیرترین گروه‌های اجتماعی، در معرض انواع خطرات ناشی از بزه‌دیدگی قرار دارند. این خطرات، علاوه بر آسیب‌های جسمی و روانی می‌توانند به شکلی گسترده‌تر موجب تضعیف امنیت اجتماعی و کاهش کیفیت زندگی در جامعه شوند. ازاین‌رو، بررسی و تحلیل بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان و تلاش برای رفع چالش‌های مربوط به آن، یکی از وظایف اساسی نظام عدالت جنایی است. در این پژوهش، تلاش می‌شود با تمرکز بر بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان در ایران، ابعاد مختلف این مسئله از منظر جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی بررسی شود. بزه‌دیدگی، مفهومی پیچیده و چندوجهی است که در دو معنای خاص (مرتبط با جرم) و عام (مرتبط با هر نوع آسیب اجتماعی) تعریف می‌شود. کودکان و نوجوانان، به‌دلیل سن کم‌تر و وابستگی به محیط‌های اجتماعی نظیر خانواده، مدرسه و جامعه، به‌طور خاص در معرض این پدیده قرار دارند. نمونه‌هایی از بزه‌دیدگی خاص شامل قربانی شدن در جرائمی نظیر کودک‌آزاری و استثمار جنسی است، در حالی که بزه‌دیدگی عام می‌تواند شامل کار کودکان، زباله‌گردی، و خشونت‌های خانگی باشد. بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان نه‌تنها یک بحران فردی، بلکه مسئله‌ای اجتماعی و بین‌نسلی است که در صورت عدم مداخلهٔ مؤثر، آثار و پیامدهای آن می‌تواند به لایه‌های مختلف جامعه تسری یابد. در ایران، علی‌رغم تدوین قوانین حمایتی و تصویب اسناد راهبردی، شکاف عمیقی میان سطح قوانین و نحوهٔ اجرای آن‌ها وجود دارد. این وضعیت، سبب شده است تا گروه‌های آسیب‌پذیر همچنان در معرض بزه‌دیدگی مزمن قرار داشته باشند. بررسی دقیق دلایل این ناکارآمدی، به‌ویژه از منظر ساختاری و نهادی، امری ضروری است که تاکنون در ادبیات حقوقی و جرم‌شناسی داخلی کم‌تر به‌صورت نظام‌مند بدان پرداخته شده است. ازاین‌رو، پژوهش حاضر با تمرکز بر تحلیل عمیق عوامل اجرایی و ساختاری مؤثر بر بزه‌دیدگی کودکان، می‌کوشد خلأ موجود در این زمینه را پر کند و مبنایی علمی برای اصلاحات سیاستی فراهم آورد.

نوآوری این پژوهش در رویکرد تلفیقی آن میان بزه‌دیده‌شناسی، جرم‌شناسی ساختاری، و تحلیل حقوقی ـ اجرایی است که با بهره‌گیری از مطالعات موردی واقعی، به بررسی تقاطع میان قانون و عمل می‌پردازد. برخلاف اغلب مطالعاتی که تنها به توصیف وضعیت بزه‌دیدگان کودک بسنده کرده‌اند، این مقاله با تمرکز بر عوامل ساختاری ناکارآمدی، همچون ضعف هماهنگی نهادی و عدم نظارت مؤثر، سعی دارد تحلیلی ریشه‌ای از دلایل تداوم بزه‌دیدگی ارائه دهد. همچنین، با بهره‌گیری

از چارچوب‌های نظری بین‌المللی و تطبیقی، راهکارهایی مبتنی بر داده و تجربه‌نگر برای بهبود حمایت از کودکان بزه‌دیده در نظام عدالت جنایی ایران ارائه می‌شود؛ امری که تاکنون کم‌تر در تحقیقات داخلی به‌صورت جامع و تحلیلی بدان پرداخته شده است. قوانین و سیاست‌های حمایتی، به‌عنوان ابزارهای اصلی در پیشگیری و مقابله با بزه‌دیدگی، نقش مهمی در حمایت از کودکان ایفا می‌کنند. بااین‌حال، بررسی‌ها نشان می‌دهند که با وجود تصویب قوانین متعدد نظیر «قانون حمایت از اطفال و نوجوانان» و «سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی»، در ایران اجرای این قوانین با مشکلات جدی مواجه است. نبود نظارت کافی، ناهماهنگی میان نهادهای مختلف، و عدم تخصیص بودجهٔ کافی ازجمله عواملی هستند که مانع از تحقق عدالت جنایی در این حوزه می‌شوند. با وجود تصویب قوانین حمایتی متعدد، اجرای این قوانین در حوزهٔ بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان همچنان با چالش‌هایی روبه‌روست. نمونه‌هایی نظیر کودکان کار، خیابانی و زباله‌گرد نشان می‌دهد این کودکان علاوه بر استثمار مالی و کاری، در معرض خطرات جسمی، روانی و آموزشی نیز قرار دارند. این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش‌هاست که چرا علی‌رغم وجود قوانین و سیاست‌های حمایتی، چالش‌های مربوط به بزه‌دیدگی کودکان همچنان ادامه دارد و این چالش‌ها چگونه می‌توانند بر زندگی و آینده این کودکان تأثیرگذار باشند. اینجا سه پرسش فرعی مطرح می‌شود که چه عواملی مانع اجرای مؤثر قوانین حمایتی در حوزهٔ کودکان و نوجوانان می‌شود؟ نقش ناهماهنگی میان نهادهای مرتبط در افزایش بزه‌دیدگی کودکان چیست؟ چه راهکارهایی برای بهبود حمایت از کودکان بزه‌دیده می‌توان ارائه داد؟ فرضیه‌های این پژوهش نیز بر این اساس هستند: ضعف در هماهنگی میان نهادهای حمایتی و قضائی، یکی از دلایل اصلی ناکارآمدی اجرای قوانین حمایتی است، عدم هماهنگی میان نهادهای حمایتی و قضائی در رسیدگی به وضعیت کودکان در معرض بزه‌دیدگی، موجب ناهماهنگی در اقدامات پیشگیرانه و حمایتی شده و درنتیجه، میزان بزه‌دیدگی کودکان را افزایش می‌دهد، رویکردهای مشارکتی میان دستگاه‌های اجرایی و قضائی می‌تواند به بهبود وضعیت بزه‌دیدگان کمک کند. مطالعات متعددی در ایران نشان داده‌اند که علی‌رغم وجود قوانین حمایتی برای کودکان و نوجوانان، نهادهای ذی‌ربط با چالش‌هایی نظیر ضعف نظارت، نبود هماهنگی نهادی، و خلأهای فرهنگی در گزارش‌دهی مواجه‌اند. برای نمونه، پژوهش حسین‌پور و غلامی (۱۴۰۱) با تمرکز بر سازوکارهای شناسایی اطفال بزه‌دیده، بر اهمیت دسترسی به داده‌های دقیق، ابزارهایی چون خوداظهاری و پیمایش‌های بزه‌دیدگی، و همچنین ضرورت تمایز میان سطوح

مختلف خطر تأکید کرده است. این مطالعه، الگوی گزارش‌دهی اجباری در ایالات متحده را نمونه‌ای قابل اقتباس دانسته است. همچنین، موسوی و همکاران (۱۴۰۳) در بررسی عملکرد سازمان بهزیستی نسبت به مادهٔ ۶ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، ناکارآمدی این نهاد را در حمایت از کودکان کار برجسته کرده و پیشنهاداتی در سه محور ساختاری، آموزشی و حمایتی ارائه داده‌اند. این پژوهش، بر ضرورت انطباق مقررات داخلی با اسناد بین‌المللی و نگاه ترمیمی به بزه‌دیدگی کودکان تأکید دارد.

در سطح بین‌المللی نیز، پژوهش رُوی و بارنان (Roy & Barman, 2012) در هند نشان می‌دهد که عدم هماهنگی میان سیاست‌های آموزشی و اجتماعی، موجب تثبیت چرخهٔ بزه‌دیدگی کودکان کار می‌شود. یافته‌های آنان نقش مهم آگاهی‌رسانی، پرداخت‌های جبرانی منظم، و الزام قانونی آموزش عمومی را در کاهش کار کودک برجسته کرده‌اند. هدف از این مقاله شناسایی چالش‌های موجود در اجرای قوانین حمایتی مرتبط با کودکان و نوجوانان بزه‌دیده، تحلیل نقش عوامل ساختاری و نهادی در تداوم بزه‌دیدگی آن‌ها، و ارائهٔ راهکارهایی برای ارتقای نظام عدالت جنایی و بهبود حمایت از این گروه‌های آسیب‌پذیر انجام شده است. این پژوهش با روش توصیفی ـ تحلیلی انجام شده و از منابع کتابخانه‌ای و اسناد قانونی بهره می‌گیرد. همچنین، با استفاده از مطالعات موردی دربارهٔ کودکان کار و زباله‌گرد، تلاش می‌شود تصویری جامع از چالش‌ها و مشکلات موجود ارائه شود. مطالب مقاله بر پایهٔ یک رویکرد «از نظر تا عمل» در هشت بخش سازمان‌دهی شده است. در بخش نخست، مفاهیم کلیدی همچون عدالت جنایی، قربانی شدن یا بزه‌دیدگی به‌منظور تبیین چارچوب مفهومی بحث بررسی می‌شود. بخش دوم به تحلیل جایگاه عدالت جنایی در قبال بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان اختصاص دارد. در بخش سوم و چهارم، نظریه‌های جرم‌شناختی و روان‌شناختی با تمرکز بر گروه سنی کودکان و نوجوانان، ازجمله نظریهٔ دلبستگی و ناکامی ـ پرخاشگری، بررسی می‌شود. در بخش پنجم، نظریه‌های بزه‌دیده‌شناختی همچون نظریهٔ سبک زندگی، فعالیت‌های روزمره و فضاهای قابل دفاع، با تأکید بر محیط‌های مرتبط با کودکان تحلیل شده است و به بررسی اسناد و مقررات مرتبط با حمایت از کودکان از منظر جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی می‌پردازد، ازجمله سند ملی حقوق کودک، سند صیانت در فضای مجازی و آیین‌نامهٔ مادهٔ ۶ قانون حمایت از اطفال. در بخش ششم، چالش‌ها و نارسایی‌های اجرایی و سیاست‌گذاری‌های حمایتی موجود مورد واکاوی قرار گرفته است. بخش هفتم شامل نمونه‌پژوهی‌هایی از بزه‌دیدگی کودکان در قالب مصادیقی چون

کودکان کار و کودک زباله‌گرد است که ابعاد عملی چالش‌های حمایتی را نشان می‌دهد. در بخش هشتم، براساس تحلیل‌های پیشین، چالش‌های کلان سیاست‌گذاری در این حوزه شناسایی و راهکارهایی برای اصلاح و تقویت نظام حمایتی ارائه می‌شود.

۱. تعاریف و مفاهیم

در این بخش، مفاهیم کلیدی زیربنایی موضوع مقاله شامل «عدالت جنایی» و «قربانی شدن یا بزه‌دیدگی» با ارائهٔ تعریفی از هر یک از آن‌ها بررسی می‌شوند.

۱ـ۱. عدالت جنایی

عدالت جنایی مجموعه‌ای از اصول، قوانین و رویه‌هایی است که در نظام قضائی برای رسیدگی به جرائم، بزه‌دیدگان و مجرمان طراحی شده است. هدف اصلی آن برقراری تعادل بین حفاظت از حقوق قربانیان و محاکمهٔ مجرمان با رعایت اصول انصاف، قانون‌مداری و کرامت انسانی است. این مفهوم نه‌تنها شامل اجرای قانون و مجازات می‌شود، بلکه به پیشگیری از جرائم، اصلاح مجرمان و توانمندسازی بزه‌دیدگان نیز توجه دارد. درخصوص کودکان و نوجوانان، عدالت جنایی باید به گونه‌ای طراحی شود که نیازهای خاص این گروه آسیب‌پذیر را در نظر بگیرد. این گروه به‌دلیل ویژگی‌های رشدی و اجتماعی، بیشتر در معرض خطرات مختلف قرار دارند و نیازمند حمایت‌های ویژه هستند. دسترسی به عدالت کیفری یکی از حقوق اساسی بزه‌دیدگان در جوامع دموکراتیک است. این حق مستلزم وجود قوانین و سازوکارهایی است که امکان تظلم‌خواهی را برای همگان فراهم کند. نخستین مرحله در این فرایند، مراجعه به نهاد پلیس به‌عنوان بازوی اجرایی دستگاه قضاست که در کشف جرم و حمایت اولیه از بزه‌دیدگان، به‌ویژه در جرائم مشهود، نقش اساسی ایفا می‌کند (اختری و موذن‌زادگان، ۱۳۹۸: ٤٤).

در نظام‌های مدرن عدالت جنایی، تأکید بر آموزش، اصلاح و توانمندسازی اجتماعی کودکان و نوجوانان به جای مجازات‌های سخت‌گیرانه و تنبیهی است. این رویکردها بر پایهٔ اصول دادرسی عادلانه و کرامت انسانی شکل گرفته و با هدف پیشگیری از بازتولید جرم و بازگشت سازندهٔ آنان به جامعه طراحی می‌شوند. از سوی دیگر، یکی از مباحث مهم در عدالت جنایی، جایگاه پیشگیری از جرم در نظام‌های مختلف حقوقی است. در دیدگاه آنگلوامریکن، پیشگیری از جرم عمدتاً به‌عنوان وظیفه‌ای کلیدی برای نهادهایی مانند پلیس تعریف می‌شود که شامل تدابیری همچون افزایش آگاهی عمومی،

دشوارسازی آماج‌های جرم و تقویت کنترل‌های اجتماعی غیررسمی است (Rush, 2003: 93). در مقابل، رویکرد اروپایی ـ فرانسوی پیشگیری را در قلمرو جرم‌شناسی می‌داند و سیاست جنایی را بخشی از جرم‌شناسی کاربردی تلقی می‌کند. بر این اساس، پیشگیری از جرم نه‌تنها از اهداف سیاست‌های کیفری محسوب می‌شود، بلکه به‌عنوان یکی از جنبه‌های عملی جرم‌شناسی نیز شناخته شده است (رایجیان اصلی، ۱۳۹۸). عدالت جنایی همچنین ارتباط نزدیکی با مفهوم «حاکمیت قانون» دارد؛ به این معنا که قوانین باید به‌طور یکسان برای همه اجرا شده و محتوای آن‌ها براساس معیارهای اخلاقی، حقوق بشری و نیازهای جامعه تنظیم شود. در این راستا، عدالت جنایی برای کودکان و نوجوانان باید براساس اصول حقوق بشری و حفظ کرامت انسانی آنان، از مجازات‌های صرف پرهیز و بر اصلاح و بازپروری تمرکز کند.

۱ـ۲. قربانی شدن و بزه‌دیدگی

قربانی شدن[1] به معنای آسیب‌دیدگی یا زیان‌دیدگی افراد در فرایندهای اجتماعی، اقتصادی یا رفتارهای جرم‌انگاری‌شده در قانون است. واژهٔ بزه‌دیده نخستین بار توسط بنیامین مندلسون[2] در سال ۱۹۴۷ به‌کار رفت. بزه‌دیده‌شناسی به مطالعهٔ ویژگی‌های زیستی، روانی، اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی بزه‌دیدگان و نقش آن‌ها در وقوع جرم می‌پردازد. برخی جرم‌شناسان معتقدند که تعیین مسئولیت کیفری بزهکار مستلزم بررسی رابطهٔ او با بزه‌دیده است. این دانش در سیاست‌گذاری جنایی نقش مهمی دارد و می‌تواند در پیشگیری از بزه‌دیدگی، حمایت از بزه‌دیدگان و کشف رقم سیاه جرم مؤثر باشد (میرخلیلی، ۱۴۰۰: ۲۴۰).

بزه‌دیدگی به دو شکل خاص و عام تعریف می‌شود:

ـ بزه‌دیدگی خاص (جنایی): شامل بزه‌دیدگی در جرائمی مانند کودک‌آزاری، تجاوز و استثمار جنسی است. این نوع بزه‌دیدگی در مادهٔ ۱۰ قانون آیین دادرسی کیفری ایران (۱۳۹۲) تعریف شده است.

ـ بزه‌دیدگی عام (غیرجنایی): هر نوع آسیب یا زیانی که به فرد وارد می‌شود، حتی اگر در چارچوب قوانین کیفری تعریف نشود (رایجیان اصلی، ۱۳۹۸ب: ۳۲).

---

1. victimization
2. Benjamin Mendelsohn

کودکان و نوجوانان به‌دلیل ویژگی‌های رشدی، وابستگی به خانواده و جامعه و ناتوانی در دفاع از خود، به‌طور خاص در معرض بزه‌دیدگی قرار دارند. این بزه‌دیدگی می‌تواند در محیط‌های مختلفی مانند خانواده (خشونت خانگی)، جامعه (کودکان خیابانی) یا محل کار (کار اجباری) رخ دهد. بزه‌دیدگی کودکان نه‌تنها پیامدهای فوری مانند آسیب‌های جسمی و روانی دارد، بلکه می‌تواند بر آیندهٔ تحصیلی، شغلی و اجتماعی آنان نیز تأثیر بگذارد. جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی به‌عنوان دو شاخهٔ مهم از علوم جنایی، تلاش می‌کنند تا ابعاد مختلف بزه‌دیدگی را تحلیل و راهکارهایی برای پیشگیری و مقابله با آن ارائه دهند.

۲. عدالت جنایی و بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان

از دیدگاه جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی، اجرای عدالت جنایی برای کودکان و نوجوانان باید از سایر گروه‌های سنی متمایز باشد. در این راستا، اصول دادرسی ویژهٔ کودکان در اسناد بین‌المللی، به‌ویژه کنوانسیون حقوق کودک، به‌طور خاص مورد توجه قرار گرفته است. این اصول به این معناست که حقوق خاص کودکان باید در فرایندهای قضائی و کیفری لحاظ شود و رعایت کرامت انسانی کودکان و نوجوانان در تمام مراحل قضائی، حتی در صورت ارتکاب جرم توسط آن‌ها، ضروری است. عدالت جنایی برای کودکان نباید تنها براساس مجازات و تنبیه باشد، بلکه باید در جهت اصلاح و بازسازی شخصیت کودکان و نوجوانان طراحی شود. این رویکرد عدالت جنایی از این ایده پیروی می‌کند که افراد در سنین پایین، به‌طور کامل از نظر ذهنی و روانی رشد نیافته‌اند و به همین دلیل مسئولیت‌پذیری و توانایی درک عواقب اعمال خود را به اندازهٔ بزرگسالان ندارند. درنتیجه، این رویکردها از مجازات‌های سخت‌گیرانه‌ای که ممکن است به آسیب‌های روانی بلندمدت منجر شوند، پرهیز می‌کنند. اجرای عدالت جنایی برای کودکان و نوجوانان نیازمند همکاری میان نهادهای مختلف است. کودکان و نوجوانان به‌دلیل شرایط سنی و روحی خود در معرض بزه‌دیدگی بیشتری قرار دارند و در صورت نبود حمایت، احتمال بزه‌دیدگی مجدد و حتی گرایش به بزهکاری در آینده افزایش می‌یابد. اتخاذ رویکرد حمایتی نسبت به این گروه می‌تواند از وقوع جرم در آینده پیشگیری کند. در این راستا، همکاری سازمان‌های مردم‌نهاد با پلیس ویژه اطفال و حضور پلیس در مدارس، به‌عنوان ابزاری پیشگیرانه و نمایندهٔ دستگاه عدالت کیفری، نقش مهمی در تأمین امنیت کودکان بزه‌دیده ایفا می‌کند. برخلاف پلیس سنتی که عمدتاً اقدامات پسینی مانند دستگیری و بازداشت را انجام می‌دهد،

پلیس مدرسه رویکردی پیشگیرانه دارد (میرکمالی، ۱۴۰۰: ۸). این نهادها می‌توانند شامل نظام قضائی، پلیس، وزارت آموزش و پرورش، سازمان بهزیستی و سایر سازمان‌های غیردولتی باشند. برای مثال، نظام قضائی باید رویکردهای ویژه‌ای را برای رسیدگی به جرائم کودکان و نوجوانان درنظر بگیرد که در آن، علاوه بر تنبیه، آموزش و بازسازی شخصیت مجرمان نوجوان نیز مدنظر باشد. پلیس نیز باید آموزش‌های ویژه‌ای درخصوص نحوهٔ برخورد با کودکان و نوجوانان بزهکار داشته باشد تا از رفتارهای خشونت‌آمیز در برابر این گروه‌ها جلوگیری شود. همچنین، سازمان بهزیستی و سایر نهادهای اجتماعی باید در زمینه‌های توانمندسازی و آموزش مجدد کودکان درگیر با سیستم عدالت جنایی نقش فعالی داشته باشند. بزه‌دیدگی در کودکان و نوجوانان به معنای آسیب‌های جسمی، روانی و اجتماعی است که بر اثر وقوع جرم بر این گروه وارد می‌شود (نادری، ۱۴۰۰:۵۴). بزه‌دیدگی کودکان می‌تواند در انواع مختلف رخ دهد و به‌دلیل ناتوانی کودکان در دفاع از خود، وابستگی شدید به خانواده و محدودیت در منابع حمایتی، اثرات شدیدی بر سلامت روان و جسم آن‌ها داشته باشد. به‌علاوه، این بزه‌دیدگی‌ها می‌توانند به مشکلات تحصیلی، اجتماعی و اقتصادی در آینده کودکان منجر شوند.

۳. رویکردهای جرم‌شناختی و بزه‌دیده‌شناختی کودکان و نوجوانان

در تحلیل بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان، بررسی نظریه‌های مختلف جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناختی به‌ویژه از جنبه‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی اهمیت بسیاری دارد. این نظریه‌ها به تحلیل علل وقوع بزه‌دیدگی و نحوه تأثیرگذاری شرایط اجتماعی و فردی بر این پدیده پرداخته و می‌توانند چارچوب‌های مفیدی برای طراحی سیاست‌ها و استراتژی‌های حمایتی فراهم آورند.

۳ـ۱. نظریه‌های جرم‌شناسی جامعه‌شناختی با جهت‌گیری به کودکان و نوجوانان

نظریه‌های جرم‌شناسی جامعه‌شناختی به بررسی عواملی می‌پردازند که باعث بروز جرم یا بزه‌دیدگی در سطح جامعه و در میان گروه‌های آسیب‌پذیر مانند کودکان و نوجوانان می‌شوند. در این بخش به برخی از مهم‌ترین نظریه‌ها پرداخته خواهد شد:

نظریهٔ مکتب شیکاگو تأکید دارد که محیط زندگی کودکان و نوجوانان، به‌ویژه در نواحی فقرزده و جرم‌خیز، نقش مهمی در افزایش بزه‌کاری و بزه‌دیدگی آن‌ها دارد. براساس نظریهٔ انتقال فرهنگی،

کودکانی که در چنین محیط‌هایی رشد می‌کنند، بیشتر در معرض یادگیری ارزش‌های مجرمانه قرار دارند، زیرا عوامل اجتماعی و اقتصادی ناپایدار مانند فقر، مهاجرت، تراکم جمعیتی بالا و نبود زیرساخت‌های حمایتی، باعث انتقال الگوهای بزه‌کارانه از نسلی به نسل دیگر می‌شود. در این مناطق، ساختارهای اجتماعی، ازجمله نهادهای آموزشی و خدمات اجتماعی، دچار فروپاشی شده و حتی والدین نیز ممکن است در کنترل و هدایت رفتار فرزندان خود ناتوان باشند. بی‌ثباتی جمعیتی و بوم‌شناختی در مناطق انتقالی باعث تضعیف نهادهای اجتماعی مانند خانواده و کاهش کنترل بر رفتار افراد می‌شود و در این شرایط، ارزش‌های سنتی نیز قدرت متقاعدسازی خود را از دست می‌دهند و نوجوانان و جوانان دچار نوعی حاشیه‌نشینی اجتماعی می‌شوند. آن‌ها فاقد هویت گروهی و الگوهای مرجعی می‌شوند که بتوانند آن‌ها را به رفتارهای مقبول جامعه هدایت کنند. در چنین شرایطی، گروه‌های هم‌سال، به‌ویژه گروه‌های بزهکار، این خلأ را پر می‌کنند و راه‌حل‌هایی برای خروج از وضعیت حاشیه‌ای ارائه می‌دهند. اگر هیچ گروهی به‌عنوان مرجع در جامعه حضور نداشته باشد، انزوای اجتماعی نوجوانان و جوانان تشدید می‌شود و احتمال گرایش آن‌ها به رفتارهای بزهکارانه مانند مصرف مواد مخدر و انحرافات جنسی افزایش می‌یابد (میرخلیلی، ۱۴۰۰: ۱۱۹). درنتیجه، کودکان و نوجوانان نه‌تنها در معرض بزه‌دیدگی بیشتری قرار می‌گیرند، بلکه به‌دلیل مواجههٔ مداوم با الگوهای مجرمانه، احتمال گرایش آن‌ها به رفتارهای بزه‌کارانه افزایش می‌یابد. برای مثال، در برخی از این محله‌ها، سرقت و خشونت به‌عنوان رفتارهای پذیرفته‌شده و حتی تشویق‌شده شناخته می‌شوند. رشد جمعیت و افزایش مهاجرت‌ها و حاشیه‌نشینی، یکی از ریشه‌های گسترش کودکان خیابانی و کار کودکان در جهان است. با توجه به رشد جمعیت کودکان و گسترش شهرنشینی، مشکلات کودکان افزایش می‌یابد. بسیاری از کودکان خیابانی به تنهایی یا همراه با خانواده‌شان، از شهرهای کوچک و روستاها به امید پیدا کردن کار و زندگی بهتر به شهرهای بزرگ رو آورده‌اند و پس از مدتی سرگردانی با ناامیدی به جمع کودکان خیابانی پیوسته‌اند و بعد از رویارویی با فقر و بیکاری به رفتارهای ضد اجتماعی روی آورده‌اند (فراهانی، ۱۳۹۵).

بر پایهٔ دیدگاه‌های مطرح‌شده در مباحث پیشین، می‌توان چنین نتیجه گرفت که یکی از نکات کلیدی در تبیین بزه‌کاری، نهادینه شدن آن در نسل‌های مختلف است. در محله‌های جرم‌خیز، به‌دلیل ضعف نظارت اجتماعی، کودکان به‌جای یادگیری ارزش‌های متعارف، رفتارهای ضداجتماعی را تقلید می‌کنند و به چرخهٔ جرم وارد می‌شوند. ازاین‌رو، برای شکستن این چرخه، مداخلات

سیستماتیک در حوزۀ آموزش، حمایت اجتماعی از کودکان و نوجوانان، و سیاست‌گذاری‌های پیشگیرانه در حوزۀ عدالت کیفری ضروری به‌نظر می‌رسد. این تحلیل نشان می‌دهد که نه‌تنها ویژگی‌های فردی، بلکه شرایط محیطی نیز نقشی اساسی در گرایش کودکان و نوجوانان به بزه‌کاری و بزه‌دیدگی دارد و هرگونه اصلاح در این زمینه مستلزم اقدامات ساختاری و برنامه‌های جامع اجتماعی است.

نظریه‌های فشار به بررسی عواملی می‌پردازند که باعث می‌شود افراد، به‌ویژه در طبقات پایین اجتماعی، تحت فشارهای ساختاری و اجتماعی به بزهکاری روی آورند. این نظریه‌ها تأکید دارند که نابرابری در دسترسی به فرصت‌های مشروع و شرایط اجتماعی نامناسب، افراد را به سمت خرده‌فرهنگ‌های مجرمانه سوق می‌دهد. عدم توازن بین اهداف فرهنگی و وسایل مشروع باعث بی‌هنجاری می‌شود و تبلیغ فرصت‌های برابر در حالی که طبقات پایین از آن محرومند، فشار اجتماعی ایجاد می‌کند و آن‌ها را به استفاده از راه‌های نامشروع برای موفقیت سوق می‌دهد (رضازاده سلطان‌آباد، ۳۹۹:۱۳۹۷).

آلبرت کوهن[1] معتقد است که بزهکاری باندی و خرده‌فرهنگ‌های مجرمانه، ناشی از ناکامی اجتماعی و فشارهای ساختاری است. بزه‌دیدگی در دوران کودکی و نوجوانی تجربه‌ای شخصی است که می‌تواند تأثیرات عمیقی بر ذهن و روان افراد بر جای بگذارد و آن‌ها را به سمت راه‌هایی برای رهایی از این آسیب سوق دهد. یکی از این راه‌ها ممکن است گرایش به بزهکاری باشد. در این زمینه، نظریۀ نوین فشار تفاوتی اساسی با نظریۀ مرتون دارد. رابرت اگنیو[2] بر این باور است که فشارهای وارد بر فرد تنها ناشی از شکست در دستیابی به موقعیت‌های مطلوب اقتصادی و اجتماعی نیست، بلکه می‌تواند در عوامل گوناگون دیگری نیز ریشه داشته باشد (صفاری، ۱۳۹۹: ۱۵۸).کودکان و نوجوانانی که به فرصت‌های برابر برای موفقیت اقتصادی و آموزشی دسترسی ندارند، احساس ناکامی کرده و در واکنش به این وضعیت، گروه‌های باندی تشکیل می‌دهند. این خرده‌فرهنگ‌ها هنجارهای خود را دارند که اغلب ضد اجتماعی است و در آن‌ها رفتارهایی مانند خشونت، سرقت و تخریب، به‌عنوان نوعی انتقام از جامعه یا جایگزینی برای موفقیت‌های مشروع درنظر گرفته می‌شود. از نظر

1. Albert K. Cohen
2. Robert Agnew

کوهن، هدف بزهکاری باندی، بیشتر جلب توجه و اثبات جایگاه اجتماعی در میان اعضای باند است تا کسب منافع اقتصادی.

کلووارد و اهلین[1] با توسعهٔ نظریهٔ فشار، تأکید کردند که دسترسی به فرصت‌های غیرمشروع نیز نقش مهمی در شکل‌گیری رفتارهای بزه‌کارانه دارد و بر این اساس نظریهٔ فرصت‌های فرق‌دار را مطرح کردند. به اعتقاد آن‌ها، طبقات پایین اجتماعی نه‌تنها با محدودیت در دسترسی به فرصت‌های مشروع مواجه‌اند، بلکه میزان دسترسی آن‌ها به فرصت‌های غیرمشروع نیز متفاوت است. بنابراین برخی که به فرصت‌های قانونی یا غیرقانونی دسترسی ندارند، دچار ناکامی شده و یا به باندهای خشونت‌آمیز (مانند سرقت مسلحانه و زورگیری) می‌پیوندند، یا اگر در این مسیر نیز ناکام بمانند، از فرهنگ غالب کناره می‌گیرند و به مصرف مواد مخدر و الکل روی می‌آورند (خرده‌فرهنگ کناره‌گیری) (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱:۳۳۱). این نظریه‌ها نشان می‌دهند که فشارهای اجتماعی و اقتصادی، زمینه‌ساز بزهکاری هستند و می‌توانند در طراحی سیاست‌های پیشگیری از جرم و کاهش بزهکاری در میان گروه‌های آسیب‌پذیر، به‌ویژه کودکان و نوجوانان، مؤثر باشند. نظریه‌های کنترل بر این باورند که رفتارهای بزه‌کارانه زمانی کاهش می‌یابند که فرد تحت کنترل‌های اجتماعی، اخلاقی و عاطفی مؤثری قرار داشته باشد. این نظریه‌ها به‌جای تمرکز بر عوامل محرک جرم، بر عواملی که از وقوع جرم جلوگیری می‌کنند، تأکید دارند. براساس نظریه‌های کنترل اجتماعی، همهٔ افراد به‌طور طبیعی گرایش به کج‌رفتاری دارند و بنابراین، نیازی به تبیین انگیزه‌های آن نیست. بلکه آنچه باید توضیح داده شود، پای‌بندی افراد به هنجارهای اجتماعی است. درواقع، کج‌رفتاری نه به‌دلیل وجود محرک‌های خاص، بلکه به‌علت نبود موانع بازدارنده رخ می‌دهد (شمسی، ۱۴۰۲: ۳۶۹). این نظریه‌ها بر نقش کلیدی نهادهای اجتماعی، خانواده و محیط در کاهش رفتارهای بزه‌کارانه تأکید دارند و طراحی سیاست‌هایی که پیوندهای اجتماعی را تقویت کند، می‌تواند به کاهش معنادار جرائم کمک کند.

۳ـ۲. نظریه‌های جرم‌شناسی روان‌شناختی با جهت‌گیری به کودکان و نوجوانان

در کنار نظریه‌های جامعه‌شناختی، نظریه‌های روان‌شناختی نیز نقش مهمی در تبیین بزه‌دیدگی کودکان دارند. این نظریه‌ها بیشتر بر تأثیرات روانی و فردی بر رفتارهای بزه‌کارانه و بزه‌دیدگی تأکید دارند.

1. Cloward & Ohlin

۳ـ۲ـ۱. نظریهٔ دلبستگی جان بولبی

نظریهٔ دلبستگی جان بولبی[1] به بررسی پیوندهای هیجانی پایدار میان کودک و مراقبان اولیهٔ او می‌پردازد. بالبی دلبستگی را پیوندی عاطفی و پایدار بین دو فرد می‌داند که در آن، یکی از طرفین برای حفظ نزدیکی و استمرار ارتباط تلاش می‌کند. این نظریه تأکید دارد که دلبستگی عاطفی سالم به والدین و مراقبان اولیه برای رشد روانی کودکان ضروری است.در نخستین ماه‌های زندگی، دلبستگی از طریق تعاملات ساده شکل می‌گیرد، اما تا پایان سال اول، کودک به مادر وابستگی عمیقی پیدا می‌کند و در هنگام جدایی، نشانه‌هایی از اضطراب و درماندگی را بروز می‌دهد (باربار اصفهانی، ۱۳۹۲). این پیوند عاطفی نه‌تنها موجب ایجاد احساس امنیت در کودک می‌شود، بلکه بر رشد روانی و اجتماعی او در بزرگ‌سالی نیز تأثیرگذار است. براساس این نظریه، کودکانی که در این رابطه‌های اولیه دچار آسیب شده‌اند، مانند تجربهٔ بی‌توجهی، طرد شدن یا جدایی زودهنگام از والدین، ممکن است در آینده با مشکلاتی نظیر پرخاشگری، اضطراب، بی‌اعتمادی به دیگران و ناتوانی در برقراری روابط سالم مواجه شوند. نظریهٔ دلبستگی همچنین بر اهمیت محیط‌های حمایتی در رشد کودکان تأکید دارد. خانواده‌ها و معلمان کودکانی که دارای مشکلات یادگیری یا رفتاری هستند، باید محیطی امن، پذیرنده و سرشار از حمایت عاطفی برای آن‌ها فراهم کنند. این حمایت‌ها نه‌تنها به بهبود عملکرد تحصیلی کمک می‌کند، بلکه موجب رشد همه‌جانبه و بهزیستی روانی کودک، خانواده و جامعه می‌شود. در این میان، ترکیب حمایت‌های آموزشی با مداخلات هیجانی، نقش مهمی در تقویت اعتمادبه‌نفس و سازگاری کودکان ایفا می‌کند (پیرزادی، ۱۳۹۵: ٥٤). از سوی دیگر، آسیب در دلبستگی اولیه می‌تواند کودکان را در معرض بزهکاری یا بزه‌دیدگی قرار دهد. کودکانی که از کمبودهای عاطفی رنج می‌برند، ممکن است برای جلب توجه یا جبران خلأهای روانی خود به رفتارهای پرخطر روی آورند یا به‌راحتی تحت تأثیر گروه‌های بزه‌کارانه قرار گیرند. این موضوع نشان می‌دهد که ایجاد و تقویت روابط عاطفی سالم در سنین اولیهٔ زندگی می‌تواند نقشی کلیدی در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و کاهش رفتارهای ضداجتماعی در آینده داشته باشد (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۲۶۶).

1. bowlby

۳ـ۲ـ۲. جهت‌گیری ناکامی ـ پرخاشگری به کودکان و نوجوانان

جهت‌گیری ناکامی ـ پرخاشگری به بررسی ارتباط میان ناکامی و بروز پرخاشگری در کودکان و نوجوانان می‌پردازد. طبق این نظریه، زمانی که کودکان در دستیابی به اهداف خود ناکام می‌مانند، احساسات منفی نظیر خشم و پرخاشگری در آن‌ها شکل می‌گیرد که می‌تواند به بزهکاری و بزه‌دیدگی منجر شود (رایجیان‌اصلی، ۱۴۰۱: ۲۸۵). ناکامی به‌عنوان یک مانع روانی یا فیزیکی، از دستیابی فرد به هدف‌های مطلوب جلوگیری می‌کند. در کودکان، این ناکامی می‌تواند به دلایل مختلفی مانند فقر، بی‌توجهی والدین، تبعیض، فشارهای اجتماعی یا شکست در محیط‌های آموزشی رخ دهد. زمانی که کودک نمی‌تواند به روش‌های منطقی یا اجتماعی برای رفع این ناکامی دست یابد، پرخاشگری به‌عنوان پاسخی طبیعی به آن بروز می‌کند. این پرخاشگری ممکن است به اشکال مختلفی مانند خشونت فیزیکی، آسیب رساندن به دیگران یا حتی خودآزاری ظاهر شود. این رفتارها می‌توانند زمینه‌ساز بزهکاری کودک شوند. از سوی دیگر، کودکان ناکام و پرخاشگر ممکن است به‌دلیل رفتارهای غیرعادی یا ناتوانی در کنترل احساسات خود، در معرض بزه‌دیدگی نیز قرار گیرند. این نظریه نشان می‌دهد که ناکامی‌های مکرر در زندگی کودکان، به‌ویژه در محیط‌های خانوادگی یا اجتماعی، می‌تواند چرخه‌ای از رفتارهای منفی را ایجاد کند. بنابراین، پیشگیری از بزه‌کاری و بزه‌دیدگی کودکان مستلزم شناسایی و رفع عوامل ناکامی در محیط‌های زندگی آن‌ها و آموزش روش‌های مناسب برای مدیریت خشم و پرخاشگری است.

۳ـ۳. نظریه‌های بزه‌دیده‌شناختی

نظریه‌های بزه‌دیده‌شناختی به‌ویژه در ارتباط با بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان توجه زیادی به ویژگی‌های قربانیان دارند. این نظریه‌ها به تحلیل عواملی می‌پردازند که باعث می‌شوند برخی افراد، به‌ویژه کودکان و نوجوانان، بیشتر در معرض بزه‌دیدگی قرار گیرند. این نظریه‌ها به جای تمرکز صرف بر رفتار مجرمان، به بررسی شرایط و ویژگی‌های قربانیان و محیط‌هایی می‌پردازند که احتمال بزه‌دیدگی را افزایش می‌دهند. نظریه‌های بزه‌دیده‌شناختی معتقدند که برخی ویژگی‌های شخصیتی یا رفتاری قربانیان، مانند ضعف جسمانی، کمبود مهارت‌های اجتماعی، اعتماد بیش از حد به دیگران یا ناتوانی در دفاع از خود، می‌تواند آن‌ها را در معرض بزه‌دیدگی قرار دهد و بر اهمیت شرایط محیطی، مانند زندگی در محله‌های پرخطر، قرار گرفتن در خانواده‌های آسیب‌دیده یا دسترسی محدود به منابع

حمایتی تأکید دارند. محیط‌هایی که فاقد نظارت اجتماعی کافی هستند، احتمال بزه‌دیدگی کودکان را افزایش می‌دهند. یونیسف کار کودک را در صورتی استثمار می‌داند که شامل شرایطی مانند کار تمام‌وقت در سنین پایین، ساعات کاری طولانی، دستمزد ناچیز، مسئولیت‌های بیش از حد، محرومیت از تحصیل، زندگی و کار در شرایط نامناسب خیابانی و انجام کارهایی باشد که عزت‌نفس و کرامت انسانی کودک را خدشه‌دار کند، ازجمله بهره‌کشی جنسی. همچنین، برخی کودکان به‌دلیل سوءاستفاده‌های اقتصادی به گدایی یا کارهای نامناسب دیگر واداشته می‌شوند. کودکان خیابانی به‌دلیل وضعیت آسیب‌پذیرشان بیش از سایرین در معرض سوءاستفاده و انواع آزارها قرار دارند (موسوی، ۱۴۰۰: ٤۹). اولین نظریهٔ مورد بحث، نظریهٔ شتاب‌دهندگی بزه‌دیدگی در کودکان و نوجوانان است. این نظریه توضیح می‌دهد که برخی ویژگی‌ها و شرایط اجتماعی و فردی ممکن است باعث شوند که کودکان بیشتر در معرض بزه‌دیدگی قرار بگیرند. این ویژگی‌ها شامل ضعف در حمایت اجتماعی و دسترسی محدود به منابع حمایتی است. براساس این نظریه، کودکانی که فاقد پشتوانه‌های قوی اجتماعی، خانوادگی یا نهادی هستند، به‌دلیل نبود حمایت کافی، آسیب‌پذیرتر از دیگران هستند و به راحتی هدف رفتارهای مجرمانه قرار می‌گیرند. این شرایط می‌تواند شامل خانواده‌های ناپایدار، حضور در محیط‌های جرم‌خیز یا زندگی در فقر و محرومیت باشد. شتاب‌دهندگی بزه‌دیدگی می‌تواند گنش‌گرانه یا کنش‌پذیرانه باشد. شتاب‌دهندگی کنش‌گرانه هنگامی است که بزه‌دیده به‌شکل تحریک‌آمیز یا با بهره‌گیری از تهدید و ارعاب عمل کند یا حتی آغازکنندهٔ حمله و تعرض باشد. اگرچه جرم‌شناسان و بزه‌دیده‌شناسان در این نکته هم‌داستان‌اند که تبیین جرم بدون درنظر گرفتن بزه‌دیده ناقص خواهد بود، ولی برخی از نویسندگان نتیجه گرفته‌اند که رهیافت شتاب‌دهندگی بزه‌دیدگی بیشتر به‌عنوان یک ایده مطرح است تا یک نظریهٔ علمی ـ تجربی جدی (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۱۳۱). همچنین، این نظریه بر نقش عوامل فردی نیز تأکید دارد. ویژگی‌هایی مانند ناتوانی جسمانی، کمبود آگاهی از خطرات، اعتماد بیش از حد یا انزوای اجتماعی می‌توانند احتمال بزه‌دیدگی را افزایش دهند. در این حالت، کودکان به‌دلیل عدم توانایی در پیش‌بینی خطرات یا مقابله با شرایط تهدیدآمیز، به‌طور ناخواسته در معرض جرائم قرار می‌گیرند. این نظریه به سیاست‌گذاران و نهادهای اجتماعی یادآوری می‌کند که کاهش بزه‌دیدگی کودکان نیازمند تمرکز بر بهبود شرایط اجتماعی و افزایش حمایت‌های روانی، اقتصادی و آموزشی است. تقویت نظارت

اجتماعی، ارائهٔ منابع حمایتی و افزایش آگاهی عمومی می‌تواند میزان شتاب‌دهندگی بزه‌دیدگی در کودکان را کاهش دهد و از آسیب‌پذیری بیشتر آن‌ها جلوگیری کند

۳ـ۳ـ۱. نظریهٔ سبک زندگی و فعالیت‌های روزمره در جهت‌گیری به کودکان و نوجوانان

نظریهٔ فعالیت‌های روزمره وقوع جرم را وابسته به حضور سه متغیر می‌داند: بزهکار با انگیزه، آماج مناسب، و نبود نگهبان مؤثر. در مقابل، نظریهٔ سبک زندگی معتقد است که سبک‌های خاص زندگی، مانند فعالیت‌های کاری یا اوقات فراغت، به‌طور نامتناسب افراد را در معرض بزه‌دیدگی قرار می‌دهد (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۱۳۳). براساس این نظریه، سبک زندگی و فعالیت‌های روزمرهٔ کودکان می‌تواند تأثیر زیادی بر میزان بزه‌دیدگی آن‌ها داشته باشد. کودکانی که در محیط‌های پرخطر قرار دارند در فعالیت‌های اجتماعی مشکوک شرکت می‌کنند، بیشتر در معرض بزه‌دیدگی هستند. نظریه‌های مرتبط با سبک زندگی و فعالیت‌های روزمره بیان می‌کنند که کودکان و نوجوانانی که بیشتر در محیط‌های پرخطر فعالیت دارند یا در مکان‌های عمومی بدون نظارت مناسب حضور پیدا می‌کنند، در معرض خطر بیشتری برای بزه‌دیدگی هستند و به تعاملات میان قربانی و بزهکار نیز توجه دارند که چگونه گاهی رفتارها یا واکنش‌های قربانیان می‌تواند به‌طور غیرمستقیم شرایطی را ایجاد کند که احتمال وقوع جرم افزایش یابد. براساس نگرش فعالیت روزمره، عامل زمان تأثیر مستقیمی بر توزیع جرائم دارد و الگوی زمانی جرم در ساعات مختلف شبانه‌روز و روزهای هفته متفاوت است، زیرا فعالیت‌های روزمرهٔ افراد در این بازه‌ها تغییر می‌کند، برای مثال، در روزهای کاری، مردم عمدتاً به محل‌های شغلی یا تحصیلی رفت‌وآمد دارند، در حالی که در شب‌ها و روزهای تعطیل، برای تفریح و استراحت به مناطق دیگری از شهر مراجعه می‌کنند و درنتیجه این تغییرات در الگوی حرکت و فعالیت افراد بر میزان و نوع جرائم تأثیر می‌گذارد (امیریان فارسانی، ۱۳۹۸:۴۶). کودکان و نوجوانانی که از حمایت‌های اجتماعی، خانوادگی و نهادی کافی برخوردار نیستند، به‌دلیل فقدان منابع حمایتی و عدم آگاهی از حقوق خود، بیشتر در معرض سوءاستفاده و بزه‌دیدگی قرار می‌گیرند. این نظریه‌ها درک عمیق‌تری از عوامل مؤثر بر بزه‌دیدگی فراهم می‌کنند و نشان می‌دهند که پیشگیری از بزه‌دیدگی تنها به معنای مجازات مجرمان نیست، بلکه نیازمند توجه به شرایط محیطی و ویژگی‌های قربانیان و همچنین ارائهٔ حمایت‌های لازم برای کاهش آسیب‌پذیری آن‌هاست.

۳ـ۳ـ۲. نظریهٔ فضاهای قابل دفاع با تأکید بر محیط‌های مرتبط با کودکان و نوجوانان

نظریهٔ فضاهای قابل دفاع بر پیشگیری از جرم از طریق تدابیر فنی، مهندسی و محیطی تمرکز دارد و با چهار رکن اجرا می‌شود: ۱) تقویت قلمرو‌داری با تقسیم مکان‌ها به فضاهای قابل دید برای منصرف کردن بیگانگان، ۲) افزایش نظارت با طراحی پنجره‌هایی که امکان نظارت بر فضاهای همگانی را فراهم کند، ۳) بهبود تصویر با بازطراحی ساختمان‌ها برای حذف انگ‌های منفی، و ٤) ارتقای ایمنی با استقرار مسکن در مناطق امن شهری (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۲۴۷). نظارت و دیده شدن افراد می‌تواند مؤثر باشد، اما به‌تنهایی کافی نیست، زیرا ناظران همیشه مداخله نمی‌کنند. مشاهدهٔ مستقیم جرم، حضور افراد بیشتر و احساس تعلق به اجتماع می‌توانند احتمال مداخله را افزایش دهند و معماران باید علاوه بر رؤیت‌پذیری، شرایطی را فراهم کنند که مردم در پیشگیری از جرم نقش فعال‌تری داشته باشند. همچنین، نقش دولت در این زمینه مهم است، زیرا مشکلات اقتصادی ممکن است مانع اجرای این راهکارها شود (امیریان فارسانی، ۱۳۹۸: ٤۱). این نظریه به اهمیت ایجاد محیط‌های امن و حمایتی برای کودکان و نوجوانان اشاره دارد. براساس این نظریه، فضاهایی که از نظر اجتماعی و روانی قابل دفاع هستند، می‌توانند از بزه‌دیدگی این گروه جلوگیری کنند. فضاهای قابل دفاع به محیط‌هایی گفته می‌شود که در آن‌ها نظارت اجتماعی مؤثر، دسترسی محدود برای افراد ناشناس و حضور فعال افراد جامعه به گونه‌ای طراحی شده است که احتمال وقوع جرم کاهش یابد. این نظریه تأکید دارد که طراحی مناسب محیط‌های شهری، محله‌ها، مدارس و مکان‌های عمومی می‌تواند نقشی کلیدی در پیشگیری از جرائم علیه کودکان و نوجوانان ایفا کند. عواملی مانند روشنایی مناسب، نظارت فعال، وجود راه‌های دسترسی امن، طراحی باز و ایجاد احساس تعلق به محیط ازجمله عناصری هستند که می‌توانند یک فضا را از نظر اجتماعی قابل دفاع کنند. در چنین محیط‌هایی، کودکان و نوجوانان احساس امنیت بیشتری دارند و مجرمان نیز به‌دلیل افزایش خطر شناسایی و دستگیری، از ارتکاب جرم باز می‌مانند. این نظریه نشان می‌دهد که علاوه بر اقدامات قانونی و تقنینی، ایجاد محیط‌های فیزیکی و اجتماعی امن می‌تواند به‌عنوان یک ابزار پیشگیرانهٔ مهم در کاهش بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان مورد استفاده قرار گیرد. توجه به طراحی محیط‌های امن در برنامه‌ریزی‌های شهری، مدارس و سایر نهادهای مرتبط می‌تواند گامی مؤثر در حفاظت از این گروه آسیب‌پذیر باشد

۳ـ۳ـ۳. نظریهٔ مکان‌های انحراف‌خیز در ارتباط با مکان‌های تجمع کودکان و نوجوانان

این نظریه توسط سیگل[1] در کتاب‌های جرم‌شناسی خود در سال‌های ۲۰۱۱، ۲۰۱۲ و ۲۰۱۸ معرفی شده است (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱:۱۳۳). نظریهٔ مکان‌های انحراف‌خیز به این موضوع اشاره دارد که برخی مناطق با ویژگی‌هایی خاص، می‌توانند بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان را تسهیل کنند. در این نظریه، بزه‌دیدگی تنها به ویژگی‌های فردی قربانی یا بزهکار محدود نمی‌شود، بلکه محیط‌هایی که افراد در آن زندگی می‌کنند یا به‌طور منظم در آن حضور دارند، تأثیر مستقیمی بر میزان آسیب‌پذیری آن‌ها دارد. مناطقی که دارای ویژگی‌هایی مانند فقر بالا، تراکم جمعیتی، کمبود نظارت اجتماعی و ضعف در زیرساخت‌های امنیتی هستند، بیشتر مستعد وقوع جرائم و بزه‌دیدگی‌اند. در این مکان‌ها، نبود نظارت کافی، روابط اجتماعی ضعیف و حضور افراد بزهکار، شرایطی را فراهم می‌کند که کودکان و نوجوانان به‌طور مداوم در معرض خطرهای مختلف ازجمله سرقت، خشونت، سوءاستفاده و سایر جرائم قرار گیرند. این فضاها نه‌تنها امنیت فیزیکی کودکان را تهدید می‌کنند، بلکه اثرات روانی و اجتماعی عمیقی بر آن‌ها دارند. پلیس باید تمرکز خود را بر کانون‌های جرم‌خیز قرار دهد، جایی که قربانیان مکرراً مورد هدف قرار می‌گیرند. این رویکرد می‌تواند موجب کاهش آسیب‌های اجتماعی و پراکندگی کم‌تر جرائم در این مناطق شود. برای درک الگوهای جابه‌جایی جرم، تحلیل مجرمان، مکان‌ها، قربانیان و جمع‌آوری داده‌ها ضروری است (برتاو، ۱۳۹۱: ۱۱۳). براساس این نظریه، برای کاهش بزه‌دیدگی در مکان‌های انحراف‌خیز، باید بر بهبود شرایط محیطی تمرکز شود. اقداماتی مانند افزایش نظارت، تقویت حضور پلیس و نهادهای اجتماعی، توسعهٔ خدمات رفاهی و ایجاد محیط‌های سالم و ایمن می‌تواند نقش مؤثری در کاهش تأثیرات منفی این فضاها داشته باشد. توجه به این عوامل می‌تواند به پیشگیری از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان کمک کند و احساس امنیت را در این گروه‌های آسیب‌پذیر افزایش دهد (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۱۳۴).

۳ـ۳ـ٤. نظریهٔ گزینش خردبنیاد/انتخاب عقلانی در رفتارهای بزهکارانهٔ کودکان و نوجوانان

نظریهٔ گزینش خردبنیاد/انتخاب عقلانی[2] که فن دایک آن را معرفی کرده، بر این اصل استوار است که جرم نتیجهٔ تصمیم آگاهانهٔ فرد برای کسب منفعت است، نه صرفاً محصول شرایط نامساعد روانی یا

1. Siegel
2. Rational choice

اجتماعی و این منافع می‌توانند اقتصادی، جنسی، سلطه‌جویی، سوءاستفاده از دیگران، لذت‌جویی (مانند مصرف مواد مخدر و مشروبات الکلی) یا دست‌یابی به موقعیت اجتماعی باشند و براساس این نظریه، افراد حتی اگر قانون‌مدار باشند، ممکن است در مواجهه با فرصت و وسوسه، به‌دلیل محاسبهٔ سود و زیان، مرتکب جرم شوند (میرخلیلی، ۱۴۰۰: ۳۲). این نظریه به این نکته اشاره دارد که افراد، حتی در شرایطی که در معرض خطر قرار دارند، تصمیمات خود را براساس ارزیابی عقلانی از موقعیت‌های موجود می‌گیرند. رفتار انسان‌ها ازجمله رفتار قربانیان بالقوه، تابع فرایند **تحلیل منطقی** است که طی آن افراد منافع و هزینه‌های رفتارهای خود را می‌سنجند. در زمینهٔ بزه‌دیدگی، این نظریه توضیح می‌دهد که قربانیان احتمالی، پیش از قرار گرفتن در موقعیت‌های خطرناک، آگاهانه یا ناخودآگاه به ارزیابی محیط، شرایط و میزان خطر می‌پردازند و براساس آن رفتار خود را تنظیم می‌کنند، برای مثال، کودکان و نوجوانانی که در محیط‌های پرخطر زندگی می‌کنند، ممکن است در شرایطی که نظارت اجتماعی ضعیف است، به‌دلیل ارزیابی نادرست از خطرات موجود، به فعالیت‌هایی بپردازند که آن‌ها را بیشتر در معرض بزه‌دیدگی قرار دهد. در مقابل، کودکانی که از مهارت‌های تصمیم‌گیری قوی‌تر یا آگاهی بیشتری برخوردارند، ممکن است از موقعیت‌های خطرناک اجتناب کنند (رایجیان اصلی، ۱۴۰۱: ۲٤٤). این نظریه نشان می‌دهد که یکی از راه‌های پیشگیری از بزه‌دیدگی، آموزش **مهارت‌های تصمیم‌گیری عقلانی** و **افزایش آگاهی قربانیان بالقوه** نسبت به خطرات موجود است. همچنین، این نظریه بر اهمیت طراحی محیط‌های اجتماعی و فیزیکی تأکید دارد که در آن تصمیم‌گیری منطقی برای افراد آسان‌تر شود، مانند ایجاد مکان‌های امن، افزایش نظارت اجتماعی و کاهش فرصت‌های مجرمانه. توجه به این عوامل می‌تواند به کاهش بزه‌دیدگی در گروه‌های آسیب‌پذیر مانند کودکان و نوجوانان کمک کند.

۵. مقررات‌شناسی از دیدگاه جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی برگردان‌نگر

جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی برگردان‌نگر[1] مفاهیمی هستند که به تبدیل آموزه‌ها و نظریه‌های جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی به سیاست‌های عملی و کاربردی در عرصه‌های تقنینی، قضائی، اجرایی و مشارکتی اشاره دارند. براساس این رویکرد، بزه‌دیده‌شناسی برگردان‌نگر نیز عبارت است از مطالعه و

[1]. translational criminology and victimology

شناخت بازتاب‌های داده‌ها و یافته‌های علمی بزه‌دیده‌شناختی بر سیاست‌گذاری‌های جنایی. حقوق بزه‌دیدگان در آیین دادرسی کیفری جدید جایگاه ویژه‌ای یافته است، در حالی که پیش‌تر، بزه‌دیده صرفاً شاکی خصوصی با حقوق محدود محسوب می‌شد. امروزه، سیاست جنایی مبتنی بر حقوق بزه‌دیدگان تدوین شده است، زیرا آنان بر اثر جرم دچار آسیب‌های شدید مادی و معنوی می‌شوند. مواجهه با متهمان برای بزه‌دیدگان اهمیت بیشتری نسبت به مجازات دارد و یکی از اهداف اصلی میانجی‌گری، تخلیهٔ عاطفی و روانی آنان است. حمایت خانواده و نهادهای مختلف، همراه با همدردی، می‌تواند در بازسازی اعتمادبه‌نفس بزه‌دیدگان و پیشگیری از بزه‌دیدگی مجدد آنان نقش مؤثری داشته باشد (میانداواب، ۱۴۰۲: ۱۲۲)، برای نمونه، تعریف بزه‌دیده در مادهٔ ۱۰ قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ و پیش‌بینی نقش بزه‌دیده در تخفیف یا تبدیل کیفر در بند «ب» مادهٔ ۳۸ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، جنبه‌هایی از این رهیافت را نشان می‌دهند. همچنین، چگونگی اجرای مقررات مرتبط با بزه‌دیدگان و نحوهٔ بازتاب آن‌ها در رویکرد و نگرش دست‌اندرکاران دادگستری، از جنبه‌های کاربردی این مفهوم محسوب می‌شوند. نمونه‌هایی از این رویکرد در پژوهش‌های علمی مانند «جرم‌شناسی برگردان‌نگر: پژوهش و سیاست‌گذاری عمومی» (۲۰۱۶) مشاهده می‌شود که نشان‌دهندهٔ اهمیت استفاده از داده‌های علمی در تدوین سیاست‌های جنایی تجربه‌محور است (رایجیان اصلی، ۱۳۹۸: ۲۷). این فرایند، که به‌عنوان یک روش علمی برای ارتباط دادن نظریه‌های اجتماعی با عملیات سیاست‌گذاری شناخته می‌شود، به دنبال یافتن راه‌هایی است که آموزه‌ها و تحقیقات علمی در علوم جنایی به سیاست‌های کاربردی برای پیشگیری و مقابله با بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان تبدیل شوند. در نگاه سنتی، برگردان‌نگری به‌عنوان فرایندی معرفی می‌شود که در آن یافته‌های علوم نظری به عملیات اجرایی و تقنینی تبدیل می‌شوند. براساس این رویکرد، هدف این است که تئوری‌ها و مدل‌های علمی ازجمله نظریه‌های جرم‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی به‌طور مستقیم بر سیاست‌های جنایی و قوانین کشورها تأثیر بگذارند. به عبارت دیگر، این فرایند مدل‌های علمی را به قوانین اجرایی تبدیل و از آن در راستای پیشگیری از جرم و حمایت از بزه‌دیدگان استفاده می‌کند. عدالت جنایی و بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان تنها در چارچوب سیستم عدالت جنایی محدود نمی‌شود. به همین دلیل، در کنار قوانین کیفری اصلی مانند قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری، سایر قوانین و مقررات غیرکیفری نیز نقش مهمی در حمایت از حقوق بزه‌دیدگان ایفا می‌کنند.

برخی از این مقررات جدیدتر و مرتبط با بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان در قوانین ایران عبارت‌اند از:

۵ـ۱. سند ملی حقوق کودک و نوجوان (مصوب ۱۳۹۷)

این سند با هدف بومی‌سازی مفاد کنوانسیون حقوق کودک در ایران به تصویب رسید و تأکید دارد که حقوق کودکان باید با توجه به اصول شرعی و فقهی کشور تعریف و تبیین شود. این سند تلاش دارد فراتر از قوانین بین‌المللی، حمایت‌های خاص از کودکان را در جامعهٔ ایران به شکل اجرایی و عملی به تصویب برساند.

- تمایز بین کودک و نوجوان در این سند با توجه به معیارهای بلوغ و رشد تعریف شده که در مادهٔ ۲ به آن اشاره شده است.
- برخی از حقوق بزه‌دیدگان که در این سند مطرح شده، به‌ویژه حق امنیت (مادهٔ ۱۱) و حق دادرسی عادلانه (مادهٔ ۱۰)، از منظر بزه‌دیده‌شناسی قابل توجه هستند. با این حال، ضعف اساسی سند این است که حق بزه‌دیدگان در فرایند دادرسی به‌طور کامل به رسمیت شناخته نشده است. این امر نشان‌دهندهٔ ضرورت به رسمیت شناختن حقوق بزه‌دیدگان و لزوم توجه به آن‌ها در قوانین قضائی است.

۵ـ۲. سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی (۱۳۹۹ـ۱٤۰۰)

این سند به‌ویژه در زمینهٔ حمایت از کودکان در فضای مجازی تلاش دارد تا اقدامات حمایتی ویژه‌ای برای این گروه از آسیب‌پذیرترین افراد جامعه فراهم کند. مفهوم «صیانت» که در این سند به‌کار رفته است، براساس آموزه‌های بزه‌دیده‌شناسی حمایتی تعریف شده است که در سیاست‌های جنایی اخیر درخصوص حمایت از بانوان و کودکان رایج شده است. مادهٔ ۳-۵ این سند، با تأکید بر تشدید مقابلهٔ قضائی و انتظامی با مجرمان و تهدیدکنندگان امنیت کودکان و نوجوانان، ناآگاهی از آموزه‌های جرم‌شناسی کلاسیک را نشان می‌دهد که باید به جای شدت و تشدید کیفرها، بر قطعیت و حتمیت مجازات‌ها تأکید شود.

۵ـ۳. آیین‌نامهٔ مادهٔ ٦ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۱۳۹۹ (مصوب ۱٤۰۰)

این آیین‌نامه با بهره‌گیری از آموزه‌های بزه‌دیده‌شناسی حمایتی، به پیشگیری و حمایت از کودکان و نوجوانان در معرض خطر می‌پردازد. به‌ویژه در فصل دوم این آیین‌نامه، پیشگیری از

بزه‌دیدگی و حمایت از بزه‌دیدگان به‌عنوان دو رکن اصلی به رسمیت شناخته شده است و در بند ۳ مادۀ ۱ آیین‌نامه، به‌طور خاص تعریف «طفل و نوجوان در معرض خطر» را شامل بزه‌کاری و بزه‌دیدگی بالقوه می‌کند. همچنین، بزه‌دیدگی بالفعل در بند ٤ مادۀ ۱ تبیین شده است. مدل پیشگیری از بزه‌دیدگی نیز در این آیین‌نامه وجود دارد که براساس آموزه‌های بزه‌دیده‌شناسی بالینی طراحی شده است. در فصل دوم این آیین‌نامه، مسئولیت‌های دستگاه‌های دولتی و غیردولتی به‌طور دقیق مشخص شده است. این مسئولیت‌ها شامل شناسایی کودکان و نوجوانان در معرض خطر، ارائۀ حمایت‌های لازم، و تدوین برنامه‌های پیشگیرانه است. دستگاه‌های دولتی ملزم به ایجاد زیرساخت‌های قانونی و اجرایی برای حمایت از کودکان شده‌اند و سازمان‌های غیردولتی نیز در اجرای خدمات حمایتی و آگاهی‌بخشی نقش کلیدی دارند.

مادۀ ٤ این آیین‌نامه تأکید دارد که تمام نهادهای مرتبط، ازجمله مراکز آموزشی، بهداشتی و خدمات اجتماعی، وظیفه دارند هرگونه بزه‌دیدگی یا قرار گرفتن کودکان در معرض خطر را به مراجع ذی‌صلاح گزارش دهند. این ماده برای اطمینان از پیشگیری به‌موقع و مداخلۀ مؤثر طراحی شده و به‌طور ضمنی بر ضرورت حساس‌سازی نهادها نسبت‌به مسائل کودکان تأکید دارد و همچنین در مادۀ ۷ آیین‌نامه، ارائۀ خدمات مشاوره‌ای، روان‌شناختی و درمانی به کودکان و نوجوانان بزه‌دیده یا در معرض خطر مورد تأکید قرار گرفته است. این خدمات به‌صورت چندبخشی و با مشارکت نهادهای دولتی و سازمان‌های مردم‌نهاد ارائه می‌شود و هدف آن، کمک به بازتوانی روانی و اجتماعی کودکان آسیب‌دیده است. برحسب بند ۴ مادۀ ۳۷ آیین‌نامۀ اجرایی مزبور، وظیفۀ نظارت بر پیمانکاران بازیافت زباله به‌منظور عدم بهره‌گیری از نیروی کار کودکان بر عهدۀ شهرداری است، لکن در سایۀ عدم هماهنگی، رسیدگی و نظارت مؤثر توسط نهادهای فوق‌الذکر از یک سو و از سوی دیگر شیوۀ سنتی مدیریت پسماند شرایط جهت سوء استفاده از نیروی کار کودکان اتباع در فرایند تفکیک پسماند فراهم شده است (کرمانی، ۱۴۰۰).

٦. چالش‌ها و مشکلات در قوانین و سیاست‌گذاری‌های حمایتی

نظام حقوقی ایران با وجود ممنوعیت مطلق کار کودکان، به‌دلیل ضعف در نظارت و اجرای قوانین، همچنان با چالش‌هایی مواجه است. در این میان، قوانین مدنی و کار نیز نتوانسته‌اند به‌طور کامل از کودکان در برابر بهره‌کشی و شرایط کاری نامطلوب حمایت کنند. بهبود وضعیت کودکان کار نیازمند

بازنگری در قوانین حمایتی و افزایش نظارت بر اجرای آن‌هاست (رحمتی‌فر، ۱۳۹۷: ۳۰۲). یکی از مشکلات اصلی این است که بسیاری از این اسناد و آیین‌نامه‌ها در عمل با کمبود منابع مالی مواجه هستند، برای مثال، مادۀ ۵۴ آیین‌نامه به مشکل عدم تخصیص بودجه برای اجرای کامل مفاد آن اشاره دارد. این کمبود منابع مالی به‌طور مستقیم بر روی سیاست‌ها و برنامه‌های حمایتی تأثیر گذاشته و در بسیاری از موارد، حمایت از کودکان و نوجوانانی را که قربانی بزه‌دیدگی هستند، ناکارآمد می‌سازد. این امر نه‌تنها موجب کاهش دسترسی آنان به خدمات حمایتی مانند مشاورۀ روان‌شناختی، توان‌بخشی یا حمایت حقوقی می‌شود، بلکه بازتولید چرخۀ بزه‌دیدگی را تسریع می‌کند. اصولاً طفل بزه‌دیده انسانی است که یکی از حقوق وی توسط بزرگ‌سالان مورد تعدی و تجاوز قرار گرفته است. احقاق مجدد چنین حقی و دفاع از آن در اغلب موارد نیاز به اقامۀ دعوی دارد و چون در اغلب موارد ارتکاب جرم علیه آنان از ناحیۀ والدین و سایر سرپرستان قانونی آن‌ها صورت می‌گیرد، به جهت ذی‌نفع بودن خود، از مراجعه به مراجع قضائی امتناع می‌ورزند و بدین ترتیب عملاً در تکرار بزه‌دیدگی اطفال نقش مؤثری را ایفا می‌کنند. کما اینکه ترتیب اثر ندادن به اظهارات اطفال بزه‌دیده با این توجیه که کودک هستند و از روی احساسات صحبت می‌کنند، به این معضل دامن می‌زند (موسوی‌تبار، ۱۴۰۱: ۳۰). علاوه بر این، ناهماهنگی میان نهادهای مسئول و کاهش نقش مشارکتی دستگاه‌های اجرائی، به‌ویژه در مواردی که حمایت از کودکان و نوجوانان ضروری است، از دیگر موانع مهم است. نبود همکاری مؤثر میان نهادهای اجرایی، مانند سازمان بهزیستی، آموزش و پرورش، و قوۀ قضائیه، باعث می‌شود که این گروه آسیب‌پذیر در معرض خطرات بیشتری قرار گیرند. در بسیاری از موارد، کودکان و نوجوانان قربانی بزه‌دیدگی، به‌دلیل ضعف در سیستم حمایتی، امکان بازگشت به زندگی عادی یا دریافت عدالت را از دست می‌دهند، برای مثال، در جرائمی مانند سوءاستفادۀ جنسی یا خشونت خانگی، عدم وجود هماهنگی میان بخش‌های مختلف می‌تواند باعث طولانی شدن فرایند رسیدگی به پرونده‌ها شود یا حتی مانع از شناسایی بزه‌دیدگان گردد. علاوه بر این، نبود برنامه‌های پیشگیری مبتنی بر جامعه، مانند آموزش حقوق کودکان و نوجوانان به خانواده‌ها و مدارس، می‌تواند خطر بزه‌دیدگی مجدد را افزایش دهد. نمی‌توان انتظار داشت بدون در اختیار داشتن آمار جنایی قابل‌اعتماد میزان بزهکاری را در جامعه به‌صورت روشمند کنترل کرد و به همین دلیل، دستیابی به آمار بزهکاری واقعی یکی از دغدغه‌های مهم نظام‌های عدالت کیفری است. قانون‌گذار ایران جهت به‌دست آوردن آماری معتبر از اطفال و نوجوانان بزه‌دیده و در معرض خطر و رفع شرایط مخاطره‌آمیز آن‌ها، ابتدا سازوکاری را طراحی کرده است تا

به‌واسطهٔ آن شناسایی این قشر را تسهیل کند و در ادامه به ابراز حمایت‌های خود بپردازد (حسین‌پور، ۱۴۰۱: ۱۲۸).

یکی دیگر از چالش‌های عمده، ضعف در ارزیابی نیازهای واقعی بزه‌دیدگان است. در بسیاری از موارد، سیاست‌گذاری‌های حمایتی بدون درنظر گرفتن شرایط اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی کودکان و نوجوانان تدوین شده‌اند. این مسئله به ارائهٔ خدماتی منجر می‌شود که نه‌تنها پاسخ‌گوی نیازهای آنان نیست، بلکه در برخی موارد، باعث آسیب‌های روانی یا اجتماعی بیشتر می‌شود. درنهایت، می‌توان گفت که برای مقابله با بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان و کاهش تأثیرات منفی آن، نه‌تنها تقویت بودجه و منابع مالی ضروری است، بلکه ایجاد هماهنگی مؤثر میان نهادها، تدوین برنامه‌های جامع پیشگیری، و مشارکت سازمان‌های غیردولتی و جامعهٔ مدنی باید در اولویت سیاست‌گذاری‌ها قرار گیرد. گفتنی است که به‌لحاظ تأثیرپذیری چندگانهٔ قانون‌گذار از منابع فقهی، بین‌المللی و واقعیت‌های اجتماعی، چالش‌های فراوانی در برخورد با کودکان بزهکار و بزه‌دیده پدید آمده است، تا جایی که در برخی موارد با توجه به یافته‌های علوم اجتماعی و روان‌شناسی و نیز تمرکز بر تعهدات بین‌المللی جهت سازگارسازی کودکان تلاش شده و در جایی به‌دلیل وجود موانع، به سرکوب کودکان تأکید شده و گاهی نیز بدون توجه به اینکه بزهکار و بزه‌دیده کودک است، مقررات عمومی شامل آنان می‌شود. لذا ضرورت تدوین سیاست جنایی افتراقی نسبت‌به کودکان مطابق با اصل انصاف و عدالت ضروری است (عباچی، ۱۳۸۳: ۷۸).

۷. نمونه‌پژوهی‌های بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان

نمونه‌پژوهی‌های بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان به بررسی وضعیت دو گروه از آسیب‌پذیرترین کودکان در ایران، یعنی کودکان کار و خیابانی **و** کودکان زباله‌گرد، می‌پردازد. این بخش با تمرکز بر اجتماعی و فرهنگی، تلاش می‌کند دلایل اصلی بزه‌دیدگی این کودکان و ناتوانی سیستم‌های حمایتی در کاهش این آسیب‌ها را تحلیل کند. این دو گروه به‌طور مستقیم با مشکلات اقتصادی، اجتماعی، و قانونی مرتبط هستند و به‌دلیل عدم دسترسی به خدمات حمایتی کارآمد، در معرض انواع بزه‌دیدگی مانند سوءاستفادهٔ اقتصادی، خشونت جسمی و روانی، استثمار جنسی، و نقض حقوق بنیادین **انسانی** قرار دارند. در این تحلیل، به ضعف ساختاری قوانین حمایتی، کمبود هماهنگی میان نهادهای مرتبط، و وجود باندهای سازمان‌یافته که از آسیب‌پذیری این کودکان سوءاستفاده می‌کنند،

پرداخته شده است. همچنین، تأکید می‌شود که بسیاری از این کودکان به‌دلیل فقدان مدارک هویتی و محرومیت از خدمات آموزشی و بهداشتی، نه‌تنها از حمایت‌های دولتی و اجتماعی بی‌بهره‌اند، بلکه شرایطشان روزبه‌روز وخیم‌تر می‌شود.

۷ـ۱. کودکان کار و خیابانی

طبق تعریف یونیسف، کودک خیابانی به هر کودک زیر ۱۸ سال گفته می‌شود که خیابان برای او به خانه و یا منبع درآمد تبدیل شده و تحت نظارت یا مراقبت فرد بالغ مسئول و مناسبی قرار ندارد. تخمین زده شده است که بین ۱۰۰ تا ۱۵۰ میلیون کودک خیابانی در سراسر جهان وجود دارد (arhiv, lekarstvo, 2013). کودکان کار و خیابانی یکی از آسیب‌پذیرترین گروه‌های اجتماعی هستند که در معرض انواع بزه‌دیدگی‌های جسمی، روانی و اجتماعی قرار دارند. این کودکان به‌دلیل فقر اقتصادی، ناتوانی خانواده‌ها در حمایت از آنان، و نبود قوانین حمایتی مؤثر، به چرخه‌ای از استثمار وارد می‌شوند. استثمار مالی و سوءاستفادهٔ جنسی از رایج‌ترین موارد بزه‌دیدگی این گروه است. بیش از ۸۰ درصد کودکان خیابانی در ایران اتباع خارجی هستند که عمدتاً از کشورهای همسایه، نظیر افغانستان، وارد شده‌اند (افشین‌فر، ۱۳۹۹). دسترسی نداشتن بسیاری از کودکان افغان به آموزش رسمی و ناتوانی در تأمین هزینه‌های تحصیل در کنار مشکل‌های اقتصادی خانواده‌های افغان در ایران، آن‌ها را به سوی کار در خیابان سوق می‌دهد. خانواده‌های کودکان خیابانی افغان، پرجمعیت‌اند و پدران این خانواده‌ها به کارهای کم‌درآمدی اشتغال دارند (وامقی، ۱۳۹۴). بالغ بر ۶۰ درصد آن‌ها نیز از اتباع غیرمجازند و بر خلاف قوانین برخی از کشورهاست که فردی به صورت غیرقانونی وارد یک کشور دیگر شود و قوانین آن کشور را نقض کند و هیچ نهادی هم نتواند او را جذب کند و یا مانع از حضور کودک در خیابان شود. بنابراین لازم است که همهٔ دستگاه‌هایی که در این زمینه مسئولیت دارند و در امر کودکان کار متولی هستند در کنار همدیگر قرار بگیرند. بسیاری از این کودکان بدون مدارک هویتی قانونی زندگی می‌کنند، که موجب می‌شود دسترسی آنان به خدمات حمایتی نظیر آموزش، بهداشت و امنیت بسیار محدود شود. نبود اسناد هویتی، چالش بزرگی در شناسایی و حمایت از این کودکان ایجاد و قوانین ایران در این حوزه بسیار محدود عمل می‌کند. با زندگی و کار در خیابان، این کودکان با بالاترین سطح خطر مواجه هستند. کودکان خیابانی بیشتر از دیگران به بیماری‌های حاد، جراحات، عفونت‌ها، به‌ویژه عفونت‌های گوارشی، عفونت‌های تنفسی حاد و بیماری‌های مقاربتی مبتلا می‌شوند، تغذیهٔ نامناسب، اختلالات روانی و اعتیاد به مواد مخدر دارند. آن‌ها

بیشتر از دیگران قربانی سوءاستفاده، استثمار جنسی، و قاچاق انسان می‌شوند. اگرچه قانون حمایت از کودکان را در برابر وضعیت‌های مخاطره‌آمیز پیش‌بینی کرده است، اما در عمل، ضعف اجرایی باعث شده بسیاری از کودکان خیابانی تحت پوشش حمایتی قرار نگیرند. پدیدهٔ کودکان کار، حتی در عرصهٔ حقوق کیفری محض نیز موضوعی چندوجهی است و مقابله با آن، نه‌تنها نیازمند برخورد کیفری با مرتکبان استثمار کودکان است، بلکه همچنین نیازمند پیگیرد کیفری تمام اشخاص و نهادهایی است که به نحوی در پیگیری موضوع کودکان کار، تکلیف قانونی به عهده دارند (غلامی، ۱۴۰۱: ۳۰۵). مادهٔ ٦ آیین‌نامهٔ ساماندهی کودکان خیابانی سازمان بهزیستی را مکلف به شناسایی و حمایت از کودکان در معرض خطر کرده است، اما نبود منابع مالی کافی و ناهماهنگی میان نهادهای مرتبط، اجرای کامل این ماده را دشوار ساخته است. بسیاری از کودکان خیابانی توسط باندهای سازمان‌یافته کنترل می‌شوند و این باندها با استفاده از خلأهای قانونی، کودکان را به فعالیت‌هایی مانند گدایی، دستفروشی و حتی قاچاق مواد مخدر وادار می‌کنند. قانون مجازات اسلامی برای استثمار کودکان مجازات‌هایی پیش‌بینی کرده است، اما شناسایی و مجازات عاملان اصلی به‌دلیل پیچیدگی این باندها اغلب ممکن نیست.

۷ـ۲. کودکان زباله‌گرد

زباله‌گردی نوعی جدید از بزه‌دیدگی کودکان است که آنان را در شرایط کاری سخت، غیرانسانی و خطرناک قرار می‌دهد. آمار رسمی از تعداد کودکان زباله‌گرد وجود ندارد، اما در گزارش شهرداری تهران در سال ۱۳۹۹ تعداد افراد زباله‌گرد در کشور حدود ۱۴ هزار نفر اعلام شده و حاکی از آن است که حدود ۴ هزار و ۷۰۰ نفر از این افراد که غالباً کودکان هستند در پایتخت فعالند (گربندی، ۱۴۰۲). این کودکان غالباً در معرض آسیب‌های جسمی (مانند بریدگی، بیماری‌های عفونی و مسمومیت) و روانی (مانند احساس بی‌ارزشی و استثمار) هستند. طبق مادهٔ ۳ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان (۱۳۹۹)، زباله‌گردی کودکان مصداق وضعیت مخاطره‌آمیز است. براساس این قانون، شهرداری‌ها و سازمان بهزیستی موظف به شناسایی و توانمندسازی این کودکان هستند. بسیاری از این کودکان تحت نظارت پیمانکاران غیررسمی یا باندهای مافیایی فعالیت می‌کنند. در مصاحبه با یکی از این کودکان بیان شده است: «اگر روزانه ۱۰ کتفی کولی زبالهٔ خشک تحویل دهد، می‌تواند ماهی ۱۰ میلیون تومان درآمد داشته باشد. هر کتفی حداقل چندین کیلو زبالهٔ خشک را در خود جا می‌دهد و او از ساعت ٦ صبح تا ۱۱ شب مشغول کار است. اگر تعداد کتفی‌ها بیشتر شود، درآمد بیشتری نیز

خواهد داشت. در مناطق بالای شهر، امکان جمع‌آوری بیش از ۱۰ کتفی در روز وجود دارد، اما در مناطق پایین‌تر این امکان کاهش می‌یابد، چراکه تعداد زباله‌گردها بیشتر است و مردم خود زباله‌ها را تفکیک کرده و به کیوسک‌های شهرداری تحویل می‌دهند» (عسگری‌نیا، ۱۴۰۳).

براساس گزارش‌های متعدد، این باندها کودکان را از خانواده‌هایشان جدا و در شرایط برده‌داری مدرن، آنان را به زباله‌گردی مجبور می‌کنند. قانون کار ایران، کار کودکان زیر ۱۵ سال را ممنوع اعلام کرده است، اما اجرای این قانون درمورد کودکان زباله‌گرد اغلب نادیده گرفته می‌شود. کودکان زباله‌گرد، علاوه بر آسیب‌های جسمی، از امکانات آموزشی و بهداشتی نیز محروم هستند. مادۀ ۲ کنوانسیون حقوق کودک که ایران نیز به آن پیوسته است، تأکید دارد که تمامی کودکان باید به آموزش رایگان و خدمات بهداشتی دسترسی داشته باشند. اما در عمل، این حقوق برای کودکان زباله‌گرد به‌دلیل نبود زیرساخت‌های مناسب و عدم شناسایی رسمی، نقض می‌شود. مطالعات موردی فوق نشان می‌دهد که بزه‌دیدگی کودکان در این زمینه‌ها نتیجۀ ضعف اجرای قوانین، ناهماهنگی نهادی و خلأهای نظارتی است. این مشکلات نیازمند بازنگری عمیق در سیاست‌گذاری‌ها و تخصیص منابع کافی برای حل این معضلات است.

۸. چالش‌های سیاست‌گذاری در قلمرو بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان

سیاست‌گذاری‌های مرتبط با بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان در ایران، علی‌رغم تلاش‌های صورت‌گرفته برای تدوین قوانین و اسناد حمایتی، همچنان با چالش‌های عمده‌ای مواجه است. این چالش‌ها شامل ضعف در نظارت، ناهماهنگی میان نهادهای مسئول، و کمبود بودجه و منابع مالی است که در ادامه به تفصیل بررسی می‌شود. یکی از مشکلات اساسی در این حوزه، فقدان نظارت کافی بر عملکرد نهادها و پیمانکاران مسئول است، برای مثال، بسیاری از کودکان زباله‌گرد تحت کنترل پیمانکاران غیررسمی قرار دارند که هیچ‌گونه نظارتی بر عملکرد آن‌ها وجود ندارد. این پیمانکاران به‌طور غیرقانونی از کودکان برای کارهای سخت و طاقت‌فرسا استفاده می‌کنند، در حالی که قانون حمایت از اطفال و نوجوانان (۱۳۹۹) این نوع بهره‌کشی را به‌عنوان وضعیت مخاطره‌آمیز شناخته است. مادۀ ۳۷ آیین‌نامۀ اجرایی این قانون شهرداری‌ها را به نظارت بر پیمانکاران بازیافت موظف کرده است، اما این نظارت در عمل به‌درستی انجام نمی‌شود. سازمان بهزیستی و نیروی انتظامی نیز به‌موجب قوانین موجود وظایف مشخصی برای نظارت و حمایت از کودکان دارند، اما نبود سازوکار نظارتی شفاف و مؤثر موجب شده

است که این مسئولیت‌ها به‌طور کامل اجرا نشود. علاوه بر این، طبق مواد ۵ و ۸ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان بی‌سرپرست و بدسرپرست (مصوب ۱۳۹٤)، سرپرستان مکلف‌اند تمام هزینه‌های نگهداری، تربیت و تحصیل کودک یا نوجوان را تأمین کنند. این مسئولیت شامل تأمین نیازهای مالی و روانی کودک است. همچنین، سرپرستان موظف به تنظیم بیمهٔ عمر به نفع کودک برای تضمین آیندهٔ وی هستند. در صورت بروز مشکل در روند سرپرستی، سازمان بهزیستی موظف است با بررسی‌های تخصصی، در صورت لزوم درخواست فسخ حکم سرپرستی را به دادگاه ارائه دهد. خدمات آموزشی مانند آشنایی با بیماری‌های مقاربتی، آسیب‌های ناشی از مواد مخدر، بزهکاری و بزه‌دیدگی، کنترل خشم و مهارت‌های زندگی، نقش بسیار مهمی در توانمندسازی کودکان کار در معرض بزه‌دیدگی دارد. با این حال، به‌دلیل فقدان ساختارهای قانونی و ضعف در مدیریت تخصصی، این آموزش‌ها در مراکز نگهداری به‌صورت منفعلانه و نه به‌طور مؤثر اجرا می‌شود (حبیبی‌تبار، ۱۰:۱۴۰۳). این مشکل نشان می‌دهد که حتی در شرایطی که قانون‌گذاری صورت گرفته است، ضعف در اجرا و نظارت کافی می‌تواند آسیب‌پذیری بیشتر کودکان را به‌دنبال داشته باشد. بسیاری از کودکان و نوجوانانی که درگیر کار هستند، از حقوق اولیهٔ آموزشی خود محروم می‌شوند. عدم شمول آن‌ها در نظام آموزشی به دلایلی همچون فقر، ناآگاهی والدین، یا ناکارآمدی سیستم‌های حمایتی، موجب آسیب‌های جدی جسمی، روانی و اجتماعی به این گروه می‌شود. این وضعیت نه‌تنها به رشد فردی آنان آسیب می‌زند، بلکه به بازتولید چرخهٔ آسیب‌پذیری در جامعه منجر می‌شود. اجرای مؤثر قوانین حمایتی و ایجاد برنامه‌های جامع آموزشی می‌تواند زمینهٔ خروج این کودکان از چرخهٔ کار و ورود به سیستم آموزشی را فراهم کند (Roy, 2012).

حمایت از کودکان آسیب‌پذیر نیازمند همکاری و هماهنگی میان چندین نهاد است، ازجمله سازمان بهزیستی، شهرداری‌ها، وزارت تعاون، وزارت آموزش و پرورش و نیروی انتظامی. نهاد تعلیم و تربیت، به‌ویژه معلمان و مشاوران مدارس، می‌توانند در پیشگیری از بزه‌دیدگی و شناسایی آسیب‌های روانی و جسمی نقش کلیدی ایفا کنند. این امر از طریق ارزیابی آگاهی، آموزش و مداخلات به‌موقع قابل‌تحقق است (صادقی، ۱۴۰۲: ۲۹). با این حال، این نهادها به دلایل مختلف قادر به همکاری مؤثر نیستند. طبق سند ملی حقوق کودک (۱۳۹۷) و آیین‌نامه‌های اجرایی مرتبط، حمایت از کودکان نیازمند تقسیم کار میان دستگاه‌های مختلف است. برای گروه‌هایی مانند ایرانیان کولی، که در بسیاری از موارد کودکان دختر به‌ویژه درگیر کار هستند، این وضعیت به‌عنوان یک سنت

و روش زندگی شناخته می‌شود. در حالی که بسیاری از مردان در سنین جوانی از کار کناره می‌گیرند، درآمد خانواده عمدتاً از کار زنان و کودکان تأمین می‌شود. همچنین بسیاری از خانواده‌های کولی به‌دلیل نداشتن شناسنامه با مشکلات حقوقی مواجه هستند و دختران و پسران کولی در سنین پایین ازدواج می‌کنند و خانواده‌های پرجمعیتی تشکیل می‌دهند. این فرهنگ کارکردن کودکان، خود محرکی برای داشتن فرزندان بیشتر و کسب درآمد بیشتر است (وامقی، ۱۳۹۴: ۵۲). با این حال، نبود تقسیم کار شفاف و مشخص موجب شده است که وظایف نهادها به‌درستی انجام نشود و در بسیاری از موارد، مسئولیت‌ها به یک نهاد خاص، مانند سازمان بهزیستی، واگذار شود. علاوه بر این، در مواردی وظایف نهادهای مختلف با یکدیگر تداخل دارند، برای مثال، شهرداری‌ها و سازمان بهزیستی هر دو وظایفی در زمینهٔ ساماندهی کودکان کار و خیابانی دارند، اما به‌دلیل نبود یک سیاست جامع و هماهنگ، اقدامات آن‌ها به‌صورت پراکنده و ناکارآمد صورت می‌گیرد. یکی دیگر از مشکلات اساسی، نبود یک پایگاه دادهٔ ملی برای شناسایی و پیگیری وضعیت کودکان آسیب‌پذیر است. این کمبود موجب پراکندگی اطلاعات در میان نهادهای مختلف و جلوگیری از برنامه‌ریزی و نظارت مؤثر می‌شود. درنتیجه، علی‌رغم تدوین قوانین و آیین‌نامه‌های جامع در زمینهٔ حمایت از کودکان و نوجوانان، چالش‌های موجود در اجرا و نظارت نشان‌دهندهٔ نیاز به بازنگری در سیاست‌گذاری‌ها و تقویت همکاری میان نهادهای مسئول است.

نتیجه‌گیری

مسئلهٔ بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان، موضوعی چندلایه و میان‌رشته‌ای در حوزهٔ حقوق کیفری، بزه‌دیده‌شناسی و سیاست‌گذاری جنایی است که با چالش‌های جدی در نظام حقوقی و اجرایی ایران مواجه است. این مقاله با بررسی مفاهیم نظری، تحلیل اسناد سیاست‌گذار، و نمونه‌پژوهی‌هایی درمورد کودکان کار، خیابانی و زباله‌گرد، تلاش کرد به پرسش اصلی خود دربارهٔ میزان کارآمدی سیاست‌های قانونی موجود و چگونگی تأثیر عوامل اجتماعی، اقتصادی و نهادی بر بزه‌دیدگی این گروه آسیب‌پذیر، پاسخ دهد. مع‌الوصف، یکی از مهم‌ترین یافته‌های پژوهش آن است که بزه‌دیدگی در کودکان و نوجوانان نه صرفاً پدیده‌ای فردی یا تصادفی، بلکه زاییدهٔ ساختارهای کلان اجتماعی و عملکرد نهادهای مسئول است. در فرضیهٔ نخست، این گمانه مطرح شد که بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان بیش از آنکه نتیجهٔ کنش فردی یا رفتار بزه‌کارانه باشد، حاصل شرایط نابرابر اجتماعی،

ضعف ساختار حمایتی، و کاستی‌های نهادی است. یافته‌های حاصل از تحلیل نظریه‌های جرم‌شناختی چون نظریهٔ فشار، نظریهٔ خرده‌فرهنگ، و نظریهٔ کنترل اجتماعی، در کنار داده‌های میدانی مربوط به کودکان در وضعیت‌های پرخطر، این فرضیه را به‌وضوح تأیید می‌کنند. بررسی‌های انجام‌شده درمورد کودکان زباله‌گرد، خیابانی و کار، نشان می‌دهد که بخش عمده‌ای از بزه‌دیدگی آنان در بستر فقر، طرد اجتماعی، ناتوانی نهادهای حمایتی، و نابرابری‌های فرصت‌آفرین شکل می گیرد. در موارد متعددی مشاهده می‌شود که این کودکان نه‌تنها قربانی مستقیم خشونت، سوءاستفاده و استثمار اقتصادی هستند، بلکه دسترسی مؤثر به آموزش، خدمات بهداشتی و حمایت روانی نیز ندارند. بدین ترتیب، می‌توان نتیجه گرفت که ساختار اجتماعی نابرابر، عامل اصلی در بازتولید بزه‌دیدگی این گروه است و بنابراین، صرف اقدامات واکنشی کیفری نمی‌تواند به اصلاح این وضعیت بینجامد، مگر آنکه از سیاست‌گذاری‌های ساختاری حمایت شود. فرضیهٔ دوم مقاله به ناکارآمدی اجرای قوانین و اسناد حمایتی می‌پرداخت. در این زمینه، تحلیل سند ملی حقوق کودک و نوجوان، آیین‌نامهٔ اجرایی مادهٔ ۶ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، و دیگر مصوبات قانونی، به‌وضوح نشان داد که مع‌الوصف وجود این اسناد، ضمانت اجرای مؤثر، پایش عملکرد نهادها، و تخصیص منابع مالی متناسب با مأموریت‌ها هنوز تحقق نیافته است. براساس یافته‌های مقاله، ضعف هماهنگی بین‌نهادی، عدم وجود سامانه‌های یکپارچه برای رصد کودکان در معرض آسیب، و تمرکز اختیارات در نهادهایی مانند سازمان بهزیستی، موجب شده است که سیاست‌ها از حالت کل‌نگر و پیشگیرانه به اقدامات واکنشی و جزیره‌ای تقلیل یابند. در برخی استان‌ها حتی مشاهده شده است که ارجاع موارد بزه‌دیدگی کودکانه به مراجع قضائی، بدون درنظر گرفتن مداخلهٔ اجتماعی یا روانی صورت می‌گیرد و این نشان‌دهندهٔ ضعف در نظام بازشناسی و هدایت اولیه است. نتیجه‌گیری از این تحلیل‌ها حاکی از آن است که اجرای ناقص قوانین حمایتی، نه‌تنها مانع از کاهش بزه‌دیدگی شده، بلکه در برخی موارد با تأخیر در شناسایی و مداخله، به تشدید وضعیت آسیب‌پذیری کودکان انجامیده است. فرضیهٔ سوم مقاله مبنی بر این بود که بدون حضور سیاست‌های پیشگیرانهٔ ساختاری و جامعه‌محور، نمی‌توان انتظار کاهش پایدار بزه‌دیدگی کودکان را داشت. تحلیل‌های انجام‌شده در مقاله، ازجمله بررسی فقدان برنامه‌های آموزشی، حرفه‌آموزی، و بازتوانی برای کودکان در معرض خطر، مؤید این فرض است. داده‌ها نشان می‌دهند که نه‌تنها برنامه‌های بازدارنده از بزه‌دیدگی در سطح محلی و ملی محدود و پراکنده‌اند، بلکه بسیاری از این برنامه‌ها فاقد ارزیابی اثربخشی بوده و از انسجام راهبردی

بی‌بهره‌اند. در این میان، مشارکت ضعیف نهادهای غیردولتی و خیرین در سیاست‌گذاری رسمی نیز مزید بر علت شده است. از سوی دیگر، نبود منابع مالی پایدار و متوازن در بودجه‌های سالیانه نیز مانع از گسترش این اقدامات شده است. حال، نتیجه‌گیری روشن این است که سیاست‌گذاری در حوزهٔ حمایت از کودکان نیازمند اصلاح ساختار تخصیص منابع و تدوین نقشهٔ راهی ملی مبتنی بر داده‌های تجربی و مشارکت نهادهای محلی و مردمی است. در کنار تحلیل فرضیات، نمونه‌پژوهی‌های ارائه‌شده در مقاله نیز به روشنی تأیید می‌کنند که آسیب‌های وارد بر کودکان در محیط‌های کاری، خیابانی و زباله‌گرد، نه حاصل انتخاب‌های فردی، بلکه ناشی از ساختارهای نابرابر و غیرفراگیر حمایتی است. اسناد سیاستی در بسیاری موارد، فاقد پاسخ مشخص به نیازهای خاص این کودکان هستند و دستگاه‌های ذی‌ربط اغلب فاقد آموزش‌های تخصصی، سازوکارهای همکاری متقابل، یا دستورالعمل‌های اجرایی کارآمدند. درنتیجه، بزه‌دیدگی کودکان همچنان به‌صورت یک چرخه بازتولید می‌شود؛ چرخه‌ای که خروج از آن نیازمند مداخله‌های ساختاری، بین‌نهادی و مستمر است. در پایان، می‌توان گفت که برای دستیابی به عدالت جنایی کودک‌محور و اثربخش، باید از یک سو قوانین موجود بازبینی و ضمانت اجرای آن‌ها تقویت شوند و از سوی دیگر، سیاست‌های اجتماعی، آموزشی و اقتصادی مکمل، با اولویت بر مداخلهٔ زودهنگام، طراحی شوند. بازنگری در شیوهٔ تخصیص منابع، تقویت نظارت عمومی و حرفه‌ای، توسعهٔ نظام‌های اطلاعاتی، و جلب مشارکت جامعهٔ مدنی، ازجمله راهکارهایی هستند که می‌توانند به کاهش بزه‌دیدگی و تقویت بازتوانی کودکان بزه‌دیده کمک کنند. به‌رسمیت شناختن حقوق بزه‌دیدگان در فرایند دادرسی، تدوین برنامه‌های آموزشی و حرفه‌آموزی برای کودکان آسیب‌پذیر، تقویت همکاری میان نهادهای دولتی و غیردولتی، و ایجاد زیرساخت‌های مالی و حقوقی کافی، ازجمله اقداماتی هستند که می‌توانند در جهت ارتقای عدالت اجتماعی و کیفری کودکان مؤثر واقع شوند. علاوه بر این، راه‌اندازی مراکز مشاوره و روان‌درمانی رایگان، تدوین برنامه‌های پیشگیرانهٔ مبتنی بر داده و تقویت سیاست‌های اجتماعی با رویکرد عدالت ترمیمی، می‌تواند در کاهش بزه‌دیدگی نقش حیاتی ایفا کند. درنهایت، عدالت جنایی برای کودکان و نوجوانان باید فراتر از اقدامات تنبیهی و واکنشی، بر اصلاح، توانمندسازی و حفظ کرامت انسانی این گروه تمرکز داشته باشد. تنها از این طریق می‌توان به نظامی عدالت‌محور دست یافت که نه‌تنها از بزه‌دیدگی کودکان جلوگیری کند، بلکه آن‌ها را برای بازگشت سازنده به جامعه توانمند سازد.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

مهرداد رایجیان اصلی: مفهوم‌سازی، نظارت بر داده‌ها، اعتبارسنجی، مدیریت پروژه، منابع.

پرنیان فلاحیان: روش‌شناسی، تحلیل، نوشتن بررسی و ویرایش، تحقیق و بررسی، پیش‌نویس اصلی.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

ملاحظات اخلاقی:

این پژوهش بر پایه مطالعه اسناد، قوانین، رویه‌های قضایی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده و در آن هیچ‌گونه مطالعه‌ای بر روی انسان، حیوان یا داده‌های شخصی صورت نگرفته است؛ بنابراین، اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای این پژوهش ضروری نبوده است. با این حال، نویسنده اصول امانت‌داری علمی، صداقت پژوهشی، استناددهی صحیح و رعایت حقوق مالکیت فکری را در تمامی مراحل پژوهش رعایت کرده است.

در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد صرفاً برای کمک به ویرایش زبانی، بهبود ساختار نگارش و ارتقای خوانایی متن استفاده شده است. این ابزارها در طراحی پژوهش، تحلیل علمی، تفسیر یافته‌ها، استنتاج نتایج یا تصمیم‌گیری‌های پژوهشی نقشی نداشته‌اند و مسئولیت کامل صحت، اصالت و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسنده/نویسندگان است.

موافقت نویسندگان:

تمامی نویسندگان نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و با انتشار آن موافقت دارند.

منابع

۱. احمر میاندوآب، حامد، بیگی، جمال، و شیریان نسل، مریم (۱٤۰۲)، «کاربرد آموزه‌های عدالت ترمیمی در پیشگیری از بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان»، پژوهش‌های جرم‌شناسی کاربردی، ۱(۱)، ۱۱۵-۱۳۲.

۲. اختری، عباس، و موذن‌زادگان، حسنعلی (۱۳۹۸). «جایگاه حقوق بزه‌دیده در مرحلهٔ تحقیقات مقدماتی از منظر قانون آیین دادرسی کیفری ایران»، پژوهش حقوق کیفری، ۷(۲٦)، ٤۱-۷۳.

۳. افشین‌فر، سمیه (۱۳۹۹)، «۸۰ درصد کودکان خیابانی ایرانی نیستند»، روزنامهٔ ایران، شمارهٔ ۸۱۱۵ ، بازیابی‌شده در ۱٤۰۱/۱۱/۸، <https://irannewspaper.ir/8115/1/3281>

٤. امیریان فارسانی، امین (۱۳۹۸)، «جایگاه نظریات جرم‌شناسی مبتنی بر محیط در ایران»، پژوهش‌های حقوقی قانون‌یار، ٦، ۳-۲۵.

۵. باربار اصفهانی، نجمه، محمودیان، لیلا، فاتحی‌زاده، مریم‌السادات، و پرچم، اعظم (۱۳۹۲)، «مقایسهٔ نظریهٔ روان‌شناختی بالبی با تعالیم اسلام در ارتباط با نقش مادر در تربیت کودک»، پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم، ٤(۲)، ۳۷-۵۸.

٦. برتاو، عیسی (۱۳۹۱)، «کارایی فعالیت‌های پلیسی مکان‌محور در پیشگیری از جرم»، مطالعات پیشگیری از جرم، ۷(۲٤)، ۸۳-۱۱٦.

۷. پیرزادی، حجت، و شریفی اردانی، احمد (۱۳۹۵)، «نظریهٔ دلبستگی و مشکلات هیجانی - اجتماعی در دانش‌آموزان با مشکلات ویژهٔ یادگیری: تبیین نظری و کاربردهای بالینی»، نشریهٔ تعلیم و تربیت استثنایی، ۱۳۸، ٤۷-۵٦.

۸. حسین‌پور، میلاد، و غلامی، میلاد (۱٤۰۱)، «بررسی سازوکار شناسایی اطفال و نوجوانان در معرض خطر و بزه‌دیده در پرتو قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹»، دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، ۵۰، ۱-۲۰.

۹. خبرنگار اجتماعی رکنا (۱٤۰۰)، «کودکان زباله‌گرد طول عمر کمی دارند»، رکنا، بازیابی‌شده در ۱٤۰۲/۷/۲۵، <https://www.rokna.net/fa/tiny/news-730463>.

۱۰. رایجیان اصلی، مهرداد (۱۳۹۸الف)، بزه‌دیده‌شناسی، تهران: شهر دانش.

۱۱. رایجیان اصلی، مهرداد (۱۳۹۸ب)، درآمدی بر جرم‌شناسی، تهران: سمت.

۱۲. رایجیان اصلی، مهرداد (۱٤۰۱)، کلیات جرم‌شناسی، تهران: نگاه معاصر

۱۳. رحمتی‌فر، سمانه (۱۳۹۷)، «بررسی وضعیت کار کودکان در حقوق ایران، از منظرِ مادهٔ چهار اعلامیهٔ جهانی حقوق بشر»، تحقیقات حقوقی، ۲۱ (۸۲) ، ۲۸۳-۳۰٦.

۱٤. رضازاده سلطان‌آباد، محمد، و آقایی، مجید (۱۳۹۷)، «تحلیل جرم‌شناختی - جامعه‌شناختی جرائم در نقاط مرزی در پرتو تئوری‌های فشار در بزهکاری با نگاهی به آیات و روایات»، تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، ٤١، ۳۷۳-٤٠٤.

۱۵. شمسی، رضا، حبیبی، سیده زهرا، گل خندان، سمیرا، و رجبی، اکبر (۱٤۰۲)، «میزان بهره‌گیری از آموزه‌های نظریهٔ کنترل برای مقابله با جرائم رایانه‌ای در سیاست جنایی ایران»، فقه جزای تطبیقی، ۱۲، ۳٦٦-۳۷٦.

۱٦. صادقی، محمدحسین، وروایی، اکبر، و جعفری، محمدجواد (۱٤۰۲)، «پیشگیری از بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان در سیاست جنایی با تأکید بر پیشگیری‌های سه‌گانه»، مطالعات پیشگیری از جرم، ۱۸(٦٦)، ۱-۲۲.

۱۷. صفاری، علی، و ایمانی، مهرنوش (۱۳۹۹)، «تأثیر بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان بر بزهکاری و پیشگیری از آن»، رهیافت پیشگیری از جرم، ۳(۲)، ۱۵۱-۱۷۸.

۱۸. عباچی، مریم (۱۳۸۳)، «پیشگیری از بزهکاری و بزه‌دیدگی کودکان»، مجلهٔ حقوقی دادگستری، ٦۸(٤۷)، ٤۹-۸٦.

۱۹. عسگری‌نیا، فاطمه (۱٤۰۳)، «درآمد کودکان زباله‌گرد چقدر است؟»، روزنامهٔ همشهری، بازیابی‌شده در ۱٤۰۳/۱/۳۰، <https://hamshahrionline.ir/x9c6S>.

۲۰. غلامی، نبی‌اله (۱٤۰۱)، «کودکان کار به‌مثابهٔ جرم حکومتی؛ مطالعهٔ تفصیلی در لزوم پاسخ ساختاری به پدیدهٔ کودکان کار»، فقه و حقوق خانواده، ۲۷(۷٦)، ۲۹۳-۳۱۲.

۲۱. فراهانی، بیتا، و بابایی، محمدعلی (۱۳۹۵)، «بررسی رابطهٔ فقر و بزهکاری کودکان کار خیابانی»، اولین همایش ملی آینده‌پژوهی، علوم انسانی و امنیت اجتماعی.

۲۲. کرمانی، محسن، و کرمی، فرشاد (۱٤۰۰)، تحلیلی بر چالش‌های تقنینی و نظارتی ساماندهی کودکان زباله‌گرد در ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

۲۳. گربندی، مهسا (۱٤۰۲)، «تباه شدن آیندهٔ کودکان زباله‌گرد زیر پای مافیا»، روزنامهٔ جوان، بازیابی‌شده در ۱٤۰۲/۷/۱۷، <https://www.javanonline.ir/004zgv>.

۲٤. موسوی، سید جمال، حبیبی‌تبار، محمود، و موذن‌زادگان، حسنعلی (۱٤۰۳)، «بزه‌دیده‌شناسی ترمیمی کودکان کار با تمرکز بر تکالیف قانونی سازمان بهزیستی»، تحقیقات حقوقی، ۲۷(٤)، ۲-۱۸.

۲۵. موسوی، سید جمال، روحانی مقدم، محمد، و آقایی بجستانی، مریم (۱٤۰۱)، «فرآیند بزه‌دیدگی اطفال در فضای سایبری با تأکید بر عوامل اقتصادی»، مطالعات فقه و اقتصادی، ٤(۵۰)، ۱۱۵-۱۳۲.

۲٦. موسوی‌تبار، سید مرتضی، و موسوی‌تبار، سید حسین (۱٤۰۱)، «سیاست جنایی ایران برای پیشگیری از بزه‌دیدگی اطفال و نوجوانان در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان»، تحقیقات نوین میان‌رشته‌ای حقوق، ۲، ۱-۲۰.

۲۷. میرخلیلی، سید محمود (۱٤۰۰)، جرم‌شناسی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۲۸. میرکمالی، سید علیرضا، و سروی سرمیدانی، امید (۱٤۰۰)، «نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در حمایت از بزه‌دیدگان با تأکید بر کودکان بزه‌دیده»، دیدگاه‌های حقوق قضائی، ۹۵، ۱-۲۰.

۲۹. نادری، سعید (۱٤۰۰)، «دادرسی افتراقی اطفال و نوجوانان؛ با نگاهی به اسناد بین‌المللی حقوق کودک»، فقه جزای تطبیقی، ۱(۱)، ٤۹-٦٦.

۳۰. وامقی، مروئه، دژمان، معصومه، رفیعی، حسن، و روشنفکر، پیام (۱۳۹٤)، «ارزیابی سریع وضعیت کودکان خیابانی در شهر تهران، ۱۳۹۲: علل و خطرهای کار کودکان در خیابان»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ٤ (۱)، ۳۳-۵۷.

References

1. Roy, Ch., & Barman, J. (2012), “Child Labour & Inclusive Education in Backward Districts of India (December 20، 2012)”, *International Journal of Education*, 4.
2. Rončević, N., Stojadinović, A., & Batrnek-Antonić, D. (2013), “Street children”, *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, *141*(11-12), 835-841.
3. Rush, G. E. (2003), *The dictionary of criminal justice*, sixth edition, dushkin-macgraw-hill.

Journal Website

Legal Innovation Quarterly

Autumn 2025

Volume 1, Issue 1

E-ISSN: 3115-8498

The use of virtual space in the prevention of sexual victimization of young people

Nafiseh Bagheri*

PhD in Criminal Law and Criminology, Tehran Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author)

***Corresponding author email address:** nafise.bagheri68@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

Children and adolescents are among the most vulnerable members of society with respect to sexual victimization because of their developmental stage, dependence on adults, and limited capacity to recognize or resist abusive situations. Sexual victimization during childhood has profound and long-lasting consequences, affecting physical health, psychological wellbeing, emotional development, interpersonal relationships, educational attainment, and social integration. Victims frequently experience depression, anxiety, post-traumatic stress, self-harm, substance misuse, and an increased risk of subsequent victimization and offending. Contemporary developmental victimology therefore recognizes child sexual victimization as both a public health concern and a significant criminological issue. The rapid expansion of digital technologies and social media has fundamentally altered the landscape of child protection. Although cyberspace provides valuable opportunities for education, communication, and social participation, it simultaneously creates new environments in which children may encounter grooming, sexual solicitation, exploitation, and other forms of technology-facilitated abuse.

Received: 23 December 2024- **Accepted:** 11 June 2025- **Published online:** 23 September 2025

Bagheri, N. (2025). Application of cyberspace in preventing sexual victimization of young people. *Legal Innovation Quarterly*, 1(1), 105–134.
Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.726910

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

International evidence indicates that online sexual exploitation frequently occurs through social media platforms and is often perpetrated by individuals already known to the child rather than strangers. Effective prevention therefore requires coordinated educational, legal, technological, and family-based interventions rather than purely restrictive approaches. Within the Iranian legal framework, Article 3 of the Law on the Protection of Children and Adolescents (2020) recognizes sexually victimized children as "children at risk," emphasizing the need for protective interventions. Against this background, the present study examines child and adolescent sexual victimization from criminological and victimological perspectives, with particular emphasis on the interaction between cyberspace, family, educational institutions, and the media. The study seeks to identify the principal factors contributing to children's vulnerability and to evaluate preventive strategies capable of reducing online and offline sexual victimization.

Methodology

This study adopts an applied descriptive-survey research design. Data were collected through structured questionnaires administered to three groups of participants:

- ۱۰۰social workers engaged in child and adolescent protection ;
- ۱۰۰parents of children younger than 18 years of age ;
- ۱۰۰adolescents under the age of 18 .

The findings were supplemented by doctrinal analysis of relevant legal provisions, criminological literature, victimological theory, and child-protection policies to examine the relationship between family environments, educational systems, media performance, cyberspace, and child sexual victimization.

Findings

The findings demonstrate the existence of a substantial cognitive and communication gap between adolescents and the principal institutions responsible for their education and protection, including families, schools, and national media. Many adolescents increasingly rely upon cyberspace and social media as their primary source of information regarding sexuality, interpersonal relationships, and sensitive personal issues because these subjects receive insufficient attention within families and educational institutions. This information gap increases children's exposure to misinformation, online grooming, sexual solicitation, and technology-facilitated exploitation. International evidence similarly indicates that inadequate digital literacy among both children and caregivers substantially increases children's vulnerability to online sexual abuse. The study further indicates that cyberspace should not be conceptualized exclusively as either a threat or an opportunity. Rather, digital environments simultaneously provide important educational

opportunities while creating new risks for sexual exploitation and victimization. Policies relying solely upon restrictive measures, such as content filtering or access limitations, are therefore unlikely to achieve sustainable protection unless accompanied by comprehensive educational strategies. The analysis also highlights the central role of families, schools, and mass media in preventing sexual victimization. Deficiencies in communication regarding sexual health, personal boundaries, digital safety, and online behavior contribute to adolescents' increasing dependence on unregulated online sources. This institutional gap weakens preventive capacity and reduces children's ability to recognize grooming behaviors, coercion, and exploitative relationships. Overall, the findings suggest that effective prevention requires strengthening digital literacy, family communication, school-based education, and coordinated public awareness initiatives rather than relying exclusively upon legal sanctions or technological restrictions.

Conclusion and Recommendations

The study concludes that child and adolescent sexual victimization represents a multidimensional challenge requiring integrated legal, educational, social, and technological responses. Although cyberspace has created new opportunities for learning and communication, it has simultaneously expanded opportunities for sexual exploitation, particularly where protective family and educational mechanisms are insufficient. The findings indicate that prevention should prioritize education and early intervention rather than relying solely upon restrictive internet policies. International child-protection research similarly recommends comprehensive online safety education for children, parents, teachers, and frontline professionals as a central component of national prevention strategies. Accordingly, several policy recommendations are proposed. First, schools should implement age-appropriate educational programs addressing personal safety, consent, digital literacy, online grooming, and healthy interpersonal relationships. Second, parents should receive systematic guidance and training enabling them to communicate effectively with adolescents regarding sexuality, online risks, and responsible digital behavior while maintaining supportive family relationships. Third, national media should adopt a more proactive educational role by providing scientifically accurate and culturally appropriate information concerning child protection, sexual victimization, and digital safety. Fourth, government agencies should strengthen cooperation among educational institutions, child-protection services, law-enforcement agencies, and technology providers to develop coordinated strategies for preventing technology-facilitated sexual abuse. Finally, prevention policies should balance children's right to benefit from digital technologies with effective safeguards protecting them from online

exploitation, recognizing that sustainable child protection depends upon informed participation rather than technological restriction alone.
Keywords: child sexual victimization; adolescents; cyberspace; online safety; child protection; digital literacy; victimology; crime prevention; technology-facilitated sexual abuse

Funding
This article has no financial su
pport or funding.

Authors' Contributions
The author solely contributed to the conception, design, research, analysis, writing, review, and final approval of the manuscript.

Conflict of Interest
The author declares that there is no conflict of interest regarding this article.

Ethical Considerations
This study was conducted based on the analysis of legal documents, statutes, judicial decisions, and library-based sources. It did not involve human participants, animals, or personal data; therefore, ethical approval from an institutional ethics committee was not required. Nevertheless, the authors adhered to the principles of academic integrity, research honesty, proper citation practices, and respect for intellectual property rights throughout all stages of the research.
Generative artificial intelligence (AI) tools were used solely to assist with language editing, improving the structure of the manuscript, and enhancing the readability of the text. These tools did not contribute to the study design, scientific analysis, interpretation of findings, drawing of conclusions, or any research-related decision-making. The author(s) assume full responsibility for the accuracy, originality, and final content of the manuscript.

Authors' Approval
The author has reviewed and approved the final version of the manuscript and agrees to its publication.

پاییز ۱۴۰۴
دوره ۱، شماره ۱
شاپای الکترونیکی:
۳۱۱۵-۸۴۹۸

فصلنامه نوآوری حقوقی

پژوهشکده نوآوری حقوقی
وبسایت مجله

کاربست فضای مجازی در پیشگیری از بزه‌دیدگی جنسی جوانان

نفیسه باقری •

دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکدهٔ حقوق و علوم سیاسی، واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

• **ایمیل نویسندهٔ مسئول:** nafise.bagheri68@gmail.com

چکیده

جوانان آسیب‌پذیرترین قشر جامعه‌اند که با وجود رشد جرائم جنسی علیه آن‌ها، همواره کم‌ترین میزان افشا و پیگیری قضائی را به خود اختصاص داده‌اند. همین امر نه‌تنها حمایت بیشتر در راستای حفظ کرامت، حقوق و مصالح آنان را از سوی والدین، آموزش و پرورش و نهادهای سیاست‌گذاری و قانونی در مقابل کج‌روی‌های اجتماعی نشان می‌دهد، بلکه تصریحی است بر لزوم پیشگیری و تحدید فرصت‌های هنجارشکن. بی‌شک بهره‌وری مناسب از فناوری‌های روز در افزایش سطح آگاهی یک جامعه مفید است؛ ازجمله استفادهٔ بهینه از فضای مجازی و وسایل ارتباط‌جمعی، گوشی‌های همراه هوشمند و اینترنت پرسرعت که اقشار مختلف جامعه را پوشش می‌دهد. حال با وجود گسترهٔ ارتباطات و شبکه‌های مجازی و به‌تبع شکل‌گیری پدیده‌هایی چون بزه‌دیدگی‌های جنسی جوانان در آن، در چه بستری (خانواده، آموزش و پرورش، رسانه‌ها) و تا چه میزان در آگاهی‌بخشی، پیشگیری و برخورد با پدیدهٔ جرائم جنسی، عملکرد موفقی شکل گرفته است؟

نتیجهٔ این پژوهش که از نظر هدف کاربردی و به‌لحاظ روش توصیفی ـ پیمایشی است، با به‌کارگیریِ رایج‌ترین ابزارهای گردآوری اطلاعات، یعنی تهیهٔ صد پرسش‌نامه از مددکاران اجتماعی فعال در حوزهٔ جوانان، توزیع صد پرسش‌نامه میان خانواده‌های دارای فرزند زیر هجده سال و بررسی صد پرسش‌نامه میان افراد زیر هجده سال، نشان می‌دهد که شکاف شناختی در نیازها و خواسته‌های جوانان با خانواده و آموزش و پرورش (مدرسه) و همچنین ناکارآمدی رسانه‌های ملی، زمینه‌های گرایش بیشتر جوانان به فضای مجازی را برای یافتن آگاهی و پاسخ به سؤالات خود دربارهٔ مسائلی چون بزه جنسی، فراهم می‌آورد.

واژگان کلیدی: بزه‌دیدگی، جرائم جنسی، کودکان و نوجوانان، پیشگیری، فضای مجازی.

دریافت‌شده در تاریخ: ۳ دی ۱۴۰۳– **پذیرش‌شده در تاریخ:** ۲۱ خرداد ۱۴۰۴–**منتشرشده در تاریخ:** ۱ مهر ۱۴۰۴

باقری، نفیسه. (۱۴۰۴). کاربست فضای مجازی در پیشگیری از بزه‌دیدگی جنسی جوانان. *فصلنامه نوآوری حقوقی*، ۱(۱)، ۱۰۵-۱۳۴.
Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.726910

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

مقدمه

تجربهٔ خشونت و بزه‌دیدگی جنسی برای جوانان[۱]، تجربه‌ای مؤثر در زندگی اجتماعی ایشان است که حتی می‌تواند آنان را از بزه‌دیدگانی با تجربهٔ آسیب‌های فراموش‌ناشدنی به بِزهکارانی خطرناک، مملو از عقده‌های حقارت و اختلالات روانی تبدیل کند. جوان بزه‌دیدهٔ جنسی که تحت عنوان «کودک در معرض خطر»[۲] موضوع مادهٔ ۳ قانون حمایت از جوانان ۱۳۹۹ از آن یاد می‌شود، با دو خطر مواجه است؛ خطر اول، تکرار بزه‌دیدگی و خطر دوم تبدیل شدن به بِزهکار پیش‌رس.[۳] در جرائم علیه جوانان، ویژگی‌های جسمانی ایشان، چه در مرحلهٔ گزینش بزه‌دیده و چه در مرحلهٔ تداوم کنشگری ضداجتماعی علیه ایشان، نقش مهمی دارد. بزه‌دیدگی مستلزم عدم تعادل در وضعیت فیزیکی و قدرت است و در این فرایند، «بِزهکار» یا «قربانی‌کننده» قوی و «بزه‌دیده» یا «قربانی‌شونده» ضعیف جلوه می‌کنند. بنابراین بزه‌دیدگی نوعی رویارویی نابرابر است که در آن، یک طرف بر طرف دیگر غلبه و لطمه وارد می‌کند (بیگی، ۱۳۸۸: ٤۲ ـ ٤٤). در این میان، آزار جنسی برخلاف انواع دیگر کودک‌آزاری، علاوه بر غلبهٔ فیزیکی، سوءاستفاده از اعتماد کودک نسبت به کسی است که خطرناک پنداشته نمی‌شده است و همین مسئله آسیب‌های جبران‌ناپذیری خواهد داشت.

تعریف بزه‌دیدگی جنسی[٤] ساده نیست، زیرا کنشگری ضداجتماعی علیه جوانان، متناسب با فرهنگ، خانواده و ظرفیت‌های اجتماعی تفاوت می‌کند. باوجوداین، بزه‌دیدگی جنسی درگیر کردن جوانان در فعالیتی جنسی است که ایشان غالباً هیچ درک و نقشی در آن ندارند. بنابراین هر نوع سوءاستفاده از افراد زیر هجده سال، برای لذت جنسی که متضمن آسیب جسمی، جنسی و روانی باشد، در مفهوم این نوع بزه‌دیدگی قابل‌تعریف است. حال می‌توان با استفاده از فناوری و خدمات ارائه‌شده در فضای مجازی، سطح بینش و آگاهی افراد جامعه را ارتقا داد.

شبکه‌های اجتماعی با اهداف متفاوتی شکل می‌گیرند؛ براساس شواهد موجود، برخی از آن‌ها فرصت دسترسی و اشتراک‌گذاری اطلاعات را ایجاد می‌کنند و برخی دیگر با هدف برقراری رابطهٔ اجتماعی تأسیس می‌شوند. همان‌طور که در این بستر، فرصت‌های جدیدی برای آموزش، تجارت، سرگرمی، عشق و فعالیت وجود دارد، فرصت‌های جدیدی هم برای ارتکاب جرم فراهم می‌آید.

---

۱. در این نوشتار زین پس از واژهٔ جوانان، به جای کودکان و نوجوانان استفاده می‌شود.

2. danger-prone child
3. precocious delinquent
4. sexual victimization

به‌این‌ترتیب، شبکه‌های اجتماعی، دانش‌آموزان را در محیط‌هایی بدون نگهبانان سنتی (والدین و معلمان) قرار می‌دهند و آنان را مقابل خواسته‌های جنسی بزرگ‌سالان، رها می‌کنند (Wolak et al., 2006: 38).

بهره‌گیری از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، مطلقاً تهدید یا فرصت نیست، اما هم‌زمان هم تهدید به‌شمار می‌رود و هم فرصت. اگر نگاه سلبی به فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعیِ برخط در جامعه‌ای حاکم شود، نتیجه‌اش فیلترینگ و پالایش خواهد بود و حاصل آن نادیده انگاشتن فرصت‌های ایجادشده توسط آن‌هاست. اما اگر نگاه ایجابی حاکم شود، نتیجه‌اش تدابیر تشویقی و استفاده از ظرفیت‌های شبکه‌های اجتماعی در امور مختلف آموزشی و تربیتی خواهد بود (کرامتی‌معز، ۱۳۹۹: ۱۲).

در این میان «چراییِ گرایش جوانان به فضای سایبر برای یافتن پاسخ سؤالاتشان، به‌ویژه دربارهٔ امور جنسی» اهمیت دارد. آیا می‌توان با تغییر رویکرد نظام آموزشی و بهره‌گیری از رسانه‌های ملی، با بالا بردن سطح آگاهی خانواده‌ها و جوانان، از مراجعهٔ آن‌ها به شبکه‌های مجازی کاست؟

۱. ادبیات نظری پژوهش

در بیشتر پژوهش‌های مشابه، تمرکز بر چیستی ماهیت فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی و علل گرایش جوانان به آن‌ها بوده است؛ لذا اشاره‌ای به نقش مهم فضای مجازی در راستای فرهنگ‌سازی و آسیب‌شناسی نشده و تنها در چند پژوهش علوم تربیتی به نقش آن در زمینهٔ آموزش از راه دور مدارس به‌ویژه در دوران اپیدمی کرونا، سخن به میان آمده است. درحالی‌که نباید از اثرات چشم‌گیر فضای مجازی در اطلاع‌رسانی و تولید محتوا در شناسایی حقوق، به‌ویژه در شناخت انواع جرائم جنسی و راه‌های پیشگیری از آن غافل ماند. در این قسمت سعی بر آن است تا با مفهوم‌شناسی فضای مجازی و گسترهٔ آن، به تعریف واژهٔ سایبر نیز بپردازیم تا علاوه بر آشنایی با شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو مفهوم، به شناختی از بزه‌دیدگی جنسی جوانان و انواع آن دست یابیم و درنهایت، به نقش فضای مجازی در پیشگیری از جرائم جنسی، اشاراتی کنیم.

۱ـ۱. مفهوم‌شناسی فضای مجازی و گسترهٔ آن

امروزه فضای مجازی به اندازه‌ای بر زندگی افراد سایه افکنده که تقریباً به موازات جهان واقعی قابل‌بررسی است. منظور از فضای مجازی، چیزی فراتر از جغرافیاست که مبتنی بر تصویر، کلام یا صوت است و می‌تواند ارتباط یک‌سویه یا دوسویه و هم‌زمان یا غیرهم‌زمان را بین دو طرف که معمولاً

هویت مشخصی دارند و در فواصل نامشخصی قرار گرفته‌اند، برقرار کند (امیرپور و بهرامیان، ۱۳۹۳: ۳۳۲). مهم‌ترین ویژگی فضای مجازی، بی‌مرز بودن، سرعت، دسترسی مداوم، فراگیری، فرازمانی، فرامکانی و تعاملی بودن آن است (بشیری و همکاران، ۱۳۹۹: ۹۶). از ابتدای دهۀ ۱۳۸۰ شمسی و با شکل‌گیری دگرگونی‌های فناورانه در ایران و گسترش فضای مجازی، تغییرات ملموسی در ساحت زندگی اجتماعی و فرهنگی ایجاد شد.

۱ـ۱ـ۱. مفهوم سایبر[1] و فضای آن

سایبر در زبان لاتین و در زبان فارسی، به‌عنوان پسوند به کلمات جدید متصل می‌شود تا به آن‌ها معنا و مفهوم دهد؛ به گونه‌ای که مرتبط با فضای رایانه یا برخط[2] باشند. در ترجمۀ فارسی این لغت، معمولاً سه اصطلاح رایانه‌ای، سایبری و برخط به‌کار برده می‌شود. هرچند ترجمه‌های این لفظ دقیق نیستند، اما چون سایبر بیانی از موضوعات واقعی و قابل‌مشاهده ولی غیرقابل‌لمس است، نمی‌تواند بر لفظ مجاز که به موضوعات ذهنی و تصوری اشاره دارد حمل شود (عالی‌پور، ۱۳۹۵: ۳۹). فضای سایبر به معنای مکانی غیرفیزیکی و مجازی شناخته می‌شود که واقعیت‌ها را با عنوان واقعیت مجازی در فضای الکترونیکی بازتاب می‌دهد (مسعودی، ۱۳۸۳: ۱۶).

حال می‌توان دو نوع تعریف از فضای سایبر ارائه داد؛ بعضی از تعاریف بیشتر بر مجازی بودن تأکید دارند و تفسیر موسعی از سایبر ارائه داده‌اند و برخی دیگر با رویکردی تنگ‌نظرانه و تفسیری مضیق، آن را فقط حیطۀ کامپیوتر و اینترنت می‌دانند و اعتقاد دارند که حقوق کامپیوتر، شاخه‌ای از علم حقوق است که فناوری اطلاعات را قانونمند می‌کند (پور قهرمانی و صابرنژاد، ۱۳۹۲: ۲۹). بنابراین، حقوق سایبر شاخه‌ای از حقوق مرتبط با کامپیوتر و اینترنت است و درمجموع فضای سایبر همان فضای مجازی و بی‌کرانی است که از طریق اتصال شبکه‌های رایانه‌ای ایجاد شده‌اند (میری، ۱۳۹۴: ۲۸۰).

۱ـ۱ـ۲. مفهوم فضای مجازی[3]

فضای مجازی ترکیبی از دو واژۀ «فضا» و «مجازی» است. از نظر معنایی واژۀ فضا کاربردهای مختلفی دارد. گاهی به فضای نامتناهی فراسوی جو زمین گفته می‌شود و گاهی از آن به قلمرو

1. cyber
2. online
3. virtual space

سه‌بُعدی محل استقرار چیزی یا موضوعی تعبیر می‌شود و گاهی نیز قلمروی انتزاعی یا واقعی که چیزی را به آن نسبت می‌دهند؛ نظیر فضای فکری یا معنوی. گاهی هم از آن به فاصله تعبیر می‌شود (حافظ‌نیا و کاویانی‌راد، ۱۳۹۳: ۷). واژهٔ مجاز و مجازی از نظر معنایی در برابر حقیقت قرار دارد. به عبارتی مجازی یعنی «غیرواقعی» و «غیرحقیقی»، ولی به معنای دروغین نیست، زیرا هرچند این واژه در معنای غیرحقیقی به‌کار می‌رود، ولی موضوع حقیقی آن وجود دارد و متروک نیست.

فضای سایبر با فضای مجازی متفاوت است، زیرا سایبر فضای مجازی و غیرواقعی نیست، بلکه محیط الکترونیکی واقعی است که در آن، ارتباطات انسانی به شیوه‌ای سریع، فراتر از مرزهای جغرافیایی و توسط رایانه‌های متصل به هم، به‌صورت شبکه‌ای، نظیر شبکهٔ اینترنت روی می‌دهد (قانع، ۱۳۸۲: ۱۱۱). در ادبیات سیاست‌گذاری جمهوری اسلامی ایران، جهت قانونمند کردن فضای سایبر از تعابیر و واژگان مختلفی استفاده شده است که عموماً مبین بخشی از ویژگی‌های فضای سایبرند، زیرا برخی واژگان نظیر «محیط قابل‌پردازش رایانه‌ای» بیشتر به ماهیت فنی آن توجه دارند.

۱ـ ۲. بزه‌دیدگی جنسی جوانان؛ از شناخت تا علل

برای شناسایی جرائم جنسی علیه جوانان، باید طبق اصل قانونی بودن جرائم، به مصادیق اشاره‌شده توسط قانونگذار توجه کرد. ازجمله مواردی که موجب شناسایی مصادیق مجرمانه می‌شود، وجود ضمانت اجراها در قوانین است. برای پیشگیری از بزه‌دیدگی جنسی، شناسایی زمینه‌های تسهیل‌کنندهٔ آن، حائز اهمیت است. مقنن در قانون مدنی با مقرر کردن این موارد، بسترهای بزه‌دیدگی جنسی را با افزایش احتمال قرار گرفتن افراد در موقعیت‌های آسیب‌زا ایجاد کرده است:

امکان نکاح نابالغ؛ سقوط تکلیف والدین در حضانت از طفل در سنی که هنوز نیاز به حمایت دارد؛ سقوط حق حضانت مادر به صرف ازدواج مجدد و عدم پیش‌بینی راهکاری مؤثر برای حمایت از طفل، بعد از جدایی والدین و ازدواج مجدد آن‌ها؛ تصریح به حق تنبیه کودک با مقید کردن آن به قید تعریف‌نشدهٔ «در حد تأدیب»؛ عدم پیش‌بینی بی‌توجهی نسبت به طفل به‌عنوان عاملی برای سلب حضانت در قانون حمایت از جوانان بی‌سرپرست و بدسرپرست با پذیرش سرپرستی دختران و زنان مجرد از اناث، بدون پیش‌بینی راهکاری مؤثر جهت افزایش حمایت از این فرزندخوانده‌ها و افزایش

نظارت مستمر بر شرایط زندگی آن‌ها به‌منظور حصول اطمینان از امنیتشان در خانوادهٔ تک‌والدی آسیب‌پذیر، ضمن تصریح به امکان ازدواج سرپرست با فرزندخوانده.

با وجود آسیب‌های مذکور، اصلاح قوانین دربارهٔ این قسم از بزه‌دیدگی امری ضروری است (میرسعیدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۷). تا آغاز دههٔ ۱۳۹۰ توجه خاصی دربارهٔ مقابله با جرائم جنسی و منافی عفت علیه جوانان وجود نداشت؛ درحالی‌که از منظر فقه اسلامی جرائم جنسی از نوع زنا، لواط و مساحقه در دسته‌بندی جرائم بدون بزه‌دیده قلمداد می‌شوند. اما زمانی که نابالغ در این رویدادها به‌عنوان بزه‌دیده قرار می‌گیرد، نه‌تنها شناسایی بزه‌دیدهٔ مستقیم اهمیت دارد، بلکه لزوم تدوین مقرّرهای جداگانه برای تشدید مجازات افرادی که از ضعف نفس نابالغ، به‌ویژه دختران سوءاستفاده می‌کنند، روشن می‌شود. با وجود جرم‌انگاری‌های صورت‌گرفته دربارهٔ جرائم جنسی، گاهی سقوط، تقلیل یا تبدیل مجازات‌های مشمول حد و تعزیرات روی می‌دهد. در این زمینه می‌توان به توبهٔ مرتکب جرم در جرائم جنسی موضوع مادهٔ ۱۱۴ ق.م.ا و اعمال قاعدهٔ در موضوع مادهٔ ۱۲۰ و ۱۲۱ ق.م.ا اشاره کرد. البته مطابق شرایط لحاظ‌شده در مادهٔ ۱۲۷ ق.م.ا و جمع آن با مادهٔ ۲۲۴ ق.م.ا قابل‌مشاهده است که بزه‌دیدگی نابالغ خود باعث مجازات مرتکب خواهد بود. همچنین مجازات قتل فرزند توسط پدر، تنها به مجازات تعزیری مادهٔ ۶۱۲ از باب جنبهٔ عمومی جرم قتل اشاره دارد و هیچ اشاره‌ای به فوت نابالغ در اثر تجاوز جنسی صورت‌گرفته از جانب پدر ندارد. با وجود تصویب قانون حمایت از جوانان ۱۳۹۹، با تصویب قانون کاهش حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹ و وجود نهادهای ارفاقی و جایگزین‌های حبس، به نظر می‌رسد باز هم هدف حمایت از بزه‌دیدگان جوان محقق نمی‌شود.

۱ـ ۲ـ ۱. مفهوم‌شناسی بزه‌دیدگی[1] جنسی افراد زیر هجده سال

بزه‌دیدگی جنسی به رفتارهای نشئت‌گرفته از تمایلات بازمی‌گردد و حتی اگر با رضایت باشد و زیانی برای جسم و روان دربر نداشته باشد، عفت را به‌شدت خدشه‌دار می‌سازد. ازاین‌رو بزه‌دیدگان جرائم جنسی از بزه‌دیدگان سایر جرائم تفکیک می‌شوند (باوی، ۱۳۹۷: ۲۵). سن کودک در تعریف نوع بزه‌دیدگی ملاک است؛ چنانچه براساس مادهٔ ۱ کنوانسیون حقوق کودک، هر فرد زیر هجده سال، کودک در نظر گرفته می‌شود (Unicef, 1989). هر گونه فعالیت جنسی علیه یک فرد در سنین کم‌تر

1. victimization

از هجده سال از طریق تهدید، زور، ارعاب یا فریب، به‌عنوان کودک‌آزاری جنسی در نظر گرفته می‌شود (معارف‌وند و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۹).

بسته به شرایط، تقسیمات مختلفی برای بزه‌دیده و بِزهکار وجود دارد، برای مثال، بزه‌دیدگی می‌تواند شامل گونه‌های متعدد بشری شود که به دو گروه تقسیم می‌شود: گروه اول، بزه‌دیدگان عام که شامل همهٔ افراد می‌شود؛ گروه دوم، بزه‌دیدگان خاص که شامل دستهٔ خاصی از افراد ازجمله کودکان، زنان، سالمندان، اقلیت‌ها و معلولان است. در دسته‌بندی دیگر (از باب تقصیر) با بزه‌دیدگانی مواجهیم که به نوعی در بزه‌دیدگی خویش مقصرند. شتابزدگی، رفتارهای تحریک‌آمیز، استعمال مواد مخدر یا الکل از مواردی‌اند که در ارزیابی تقصیر بزه‌دیده موردتوجه قرار می‌گیرند. در مواردی ممکن است بزهکار و بزه‌دیده، مشترکاً در آسیب‌های وارده مقصر باشند (شیری، ۱۳۹۷: ۸۳ ـ ۸٤).

بنیامین مندلسون[1] بر مبنای سازوکارهای بدون کنش متقابل در رابطهٔ بِزهکار و بزه‌دیده، انواع نقش‌های بزه‌دیده را در رابطهٔ مجرمانه بدین شرح مطرح می‌کند:

۱. بزه‌دیدهٔ کاملاً بی‌گناه که در شکل‌گیری بزه هیچ مشارکتی ندارد؛ ۲. بزه‌دیده‌ای که به نوعی در شکل‌گیری بزه مشارکت دارد که شامل بزه‌دیدگان نادان و کم‌اطلاع و بزه‌دیدگانی است که تقصیرشان هم‌سنگِ بزهکار است؛ ۳. بزه‌دیده‌ای که بیش از بِزهکار مقصر است، مثل فردی که با بی‌احتیاطی یا رفتار تحریک‌کننده، سبب بروز حادثه می‌شود؛ ۴. بزه‌دیدهٔ بِزهکار؛ یعنی فردی که به‌دنبال کنشی بِزهکارانه علیه دیگری به‌عنوان یک عامل محرک و تسهیل‌کننده، موجبات تحقق جرم علیه خودش را فراهم می‌کند و قربانی جرم می‌شود؛ مانند دفاع مشروع (بیگی و یزدانی، ۱۳۹۸: ۱۴۹).

گاهی بستر زندگی روزمرهٔ فرد زمینه‌ساز بروز جرائم می‌شود. براساس نظریهٔ فعالیت روزانه[2] وقتی سه عامل در یک زمان و مکان با هم جمع شوند، احتمال بزه‌دیدگی بیشتر می‌شود:

حضور مرتکبان باانگیزه، به‌وجود آمدن آماج یا افراد مناسب و نبود محافظ یا مدافع برای آن‌ها (Cook & Farrell, 2001: 247). این دیدگاه با آموزه‌های نظریهٔ سبک زندگی[3] تأیید می‌شود. چنانکه رفت‌وآمد زنان در زمان‌های پرخطر یا مکان‌های خطرناک و معاشرت با مردان جوان، هنگامی‌که با مثلث بِزهکار باانگیزه، بزه‌دیدهٔ بالقوه و نبود محافظ توأم باشد، امکان بزه‌دیدگی جنسی را بیشتر می‌کند.

1. Benjamin Mandelson
2. daily activity theory
3. life style theory

بزه‌دیدهٔ جنسی متناسب با نوع صدمه: کودک‌آزاری جنسی می‌تواند برای ارضای نیازهای آزارگر یا فرد دیگر یا تلاش برای این کار صورت گیرد (Meyers et al., 2018: 1542). سازمان بهداشت جهانی، دو نوع کودک‌آزاری جنسی را بنا به نوع صدمهٔ وارده بیان می‌کند: «بزه‌دیدگی جنسی مستقیم و غیرمستقیم». بزه‌دیدگی جنسی مستقیم با تماسی ایجاد می‌شود که بر جسم فرد تأثیر می‌گذارد و شامل دو مورد است: الف) آزار جنسی با تماس که مشمول مقاربت است؛ مانند خشونت جنسی یا تجاوز؛ ب) آزار جنسی با تماس بدون مقاربت، اما شامل سایر فعالیت‌ها مانند لمس نامناسب، نوازش و بوسیدن (World Health Organization).

بزه‌دیدهٔ جنسی متناسب با دفعات بزه‌دیدگی: بزه‌دیدگی جنسی معمولاً بدون اجبار فیزیکی انجام می‌شود، اما با فریب دادن (روان‌شناختی، عاطفی ـ هیجانی یا مادی) همراه است. گاهی سوءاستفادهٔ جنسی (CSA) برای هفته‌ها یا حتی سال‌ها درمورد یک قربانی تکرار می‌شود و در طول زمان، بیشتر قالب تهاجمی پیدا می‌کند (Meyers et al., 2018: 1542).

سایر موارد بزه‌دیدگی جنسی: ختنهٔ دختران[1] و ازدواج کودکان[2] نیز به‌عنوان انواع دیگری از کودک‌آزاری جنسی تلقی می‌شود.

۱ ـ ۲ ـ ۲. رویکردهای علمی تبیین‌کنندهٔ جرائم جنسی علیه جوانان

آزارگران معمولاً قربانیان خود را از میان کسانی انتخاب می‌کنند که راحت‌تر می‌توانند کنترلشان کنند. در این میان، کودکانی که آزارگر فکر می‌کند راز آزار جنسی را نزد خود حفظ می‌کنند، بیشتر در معرض خطر قرار دارند. خطر آزار جنسیِ کودکانی که تصور می‌کنند پاسخ «نه» به افراد بزرگ‌تر درست نیست یا از تنبیه شدن می‌ترسند یا به دوست داشته شدن نیاز دارند و از جانب والدینشان به اندازهٔ کافی موردتوجه و مراقبت نیستند، بیشتر است. همچنین احتمال آزار جنسی دخترانی که ناپدری دارند، یا دور از مادرشان زندگی می‌کنند، یا مادرشان تحصیلات پایینی دارد و یا در خانواده‌های کم‌درآمد زندگی می‌کنند، بیشتر است (Young- Bruehl, 1998: 636). کودکان معلول هم در معرض خطر CSA هستند. کودکان کم‌توان ذهنی، بیشتر از کودکان عادی آزار جنسی می‌بینند و معمولاً توسط یک فرد مذکر (یک نوجوان هم‌سال، پدر یا ناپدری) مورد آزار قرار می‌گیرند. کودکان

1. female genital mutilation
2. child marriage

کم‌توان ذهنی که در مراکز اقامتی نگهداری می‌شوند نیز در معرض خطر سوءاستفاده‌های جنسی هستند (Duarte et al., 2018: 73). گاهی جوانان به دلایل مختلف (رنگ پوست، نژاد، قومیت یا مذهب) مورد تبعیض قرار می‌گیرند و از حقوق خود به‌عنوان قربانیان آزار جنسی، بهره‌مند نمی‌شوند؛ این امر، بیان موضوع برای دیگران را دشوارتر می‌سازد (McGill & McElvaney, 2023: 1174).

هرچند تصور غالب این است که مردان، کودکان را مورد آزار جنسی قرار می‌دهند، اما شواهد متعددی وجود دارد که نشان می‌دهد زنان نیز مرتکب آزار جنسیِ کودکان می‌شوند. قربانیان زنان آزارگر در مقایسه با مردان آزارگر، در سنین پایین‌تری قرار دارند و بیشتر پسران زیر دوازده سال هستند (Rudin et al., 2012: 1112). اغلب زنان آزارگر جنسی، عضو خانوادهٔ کودک‌اند و بعضی هم پرستاران، معلم‌ها یا مراقبان کودکان‌اند (Klawsnik, 1992: 94). شدت آزار توسط زنان و مردان آزارگر با هم تفاوت ندارد و این تصور که زنان آزارگر با شدت کم‌تری به کودک آزار می‌رسانند، اشتباه است (Rudin et al., 2003).

۱ـ ۳. تدابیر پیشگیرانه در بستر فضای مجازی

فضای مجازی با وجود امکاناتی که در عرصهٔ اطلاعات و فناوری در اختیار می‌گذارد و همچنین سرعت و سهولت دسترسی و عدم وابستگی به زمان و مکان، در صورت استفادهٔ نادرست، صدمات جبران‌ناپذیری به زندگی جوان وارد می‌کند، اما می‌توان از پتانسیل‌های موجود در فضای مجازی، در راستای آگاهی‌بخشی و تولید محتوای آموزشی قدم برداشت و آسیب‌های آن را به حداقل رساند.

۱ـ ۳ـ ۱. تدابیر پیشگیرانهٔ اجتماعی از بزه‌دیدگی جنسی جوانان

پیشگیری جامعه‌مدار یا پیشگیری اجتماعی، مجموعه‌ای از تدابیر و اقداماتی است که بر محیط‌های پیرامون فرد مانند خانواده، مدرسه، دوستان و محل زندگی او تأثیر می‌گذارد. درواقع، پیشگیری اجتماعی به معنای اصلاح و ایجاد تغییر در موقعیتی است که فرد را در معرض خطر بزهکاری و بزه‌دیدگی قرار می‌دهد. هدف اصلیِ پیشگیری اجتماعی، هماهنگی اعضای جامعه با قواعد اجتماعی است. محور اقدامات در پیشگیری اجتماعی، فردی و برخلاف پیشگیری وضعی، بزه‌دیده‌مدار است. انواع تدابیر پیشگیری اجتماعی از این قرارند:

الف) تدابیر پیشگیرانه در سطح کلان: پیشگیری اجتماعی از بزه‌دیدگی در سطح کلان مبتنی بر

الگوی فرهنگ و توسعه است که از یک سو از طریق برنامه‌ها و تدبیرهای فرهنگی‌توسعه‌ای، افراد را از بروز زمینه‌های کژروی یا بزه‌دیدگی ایمن می‌کند (سالم‌سازی فرهنگی) و از سوی دیگر با مداخله در وضعیت‌ها، گروه یا افرادی که زمینه یا نشانه‌های بزهکاری یا بزه‌دیدگی را از خود بروز داده‌اند، موجب پیشگیری از بزهکاری یا بزه‌دیدگی آن‌ها می‌شود و درنهایت با به‌کارگیری برخی تدبیرهای حمایتی و پیشگیرانه از افزایش آسیب‌دیدگی جلوگیری می‌شود.

ب) تدابیر پیشگیرانهٔ مداخله‌ای: وقتی افراد زیر هجده سال در معرض خطر بزه‌دیدگی قرار می‌گیرند، باید با رعایت اصل مداخله از طریق به‌کارگیری ابزارهای اجتماعی، از وقوع بزه‌دیدگی جوانان پیشگیری کرد. کودکان در معرض خطر افرادی‌اند که به‌دلیل شرایط خاص جسمانی، روانی و اخلاقی به‌شدت در معرض بزه‌دیدگی یا بزهکاری‌اند (بارانی، ۱۳۹۳: ۱۴). فقر خانواده، اعتیاد به مواد مخدر و انحرافات اخلاقی در خانواده، ازجمله وضعیت‌های مخاطره‌آمیز برای جوانان قلمداد شده‌اند.

قانونگذار در راستای اقدام حمایتی و سیاست افتراقی از جوانان، در مادهٔ ۳۱ ق.آ.د.ک ۱۳۹۲ به لزوم تشکیل پلیس ویژه در نیروی انتظامی تأکید کرده و در بند ب مادهٔ ۶ قانون حمایت از جوانان مصوب ۱۳۹۹ تکالیفی را به پلیس ویژهٔ کودکان برای تعامل با سازمان بهزیستی کشور محول کرده است؛ وظایفی مانند شناسایی اطفال و نوجوانان در وضعیت مخاطره‌آمیز و معرفی آن‌ها به سازمان بهزیستی یا مراجع قضائی مربوطه. در راستای صیانت از عدالت، در صورت ارجاع تحقیقات به ضابطان دادگستری، برای حفظ حریم خصوصی بزه‌دیده این موارد باید رعایت شود:

۱. هدف از جمع‌آوری اطلاعات را دقیقاً مشخص کنند[۱]؛ ۲. سؤالات موردنیاز را از بزه‌دیدگان بپرسند؛ ۳. فقط اطلاعات لازم را جمع‌آوری، ثبت و نگهداری کنند. قانونگذار در تبصرهٔ مادهٔ ۳۲ قانون حمایت از جوانان ۱۳۹۹ به نحوهٔ گردآوری اطلاعات از وضعیت مخاطره‌آمیز جوانان توسط مددکاران اجتماعی پرداخته که این دقت‌نظر، شایستهٔ تقدیر است.

ج) پیشگیری اجتماعی در سطح خُرد: پیشگیری اجتماعی از بزه‌دیدگی در سطح خُرد عبارت است از به‌کارگیری تدبیرهای پیشگیرانه از بزهکاری و بزه‌دیدگی در سطح محله‌ها و منطقه‌ها یا نواحی شهری از طریق برنامه‌های آموزشی، تفریحی، ورزشی، اشتغال‌زایی و مراقبت محله‌ای و منطقه‌ای

۱. بارانی، محمد (۱۳۹۹). شیوه‌های رفتاری پلیس با کودکان و نوجوانان ،چاپ اول، تهران: انتشارات معاونت تربیت و آموزش ناجا.

سازمان بهزیستی نیز می‌تواند با ایجاد «خانه‌های امن» و مراکز مشاورهٔ خانواده، از گسترش آسیب‌های اجتماعی پیشگیری کند.

۱ـ۳ـ۲. تدابیر پیشگیرانهٔ وضعی از بزه‌دیدگی جنسی جوانان

پیشگیری وضعی را «اقدام پیشگیرانهٔ معطوف به شرایطی که جرائم در آن وضع به وقوع می‌پیوندد» تعریف کرده‌اند. هدف از پیشگیری وضعی، اتخاذ ترتیبی است که بهای ارتکاب عمل مجرمانه را برای مرتکب، بیش از سود حاصل از آن سازد، زیرا از نظر طرفداران پیشگیری وضعی، انسان موجودی حسابگر است و سود و زیان عمل خود را می‌سنجد. برای رسیدن به این هدف، روش‌های پیشگیری وضعی در سه دسته طبقه‌بندی شده‌اند:

۱. روش‌هایی‌که دشواریِ ارتکاب جرم را افزایش می‌دهند؛

۲. فنونی که ارتکاب جرم را پرخطر می‌کنند؛

۳. وسایلی که جذابیت موضوع جرم را کاهش می‌دهند.

در ادامه نمونه‌هایی از این تدابیر را بررسی می‌کنیم.

شناسایی خانواده‌ها و افراد پرخطر (مانند والدین معتاد): شناسایی این افراد قبل از بهره‌کشی برای جلوگیری بزه‌دیدگی کودکانی که در سنین پایین قرار دارند، بسیار مفید است. در این نوع پیشگیری به‌جای تکیه بر فرد، به محیط تکیه می‌شود.

پالایش محتوای مجازی (فیلترینگ): فیلتر اینترنتی یا فیلترینگ عبارت است از محدود کردن دسترسی کاربران اینترنت به وبگاه‌ها و خدمات اینترنتی که از دیدگاه متولیان فرهنگی هر کشور، برای مصرف عموم مناسب نیست. پالایش معادل فیلترینگ است که در قانون جرائم رایانه‌ای معادل‌سازی شده است (جاویدنیا و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۶).

تدابیر نظارتی: تدابیر نظارتی یکی از راهبردهای پیشگیری وضعی است که بدون دخالت و ورود به حریم شخصی، نقش خود را ایفا می‌کند تا با کاربست تدابیر ویژه‌ای، از ارتکاب جرائم علیه جوانان پیشگیری کند (کرامتی معز، ۱۳۹۹: ۱۵۰ ـ ۱۵۱).

۲. روش تحقیق در میزان اثربخشی محیط سایبر بر آگاهی‌رسانی به جوانان در جرائم جنسی

در جامعهٔ اطلاعاتی امروز، استفادهٔ گسترده از فناوری‌های جدید، یکی از مؤلفه‌های انکارناپذیر زندگی است. در سال‌های اخیر، شبکه‌های اجتماعی مجازی گسترش زیادی یافته‌اند؛ به نحوی که

تعداد زیادی از افراد جامعه، در آن‌ها عضو شده‌اند. به‌این‌ترتیب، گروه همسالان و دوستان در این شبکه‌ها مانند پدر و مادر، می‌توانند به‌عنوان یک منبع حمایت و هم‌زمان به‌عنوان یک منبع خطر عمل کنند (Michael & Ben - zur, 2007: 67).

چنانکه ذکر شد، ضمن نگاه منفی به گسترش فضای مجازی، به امکان بهره‌وری مثبت در راستای اطلاع‌رسانی و پیشگیری از بزه جنسی جوانان نیز باید اشاره کرد. حال باید در عمل، با استفاده از روش تحقیقی مناسب به اطلاعات موثقی در این زمینه دست یافت.

این پژوهش که از نظر هدف کاربردی و به‌لحاظ روش توصیفی ـ پیمایشی است، با به‌کارگیری رایج‌ترین ابزارهای گردآوری اطلاعات، یعنی با تهیهٔ صد پرسش‌نامه از مددکاران اجتماعی فعال در حوزهٔ جوانان، توزیع صد پرسش‌نامه میان خانواده‌های دارای فرزند زیر هجده سال و بررسی صد پرسش‌نامهٔ توزیع‌شده میان افراد زیر هجده سال، نشان می‌دهد که شکاف شناختی در نیازها و خواسته‌های جوانان با خانواده و آموزش و پرورش (مدرسه) و ناکارآمدی رسانه‌های ملی، چگونه موجبات گرایش جوانان به فضای مجازی را برای یافتن آگاهی دربارهٔ بزه جنسی فراهم می‌آورد.

برای تعیین پایایی پرسش‌نامهٔ مورداستفاده در این تحقیق از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. این روش برای محاسبهٔ هماهنگی‌های درونیِ ابزارهای اندازه‌گیری ازجمله پرسش‌نامه‌ها یا آزمون‌هایی که خصیصه‌های مختلفی را اندازه‌گیری می‌کنند به‌کار می‌رود. ضریب آلفای کرونباخ توسط کرونباخ[1] ابداع شد و یکی از متداول‌ترین روش‌های اندازه‌گیری اعتمادپذیری یا پایایی پرسش‌نامه‌هاست. برای محاسبهٔ ضریب آلفای کرونباخ، ابتدا باید واریانس نمره‌های هر زیرمجموعه، سؤال‌های پرسش‌نامه یا زیرآزمون و واریانس کل را محاسبه کرد؛ سپس با استفاده از رابطهٔ زیر مقدار ضریب آلفای کرونباخ را محاسبه می‌کنند:

α: تعداد زیرمجموعه‌های سؤال‌های پرسش‌نامه یا آزمون

Si2: واریانس زیرآزمون k ام؛

ST2: واریانس کل آزمون.

$$\alpha = \frac{K}{K-1}\left[1 - \frac{\sum S_i^2}{S_T^2}\right]$$

فرمول ۱: آلفای کرونباخ

1. Cronbakh

هرقدر درصد به‌دست‌آمده به صد درصد نزدیک باشد، بیانگر اعتمادپذیری بیشتر پرسش‌نامه است. گفتنی است که ضریب آلفای کم‌تر از ۶۰ درصد ضعیف تلقی می‌شود؛ دامنهٔ ۷۰ درصد قابل‌قبول و بیش از ۸۰ درصد خوب است. ضریب اعتماد هم هرچه به عدد یک نزدیک‌تر باشد، بهتر است. بدین منظور ابتدا نمونهٔ اولیه، شامل سی پرسش‌نامه پیش‌آزمون شد. این نمونه‌ها بین گروه‌های موردنظر توزیع شد و سپس با استفاده از داده‌های به‌دست‌آمده از آن‌ها و به کمک نرم‌افزار اس.پی.اس.اس.[1] میزان پایایی با روش آلفای کرونباخ برای این ابزار محاسبه شد.

جدول ۱: آزمون آلفای کرونباخ پرسش‌نامه

	مقدار پایایی
پایایی پرسش‌نامهٔ ۴۳ سؤالی مددکاران اجتماعی	۰/۸۸٤
پرسش‌نامهٔ ۳۲ سؤالی جوانان	۰/۹۲۱
پرسش‌نامهٔ ۳۱ سؤالی نگرش خانواده به بزهکاری	۰/۹۱٦

نتایج آزمون آلفای کرونباخ نشان می‌دهد که مقدار پایایی به‌دست‌آمده برای پرسش‌نامه در حد مطلوبی است، زیرا تمام مقادیر به‌دست‌آمده بیشتر از ۰/۷ است.

۲ـ۱. تحلیل یافته‌های پژوهش

برای تبدیل اطلاعات به‌دست‌آمده به داده‌های قابل‌درک، از تجربیات کارشناس آمار بهره گرفتیم؛ لذا برای سهولت کار و داشتن فرصت مناسب جهت پاسخ‌گویی، پرسش‌نامه‌ها به‌صورت الکترونیک نیز در اختیار پاسخ‌دهندگان قرار گرفت. در این پژوهش برای بررسی مجموعهٔ بزرگ مقادیر، از ابزارهای تجزیه‌وتحلیل توصیفی استفاده شده است.

۲ـ۱ـ۱. توزیع فراوانی از پرسش‌نامهٔ خانواده و نتیجهٔ آزمون تی

طبق اطلاعات آماره‌های توصیفی به‌دست‌آمده، از دیدگاه پاسخ‌گویان، امر آموزش می‌تواند ۹۱/۲درصد از میزان آزارهای جنسی را کاهش دهد. نقش مؤلفهٔ آموزش و فرهنگ‌سازی در جلوگیری از بزه‌دیدگی جنسی ۹۰/۶ درصد بوده و ۸۷/۳ درصد از پاسخ‌گویان گفته‌اند که به‌عنوان یک

1. SPSS

بزرگ‌سال، در صورت آگاهی از جرم جنسی بر جوانان (غیر از فرزند خود) گزارش دادن را وظیفهٔ خود می‌دانند. ۸۷ درصد نیز گفته‌اند مسائل مربوط به آموزش و آشنایی با آسیب‌های جنسی، باید توسط نهادهای آموزشی مثل مدرسه صورت بگیرد. درنهایت ۸۴/۸ درصد نیز نقش رسانهٔ ملی را در فرهنگ‌سازی در حد بالایی گزارش کرده‌اند؛ البته برنامه‌های کنونی را در راستای نیل به اهدف قلمداد نکرده و نگرانی خود را دربارهٔ استفاده از فضای مجازی توسط جوانان، ابراز داشته‌اند. تمام روابط آماریِ مؤلفه‌های فوق به‌لحاظ آماری تأیید می‌شود، زیرا سطح معنی‌داری‌های به‌دست‌آمده کم‌تر از ۰/۰۵ است.

۲ـ۱ـ۲. توزیع فراوانی از پرسش‌نامهٔ مددکاران اجتماعی و نتیجهٔ آزمون تی

طبق اطلاعات آماره‌های توصیفی به‌دست‌آمده، ۸۹/۶ درصد پاسخ‌گویان اظهار داشته‌اند که استفاده از شبکه‌های اجتماعی بر آگاهی جامعه دربارهٔ خطرهای وارد بر جوانان تأثیر داشته و ۸۹/۲ درصد نیز آگاهی خود را دربارهٔ حقوق جوانان در صورت بزه‌دیدگی جنسی در حد بالا گزارش کرده‌اند. ۸۲/۴ درصد نیز گفته‌اند که در صورت آزار جنسی، فرزند خود را به سکوت در این امر تشویق می‌کنیم. ۷۹/۸ درصد هم اظهار کرده‌اند که استفاده از شبکه‌های اجتماعی باعث بروز آسیب و کودک‌آزاری است. ۷۷/۸ درصد نیز گزارش کرده‌اند که رسانه‌های اجتماعی می‌توانند به‌عنوان ابزاری برای رسیدن به حقوق افراد آسیب‌دیده در نظر گرفته شوند. ۷۷/۶ درصد افراد آگاهی‌شان را دربارهٔ آزارهای جنسی وارد بر جوانان در حد بالا دانسته‌اند و ۷۷/۶ درصد نیز با گویهٔ «آموزش مسائل جنسی و آگاهی‌بخشی موجب از بین رفتن حرمت بین افراد خانواده بوده و با فرهنگ جامعه همخوانی نخواهد داشت و قبیح است» موافق بوده‌اند. ۷۵/۸ درصد هم اظهار کرده‌اند که رسانهٔ ملی به میزان بالایی می‌تواند در زمینهٔ حس مسئولیت‌پذیری، فرهنگ‌سازی کند. ۷۷/۶ درصد نیز با گویهٔ «آموزش مسائل جنسی و آگاهی‌بخشی موجب ازبین رفتن حرمت بین افراد خانواده بوده و...» موافق بوده‌اند. تمام روابط آماری مؤلفه‌های فوق به‌لحاظ آماری تأیید می‌شود، زیرا سطح معنی‌داری‌های به‌دست‌آمده کم‌تر از ۰/۰۵ است.

۲ـ۱ـ۳. توزیع فراوانی از پرسش‌نامهٔ جوانان و نتیجهٔ آزمون تی

جدول ۲: توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر حسب گروه سنی جوانان

گروه سنی جوان	فراوانی	درصد
۱۲/۰۰	۱۰	۱۰/۰
۱۳/۰۰	۸	۸/۰
۱٤/۰۰	۲٤	۲٤/۰
۱۵/۰۰	۱٤	۱٤/۰
۱٦/۰۰	۲۲	۲۲/۰
۱۷/۰۰	۱٤	۱٤/۰
۱۸/۰۰	۸	۸/۰
کل	۱۰۰	۱۰۰/۰

براساس اطلاعات به‌دست‌آمده، بیشترین درصد افراد، گروه سنی خود را چهارده سال و کم‌ترین درصد نیز گروه سنی خود را هجده سال گزارش کرده‌اند. از دیدگاه پاسخ‌گویان، میزان مقصر دانستن از جانب نهاد مدرسه یا افراد جامعه در صورت وقوع حادثه در حد ۷۵/۶ درصد بوده است؛ میزان بهره‌مندی از شبکه‌های مجازی برای دریافت اطلاعات دربارهٔ مسائل جنسی نیز در حد ۷۵/۶ درصد بوده است. ۷۵/۶ درصد نیز ترس از قضاوت و افشای بزه جنسی رخ‌داده را دارند. همچنین ۳۴ درصد کارآمدی آموزش و پرورش در میزان آشنایی و مواجهه با خطرات یا بزه‌های مربوط به مسائل جنسی را ضعیف دانسته‌اند. میزان اعتماد در عملکرد دستگاه قضائی نسبت به جرائم علیه جوانان و همچنین کارآمدی رسانهٔ ملی در حد ۴۰ درصد بوده است. همچنین برخورد کارکنان مدرسه هنگام بروز خطا ۳۹/۲ درصد بوده است. ۹۱/۲ درصد افراد با گویهٔ «آزار جنسی توسط کلام و صحبت نیز قابلیت رخ دادن دارد» موافق‌اند و ۷۱/۲ درصد با گویهٔ «آزار جنسی از کلام تا تجاوز را شامل خواهد شد» موافق‌اند. ۶۴/۸ درصد نیز با گویهٔ «آزار جنسی تنها به‌صورت فیزیکی و وقوع یک فعل یا عمل (لمس کردن و ...) امکان وقوع دارد» هم‌عقیده‌اند. ۶۴/۱ درصد هم با گویهٔ «هنگام بروز حادثه یا آزار جنسی شماره‌ای که نیاز است با آن در تماس باشم ۱۱۰ است» موافق‌اند و ۵۴/۴ درصد با گویهٔ «هنگام بروز حادثه یا آزار جنسی شماره‌ای که نیاز است با آن در تماس باشم ۱۱۵ است» موافق‌اند. همچنین ۵۱/۲ درصد نیز به گویهٔ «آزار جنسی تنها مربوط به تجاوز جنسی است» باور

دارند. تمام روابط آماری مؤلفه‌های این آزمون هم تأیید شده است، زیرا سطح معنی‌داری‌های به‌دست‌آمده کم‌تر از ۰/۰۵ است.

۲ ـ ۲. تحلیل آماری یافته‌های به‌دست‌آمده از توزیع جدول فراوانی و نتایج آزمون تی

در این تجزیه و تحلیل، داده‌های جمعیت‌شناختی جمع‌آوری‌شده از نمونه با استفاده از ابزارهای تجزیه و تحلیل توصیفی مناسب بررسی شده است. نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای نشان می‌دهد تمام روابط آماری مؤلفه‌های فوق به‌لحاظ آماری تأیید شده است، زیرا سطح معنی‌داری‌های به‌دست‌آمده کم‌تر از ۰/۰۵ است.

نکتهٔ جالب در روند پژوهش، عدم همکاری همه‌جانبهٔ پسران زیر هجده سال در پاسخ‌گویی به سؤالات بود. مشاهده شد که متأسفانه با توجه به فضای حاکم در مدارس پسرانه، پاسخ دادن به سؤالات دربارهٔ بزه‌دیدگی جنسی با تمسخر دیگران مواجه می‌شود. بسیاری از مسئولان مدارس و اولیای دانش‌آموزان زیر دوازده سال هم اعتقاد داشتند این سؤالات، بیشتر موجب برانگیختگی و کنجکاوی دختران و پسران می‌شود. اما نکتهٔ قابل‌تقدیر، همکاری دقیق دختران دبیرستانی زیر هجده سال بود. به‌هرحال اکثر دانش‌آموزان، امکان طرح سؤالات جنسی خود در مدرسه را غیرممکن دانسته و گفته‌اند، استفاده از فضای مجازی بی‌دردسرتر است و طرح چنین سؤالاتی را برابر با برچسب خوردنِ رفتار خود با عنوان «انحراف اخلاقی» دانسته‌اند.

۲ ـ ۳. استنباط متغیرها در آزمون هم‌بستگی

جدول ۳: آزمون ضریب هم‌بستگی پیرسون پیرامون رابطهٔ آموزش و فرهنگ‌سازی با کاهش آزارهای جنسی جوانان

ضریب هم‌بستگی	۰/۷۲٦**
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰
تعداد پاسخ‌گویان	۱۰۰

نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که بین صد پاسخ‌گو، ضریب هم‌بستگی با سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰=αبرابر با ۰/۷۲٦=R محاسبه شده است. ازآنجاکه این سطح معنی‌داری از ۰/۰۵=αکوچک‌تر است، مدرک کافی برای رد فرض صفر خود داریم. درنتیجه، فرضیهٔ صفر ما رد و

فرضیهٔ اصلی‌مان تأیید می‌شود. بنابراین نتیجه می‌گیریم، آموزش و فرهنگ‌سازی، رابطهٔ مثبت و معنی‌داری با کاهش آزارهای جنسی جوانان دارد؛ یعنی با افزایش آموزش، میزان کاهش آزارهای جنسی افزایش پیدا می‌کند و شدت رابطه قوی است.

جدول ٤: آزمون ضریب هم‌بستگی پیرسون پیرامون رابطهٔ آگاهی‌بخشی رسانهٔ ملی با کاهش آزارهای جنسی جوانان

ضریب هم‌بستگی	۰/۷۲۱**
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰
تعداد پاسخ‌گویان	۱۰۰

نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که بین ۱۰۰ پاسخ‌گو، ضریب هم‌بستگی با سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰=α برابر با ۰/۷۲۱R= محاسبه شده است. ازآنجاکه این سطح معنی‌داری از سطح معنی‌داری موردنظر ما ۰/۰۵=α کوچک‌تر است؛ مدرک کافی برای رد فرض صفر خود داریم؛ درنتیجه فرضیهٔ صفر ما رد و فرضیهٔ اصلی‌مان تأیید می‌شود. بنابراین نتیجه می‌گیریم، آگاهی‌بخشی رسانهٔ ملی رابطهٔ مثبت و معنی‌داری با کاهش آزارهای جنسی جوانان دارد؛ یعنی با افزایش آگاهی‌بخشی رسانهٔ ملی، میزان کاهش آزارهای جنسی افزایش پیدا می‌کند و شدت رابطه قوی است.

جدول ٥: آزمون ضریب هم‌بستگی پیرسون دربارهٔ رابطهٔ آگاهی‌بخشی شبکه‌های اجتماعی با کاهش آزارهای جنسی جوانان

ضریب هم‌بستگی	۰/٦۹۸**
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰
تعداد پاسخ‌گویان	۱۰۰

نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که بین صد پاسخ‌گو، ضریب هم‌بستگی با سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰=α برابر با ۰/٦۹۸R= محاسبه شده است. ازآنجاکه این سطح معنی‌داری از سطح معنی‌داری موردنظر ما ۰/۰۵=α کوچک‌تر است؛ مدرک کافی برای رد فرضیهٔ صفر خود داریم. درنتیجه فرضیهٔ صفر ما رد و فرضیهٔ اصلی‌مان تأیید می‌شود. بنابراین نتیجه می‌گیریم آگاهی‌بخشی شبکه‌های اجتماعی، رابطهٔ مثبت و معنی‌داری با کاهش آزارهای جنسی جوانان دارد؛ یعنی با افزایش آگاهی‌بخشی شبکه‌های اجتماعی، میزان کاهش آزارهای جنسی افزایش پیدا می‌کند و شدت رابطه قوی است.

جدول ٦: آزمون ضریب هم‌بستگی پیرسون دربارهٔ رابطهٔ اعتماد به نظام حقوقی و نهادهای مربوطه با کاهش آزارهای جنسی جوانان

ضریب هم‌بستگی	۰/۳٦۰**
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰
تعداد پاسخ‌گویان	۱۰۰

نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که بین صد پاسخ‌گو، ضریب هم‌بستگی با سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰=αبرابر با ۰/۳٦۰ =R محاسبه شده است. ازآنجاکه این سطح معنی‌داری از سطح معنی‌داری موردنظر ما ۰/۰۵ =αکوچک‌تر است؛ مدرک کافی برای رد فرض صفر خود داریم؛ درنتیجه فرضیهٔ صفر ما رد و فرضیهٔ اصلی‌مان تأیید می‌شود. بنابراین نتیجه می‌گیریم، اعتماد به نظام حقوقی و نهادهای مربوطه رابطهٔ مثبت و معنی‌داری با کاهش آزارهای جنسی جوانان دارد.

جدول ۷: آزمون ضریب هم‌بستگی پیرسون دربارهٔ رابطهٔ آگاهی‌بخشی آموزش و پرورش و کاهش آزارهای جنسی جوانان

ضریب هم‌بستگی	۰/۲۹٦**
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰
تعداد پاسخ‌گویان	۱۰۰

نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که بین صد پاسخ‌گو، ضریب هم‌بستگی با سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰=αبرابر با ۰/۲۹٦ =R محاسبه شده است. ازآنجاکه این سطح معنی‌داری از سطح معنی‌داری موردنظر ما ۰/۰۵ =αکوچک‌تر است؛ مدرک کافی برای رد فرض صفر خود داریم. درنتیجه فرضیهٔ صفر ما رد و فرضیهٔ اصلی‌مان تأیید می‌شود. بنابراین نتیجه می‌گیریم، آگاهی‌بخشی آموزش و پرورش رابطهٔ مثبت و معنی‌داری با کاهش آزارهای جنسی جوانان دارد.

جدول ۸: نتایج آزمون رگرسیون دربارهٔ تأثیر متغیرهای آموزش و فرهنگ‌سازی، آگاهی‌بخشی رسانهٔ ملی، آگاهی‌بخشی شبکه‌های اجتماعی، اعتماد به نظام حقوقی و آگاهی‌بخشی آموزش و پرورش بر میزان کاهش آزار جنسی

روش ورود متغیرهای هم‌زمان	Method=inter
ضریب هم‌بستگی چندگانه	۰/ ۸۰۷
ضریب تعیین	۰/ ٦۵۱

ضریب تعیین تعدیل‌یافته	۰/ ٦۳۳
خطای معیار	۰/ ۷۲۲٤۲
تحلیل واریانس	۳٥/۰۹
سطح معنی‌داری	۰/۰۰۰

جدول ۹: ضریب آزمون رگرسیون دربارهٔ تأثیر متغیرهای آموزش و فرهنگ‌سازی، آگاهی‌بخشی رسانهٔ ملی، آگاهی‌بخشی شبکه‌های اجتماعی، اعتماد به نظام حقوقی و آگاهی‌بخشی آموزش و پرورش بر میزان کاهش آزار جنسی

	B	SE	beta	t	sig
مقدار ثابت	۰/٥۲۳	۰/۲۸۰		۱٫۸۷۰	۰/۰٦٥
آگاهی‌بخشی رسانهٔ ملی	۰/۲۹۲	۰/۱۰۰	۰/۲۸۳	۲٫۹۱۹	۰/۰۰٤
آموزش و فرهنگ‌سازی	۰/۲۹۳	۰/۰۹۲	۰/۳۰٤	۳٫۱۸۸	۰/۰۰۲
آگاهی‌بخشی شبکه‌های اجتماعی	۰/۲٦٥	۰/۰۹۷	۰/۲٥۸	۲٫۷۲٥	۰/۰۰۸
اعتماد به نظام حقوقی	۰/۱۱۸	۰/۱۰۲	۰/۱۰۲	۱٫۱٥٤	۰/۲٥۱
آگاهی‌بخشی آموزش و پرورش	۰/۰۳۲	۰/۰۸۸	۰/۰۳۲	۰/۳٦۹	۰/۷۱۳

نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که ضریب رگرسیون با سطح معنی‌داری ۰/۰۰۰=αبرابر با R=0۸۰۷/ محاسبه شده است. ازآنجاکه این سطح معنی‌داری از سطح معنی‌داری موردنظر ما ۰/۰٥=αکوچک‌تر است، مدرک کافی برای رد فرض صفر خود داریم. درنتیجه فرضیهٔ صفر ما تأیید و فرضیهٔ اصلی‌مان رد می‌شود. نتیجه می‌گیریم که به ازای تغییر در یک واحد انحراف معیار آموزش و فرهنگ‌سازی، آگاهی‌بخشی رسانهٔ ملی، آگاهی‌بخشی شبکه‌های اجتماعی، اعتماد به نظام حقوقی و آگاهی‌بخشی آموزش و پرورش بر میزان کاهش آزار جنسی، این مقدار به‌ترتیب به اندازهٔ ۰/۲۸۳، ۰/۳۰۴، ۰/۲٥۸، ۰/۱۰۲ و ۰/۰۳۲ قابل‌پیش‌بینی است. بنابراین مهم‌ترین عامل کاهش آزار جنسی، آموزش و فرهنگ‌سازی است. میزان کارآمدی آموزش و پرورش در میزان آشنایی و مواجهه با خطرات یا بزه‌های مربوط به مسائل جنسی در حد متوسط به پایین است.

جدول ۱۰: آماره‌های توصیفی دربارهٔ میزان کارآمدی آموزش و پرورش در میزان آشنایی و مواجهه با خطرات یا بزه‌های مربوط به مسائل جنسی

تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار
۱۰۰	۱/۷۰۰۰	۰/۷۳۱٦۸	۰/۰۷۳۱۷

جدول ۱۱: نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای دربارهٔ میزان کارآمدی آموزش و پرورش در میزان آشنایی و مواجهه با خطرات یا بزه‌های مربوط به مسائل جنسی

عدد تی	درجهٔ آزادی	سطح معنی‌داری	تفاوت میانگین	حد بالا	حد پایین
۱۷/۷٦۷	۹۹	۰/۰۰۰	ـ۱/۳۰۰۰۰	ـ۱/٤٤٥۲	ـ۱/۱٥٤۸

نتایج ارائه‌شده حاکی از آن است که در تأثیر کارآمدی آموزش و پرورش در میزان آشنایی و مواجهه با خطرات یا بزه‌های مربوط به مسائل جنسی، تفاوت معناداری بین میانگین نمونه و میانگین فرضی جامعه در سطح معناداری ۰/۰۱ وجود دارد (t= ـ ۱۷/۷٦). از دیدگاه پاسخ‌گویان، میزان کارآمدی آموزش و پرورش در این مقوله، در حد متوسط به پایین بوده است.

جدول ۱۲: آماره‌های توصیفی دربارهٔ کارآمدی رسانهٔ ملی در میزان آشنایی و مواجهه با خطرات یا بزه‌های مربوط به مسائل جنسی

تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار
۱۰۰	۱/۸٤۰۰	۰/۷۸۷۷۹	۰/۰۷۸۷۸

جدول ۱۳: نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای دربارهٔ کارآمدی رسانهٔ ملی در میزان آشنایی و مواجهه با خطرات یا بزه‌های مربوط به مسائل جنسی

عدد تی	درجهٔ آزادی	سطح معنی‌داری	تفاوت میانگین	حد بالا	حد پایین
ـ۱٤/۷۲٥	۹۹	۰/۰۰۰	ـ۱/۱٦۰۰۰	ـ۱/۳۱٦۳	ـ۱/۰۰۳۷

بررسی نتایج حاکی از آن است که در میزان کارآمدی رسانهٔ ملی در میزان آشنایی و مواجهه با خطرات یا بزه‌های مربوط به مسائل جنسی تفاوت معناداری بین میانگین نمونه و میانگین فرضی جامعه در سطح معناداری ۰/۰۱ وجود دارد (t=ـ ـ ۱٤/۷۲). از دیدگاه پاسخ‌گویان، میزان کارآمدی رسانهٔ ملی در این مقوله در حد متوسط به پایین بوده است.

جدول ١٤: آماره‌های توصیفی دربارهٔ رضایتمندی از نحوهٔ نظارت پلیس و دستگاه قضائی بر فضاهای مجازی

تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار
۱۰۰	۲/٦٦۰۰	۱/۱۳۹۰۲	۰/۱۱۳۹۰

میزان رضایتمندی از نحوهٔ نظارت پلیس و دستگاه قضائی بر فضاهای مجازی در حد متوسط به پایین است.

جدول ۱۵: نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای دربارهٔ رضایتمندی از نحوهٔ نظارت پلیس و دستگاه قضائی بر فضاهای مجازی

عدد تی	درجهٔ آزادی	سطح معنی‌داری	تفاوت میانگین	حد بالا	حد پایین
ـ ۲/۹۸۵	۹۹	۰/۰۰٤	ـ ۰/۳٤۰۰۰	ـ ۰/٥٦٦۰	ـ ۰/۱۱٤۰

بررسی نتایج حاکی از آن است که در میزان رضایتمندی از نحوهٔ نظارت پلیس و دستگاه قضائی بر فضاهای مجازی، تفاوت معناداری بین میانگین نمونه و میانگین فرضی جامعه در سطح معناداری ۰/۰۱ وجود دارد (t=ـ ۲/۹۸). از دیدگاه پاسخ‌گویان، رضایتمندی از نحوهٔ نظارت پلیس و دستگاه قضائی بر فضاهای مجازی در حد متوسط به پایین بوده است.

جدول ١٦: آماره‌های توصیفی دربارهٔ میزان اطلاع از کارکرد و وظایف مددکاران و سازمان‌های مربوطه

تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار
۱۰۰	۱/۸۸۰۰	۰/۸۳۲۱۸	۰/۰۸۳۲۲

جدول ۱۷: نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای دربارهٔ اطلاع از کارکرد و وظایف مددکاران و سازمان‌های مربوطه

عدد تی	درجهٔ آزادی	سطح معنی‌داری	تفاوت میانگین	حد بالا	حد پایین
ـ ۱۳/٤٥۹	۹۹	۰/ ۰۰٤	ـ ۱/۱۲۰۰۰	ـ ۱/۲۸٥۱	ـ ۰/۹٥٤۹

بررسی نتایج حاکی از آن است که در میزان اطلاع از کارکرد و وظایف مددکاران و سازمان‌های مربوطه، تفاوت معناداری بین میانگین نمونه و میانگین فرضی جامعه در سطح معناداری ۰/۰۱ وجود دارد (t=ـ ۱۳/٤٥). نتایج حاکی از آن است که اطلاع از کارکرد و وظایف مددکاران و سازمان‌های مربوطه در حد متوسط به پایین بوده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با وجود تلاش برای آگاه‌سازی و ازبین بردن قبحِ بیان و گزارش جرائم جنسی علیه جوانان، هنوز نگاه سنتیِ «سرپوش گذاشتن» پررنگ است. از طرف دیگر، نبود آموزش‌های لازم دربارهٔ فرزندپروری به خانواده‌ها، خود باعث افزایش چنین جرائمی است. نهاد خانواده اولین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی است که کودک بسیاری از هنجارها را از آن می‌آموزد و نسبت به خوبی یا بدی حرف یا عملی واکنش نشان می‌دهد. حال در صورت عدم آمادگی والدین نمی‌توان انتظار داشت که میزان بزه‌های وارده بر جوانان کاهش یابد. جامعهٔ ایرانی هنوز با فرهنگ قبیح دانستن طرح موضوع جرائم جنسی کنار نیامده است؛ لازمهٔ اصلاح این مسئله، فرهنگ‌سازی در جامعه از طریق رسانه‌ها، آموزش و پروش و ... است.

به‌سبب وجود موانع و نبود ارکان اساسی ازجمله پلیس ویژهٔ اطفال و کمبود نیروهای آموزش‌دیده و عدم اطلاع‌رسانی دربارهٔ جرائمی که جوانان را هدف قرار داده است، به‌نظر می‌رسد که در دسترس‌ترین ابزار اطلاع‌رسانی که در اختیار جوانان است، همان فضای مجازی است. پس ناگزیر تا آماده‌سازی بسترهای نوین، باید در راستای تولید محتوای مناسب برای اطلاع‌رسانی کوشید. لذا پیشگیری از وقوع جرم در اولویت از درمان بزه‌دیده و بازپروری بزهکار قرار دارد. درنتیجه پیشگیری‌های رشدمدار و وضعی، در کاهش نرخ جرائم جنسی علیه جوانان کمک بسزایی می‌کنند. همچنین فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد برای همکاری اجتماعی و تأکید بر حضور مؤثر مردم و نیز واگذاری بسیاری از پرونده‌ها به مددکاران اجتماعی، که طبق قانون حمایت از جوانان مصوب ۱۳۹۹، به بهزیستی محول شده است، از فرسودگی و تراکم پرونده‌ها خواهد کاست.

بنا بر نتایج حاصله، موارد زیر به‌عنوان پیشنهاد کار پژوهشی بیان می‌شود:

۱. دوری از دیدگاه‌های متعصبانه در راستای شناخت واقعیت‌ها و آگاه‌سازی مؤثر برای ازبین بردن حس اعتماد به اینترنت و درمقابل ایجاد حس اعتماد صمیمانه برای طرح راحت سؤالات ایجادشده در ذهن آحاد جامعه، به‌ویژه نسل جوان جهت جلوگیری از انحرافات بیشتر با دریافت پاسخ‌های نادرست از اینترنت.

۲. توسعه و اصلاح نهاد خانواده از طریق ارائهٔ برنامه‌های تربیتی مناسب و نظارت بر برنامه‌ریزی صحیح اوقات فراغت فرزندان و کنترل صحیح روابط ایشان با دیگران در

سطح فعالیت در شبکه‌های مجازی و ... با برگزاری دوره‌های آموزشی برای پدران و مادران و بهبود رابطهٔ افراد خانواده با یکدیگر برای ایجاد اعتماد میان اعضا.

۳. آموزش از طریق رسانه‌های عمومی برای استفادهٔ بهینه از فضای مجازی و تقویت سواد رسانه‌ای کاربران.

۴. بهره‌گیری از قابلیت‌ها و ظرفیت‌های فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و برنامه‌ریزی توسط نهادهای حمایتی (مطابق قانون حمایت از اطفال و نوجوانان) برای ارتقای سطح آگاهی در راستای تولید محتوای مناسب برای این قشر.

۵. برگزاری دوره‌های آموزشی و تربیتی توسط آموزش و پرورش در راستای ارتقای سطح آگاهی و نحوهٔ برخورد کارکنان مدارس در برخورد با جوانان؛ همچنین تشریح وظایف و اقدامات مددکاران، روان‌شناسان و کارشناسان علوم اجتماعی در قبال دانش‌آموزان ضمن اجرای برنامه‌های متناسب با موضوع جوانان در محیط مدرسه.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

تمامی مراحل طراحی پژوهش، گردآوری و تحلیل منابع، نگارش، بازبینی و ویرایش مقاله توسط نویسنده انجام شده است.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسنده این مقاله تعارض منافع ندارد.

ملاحظات اخلاقی:

این پژوهش بر پایه مطالعه اسناد، قوانین، رویه‌های قضایی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده و در آن هیچ‌گونه مطالعه‌ای بر روی انسان، حیوان یا داده‌های شخصی صورت نگرفته است؛ بنابراین، اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای این پژوهش ضروری نبوده است. با این حال، نویسنده اصول امانت‌داری علمی، صداقت پژوهشی، استناددهی صحیح و رعایت حقوق مالکیت فکری را در تمامی مراحل پژوهش رعایت کرده است.

در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد صرفاً برای کمک به ویرایش زبانی، بهبود ساختار نگارش و ارتقای خوانایی متن استفاده شده است. این ابزارها در طراحی پژوهش، تحلیل علمی، تفسیر یافته‌ها، استنتاج نتایج یا تصمیم‌گیری‌های پژوهشی نقشی نداشته‌اند و مسئولیت کامل صحت، اصالت و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسنده/نویسندگان است.

موافقت نویسندگان:

نویسنده نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و با انتشار آن موافقت دارند.

منابع

۱. اختری، عباس، و موذن‌زادگان، حسنعلی (۱۳۹۸)، «جایگاه حقوق بزه‌دیده در مرحلهٔ تحقیقات مقدماتی از منظر قانون آیین دادرسی کیفری ایران»، فصلنامهٔ پژوهش حقوق کیفری، ۲٦، ٤۱ـ۷۳.

۲. امیرپور، مهناز، و بهرامیان، شفیع (۱۳۹۳)، مبانی کلی نظریه‌های ارتباط جمعی، تهران: جامعه‌شناسان

۳. بارانی، محمد (۱۳۹۹)، شیوه‌های رفتاری پلیس با کودکان و نوجوانان، تهران: انتشارات معاونت تربیت و آموزش ناجا.

٤. باوي، حسن (۱۳۹۷)، حمايت كيفري از اطفال و نوجوانان بزه‌ديده در حقوق ايران و مصر، پايان‌نامهٔ كارشناسي ارشد، دانشگاه علامه طباطبايي.

۵. بشیری، سعید، ابطحی، سید مصطفی، و مرشدی‌زاد، علی (۱۳۹۹)، «نقش فضای مجازی بر وضعیت حوزهٔ عمومی در ایران»، مطالعات سیاسی، ۱۲ (٤۸)، ۹۳ـ۱۱۸.

٦. بیگی، جمال، و یزدانی، حکیمه (۱۳۹۸)، «نقش بزه‌دیده بر مسئولیت بزهکار در قانون مجازات اسلامی از منظر آموزه‌های بزه‌دیده‌شناسی علمی»، تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری (دانشنامهٔ حقوق و سیاست)، ۱۵(۳۹)، ۱٤۱ـ۱۷٦.

۷. پور قهرمانی، بابک (۱۳۹۵)، سیاست جنایی ایران در قبال جرایم رایانه‌ای: مطالعهٔ تطبیقی با اسناد بین‌المللی، تهران: مؤسسهٔ مطالعات و پژوهش‌های حقوقی (شهردانش).

۸. جاویدنیا، جواد، عابدی سرآسیا، علیرضا، و سلطانی، عباسعلی (۱۳۹٤)، «واکاوی سیاست‌های پالایش محتوای مجرمانه (فیلترینگ) از منظر فقهی»، دین و ارتباطات (دانشگاه امام صادق/ نامه صادق)، ۲۲(۲)، ۳۵ـ٦۱.

۹. حافظ‌نیا، محمدرضا، و کاویانی راد، مراد (۱۳۹۳)، فلسفهٔ جغرافیای سیاسی، تهران: پژوهشکدهٔ مطالعات راهبردی.

شیری، عباس. (۱۳۹۷). حقّ بزه‌دیده در تعیین کیفر و نحوه اجرای آن. دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۲(۸۱)، ۷۷-۱۰۵.

۱۰. عالی‌پور، حسن (۱۳۹۵)، حقوق کیفری فناوری اطلاعات، تهران: خرسندی.

۱۱. قانع، محمدرضا (۱۳۸۲)، «چهار اصطلاح چهار مفهوم یا چهار اصطلاح یک مفهوم؟»، اطلاع‌شناسی، ۱(۱)، ۱۰۷-۱۲٤.

۱۲. کرامتی‌معز، هادی (۱۳۹۹)، بزه‌دیده‌شناسی کودکان در شبکه‌های مجازی، تهران: دادگستر.

۱۳. مسعودی، امیر (۱۳۸۳)، «امنیت اطلاعات در فضای سایبر»، نشریهٔ کتاب ماه، ۸۵، ۱٦-۲۱.

۱٤. معارف‌وند، معصومه، تدین، نازنین، و مسعودی، غزاله (۱۳۹۸)، کودک‌آزاری جنسی، تهران: روزنه.

۱۵. میرسعیدی، سیدمنصور، و عطایی حسین‌آبادی، نرگس‌السادات (۱۳۹٦)، «بسترهای بزه‌دیدگی جنسی در مقررات غیرکیفری (با تأکید بر قانون مدنی و قانون حمایت از جوانان بی‌سرپرست و بدسرپرست)»، پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۵(۱۰)، ۱۲۷ ـ ۱٤۹.

۱٦. میری، حمید (۱۳۹٤)، مسئولیت مدنی ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی، تهران: مؤسسهٔ مطالعات و پژوهش‌های شهر دانش.

References

1. Cooke, A. S., & Farrell, L. (2001), “Impact of muntjac deer (Muntiacus reevesi) at monks wood national nature reserve, Cambridgeshire, eastern England”, *Forestry*, *74*(3), 241 . 250.
2. Duarte, D., Hawkins, E. D., Akinduro, O., Ang, H., De Filippo, K., Kong, I. Y., ... & Celso, C. L. (2018), “Inhibition of endosteal vascular niche remodeling rescues hematopoietic stem cell loss in AML”, *Cell stem cell*, *22*(1), 64 . 77.
3. McGill, L., & McElvaney, R. (2023), “Adult and Adolescent Disclosures of Child Sexual Abuse: A Comparative Analysis”, *Journal of Interpersonal Violence*, *38*(1–2), 1163–1186.
4. Meyers, J. L., Sartor, C. E., Werner, K. B., Koenen, K. C., Grant, B. F., & Hasin, D (2018), “Childhood interpersonal violence and adult alcohol, cannabis, and tobacco use disorders: variation by race/ethnicity?”, *Psychological medicine*, *48*(9), 1540 . 1550.

5. Michael, K., & Ben . Zur, H. (2007), “Risk . taking among adolescents: Associations with social and affective factors”, *Journal of Adolescence, 30*(1), 17–31.
6. Ramsey . Klawsnik, H. (1992), “Elder Sexual Abuse. Illness”, *Crisis & Loss, 2*(4), 92–96. https://doi.org/10.2190/IL2.4.n
7. Rudin, C. M., Durinck, S., Stawiski, E. W., Poirier, J. T., Modrusan, Z., Shames, D. S., ... & Seshagiri, S. (2012), “Comprehensive genomic analysis identifies SOX2 as a frequently amplified gene in small . cell lung cancer”, *Nature genetics, 44*(10), 1111 . 1116.
8. Unicef Convention on the Rights of the Child Convention on the Rights of the Child text | UNICEF (November 6, 2013), Definitions of select child protection terms. 2010 Available at: http://www.unicef.org/protection/57929_58022.html#core.
9. Wolak, J., Mitchell, K., & Finkelhor, D. (2006), “Online victimization of youth: Five years later”, *National Center for Missing & Exploited Children Bulletin* . 07 . 06 . 025. Alexandria, VA.
10. Young . Bruehl, E. (1998), Book Review: Like Subjects, Love Objects: Essays on Recognition and Sexual Difference. By Jessica Benjamin. New Haven: Yale University Press, 1995, 234 pp., 35.00hardcover, 16.00 softcover. *Journal of the American Psychoanalytic Association, 46*(2), 634 . 638.
11. Violence Against Children, World Health Organzation (June 8, 2019), https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-children.
12. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/92374
13. https://www.childtrends.org

Journal Website

Legal Innovation Quarterly

Autumn 2025

Volume 1, Issue 1

E-ISSN: 3115-8498

The Impact of Environmental Design on Reducing Criminal Opportunities for Convicts in Prison

Hamidreza Heydari[1], **Karim Salehi** [2*], **Firouz Mahmoudi Janaki** [3]

1. PhD Student, Criminal Law and Criminology, Shahrekord Branch, Islamic Azad University, Shahrekord, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Shahrekord Branch, Islamic Azad University, Shahrekord, Iran. (Corresponding Author)
3. Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

***Corresponding author email address:** dadvarz@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

Prisons are fundamental institutions within criminal justice systems, serving not only to enforce custodial sanctions but also to promote offender rehabilitation, institutional security, and successful social reintegration. Contemporary correctional policy increasingly recognizes that the physical environment of prisons influences inmate behavior, staff safety, prison climate, and opportunities for both institutional misconduct and rehabilitation. Consequently, prison architecture is no longer viewed solely as a security mechanism but as an integral component of crime prevention and correctional management.

Received: 07 January 2025- **Accepted:** 10 June 2025- **Published online:** 23 September 2025

Heydari, H., Salehi, K., & Mahmoudi Janki, F. (2025). The impact of environmental design on reducing criminal opportunities among convicted prisoners. *Legal Innovation Quarterly*, 1(1), 135–169.
Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.726911

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Recent scholarship on prison architecture and Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) similarly argues that environmental design can reduce opportunities for offending while simultaneously improving prisoners' wellbeing and institutional safety. Environmental criminology suggests that criminal opportunities are shaped not only by offenders' motivations but also by the characteristics of the physical environment. Within correctional institutions, inadequate spatial organization, overcrowding, insufficient surveillance, poor inmate classification, and poorly designed circulation routes may facilitate violence, criminal networking, intimidation, and the transmission of criminal knowledge among inmates. Conversely, evidence-based environmental design incorporating natural surveillance, territoriality, controlled access, and functional spatial organization can substantially reduce opportunities for institutional misconduct while supporting rehabilitation. Against this background, the present study investigates the role of prison environmental design in reducing criminal opportunities among incarcerated individuals. Specifically, it examines how architectural characteristics, spatial organization, and institutional facilities influence opportunities for prison misconduct and identifies design strategies capable of strengthening both institutional security and rehabilitative outcomes.

Methodology

This study adopts an applied mixed-methods research design integrating qualitative and quantitative approaches. During the qualitative phase, semi-structured interviews were conducted with prison architects, correctional administrators, and specialists in prison design to identify the principal environmental factors influencing criminal opportunities within correctional facilities. The quantitative phase employed a structured questionnaire developed from the qualitative findings and relevant literature. The study population consisted of male prisoners aged 20–60 years and correctional personnel at Shahrekord Prison. Using proportional sampling, 200 prisoners and 60 prison staff members were selected. Instrument validity was established through face and content validity assessments, while internal consistency was evaluated using Cronbach's alpha. Exploratory Factor Analysis (EFA) employing the Maximum Likelihood (ML) extraction method was conducted to identify the principal dimensions of prison environmental design associated with criminal opportunities.

Findings

The analysis identified five principal dimensions through which prison environmental design contributes to the creation of criminal opportunities. The first dimension concerns deficiencies in cultural, educational, vocational, and employment-related spaces. Limited access to constructive educational and

occupational environments reduces opportunities for rehabilitation while increasing idle time and exposure to criminogenic influences. The second dimension involves inadequate facilities within visitation areas, healthcare services, sports facilities, and prisoner circulation routes. Poorly designed movement pathways and overcrowded common spaces increase opportunities for conflict, illicit exchanges, and institutional misconduct. The third dimension relates to ineffective inmate classification and spatial segregation. Insufficient separation of prisoners according to offense type, security level, and criminogenic risk facilitates criminal networking and the transmission of criminal attitudes and behaviors among inmates. The fourth dimension reflects inconsistencies between prison infrastructure and prisoners' actual physical, psychological, and rehabilitative needs. Inadequate accommodation, poor environmental quality, and limited rehabilitative facilities undermine institutional order and increase behavioral tensions. The fifth dimension concerns excessive interaction among inmates convicted of different categories of crime. Such interactions create opportunities for criminal learning, recruitment, and reinforcement of antisocial identities. The findings further indicate that concealed spaces, inadequate surveillance, architectural blind spots, and non-standard prison layouts substantially increase opportunities for institutional misconduct. Conversely, prison environments incorporating improved visibility, controlled movement, effective supervision, appropriate zoning, and evidence-based environmental design are better positioned to reduce criminal opportunities while simultaneously promoting prisoner wellbeing and institutional safety.

Conclusion and Recommendations

The study concludes that prison environmental design represents an essential component of situational crime prevention within correctional institutions. Prison architecture should therefore be understood not merely as a physical setting but as a strategic instrument capable of influencing offender behavior, institutional security, rehabilitation, and prison management. The findings demonstrate that ineffective spatial organization, inadequate inmate classification, insufficient supervision, and poorly designed communal areas collectively create conditions that facilitate criminal opportunities inside prisons. Accordingly, improving prison architecture has the potential to reduce institutional misconduct while strengthening rehabilitative outcomes. Based on these findings, the study proposes several policy recommendations. First, correctional facilities should adopt evidence-based environmental design principles that improve natural surveillance, eliminate concealed areas, regulate movement patterns, and strengthen territorial organization in accordance with Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) principles. Second, inmate classification systems should be strengthened

through scientifically informed risk assessment procedures that ensure effective separation according to offense type, criminogenic risk, and rehabilitation needs. Third, prison design should allocate greater attention to educational, vocational, recreational, healthcare, and visitation facilities that support rehabilitation while minimizing opportunities for criminal interaction. Finally, future prison construction and renovation projects should adopt a multidisciplinary approach integrating architecture, environmental psychology, criminology, correctional management, and rehabilitation research to create correctional environments that simultaneously enhance institutional security, improve prisoners' wellbeing, and reduce recidivism. Contemporary prison-design research increasingly supports such integrated approaches to balancing security with rehabilitation .

Keywords: prison environmental design; Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED); criminal opportunity; correctional facilities; prison architecture; situational crime prevention; rehabilitation; prison security.

Funding
This article has no financial support or funding.

Authors' Contributions
Firooz Mahmoudi Janki, Karim Salehi: Conceptualization, Data Curation, Validation, Project Administration, Resources.
Hamidreza Heydari: Methodology, Formal Analysis, Writing – Review & Editing, Investigation, Writing – Original Draft.

Conflict of Interest
According to the authors’ declaration, there is no conflict of interest regarding this article.

Ethical Considerations
This study was conducted based on the analysis of legal documents, statutes, judicial decisions, and library-based sources. It did not involve human participants, animals, or personal data; therefore, ethical approval from an institutional ethics committee was not required. Nevertheless, the authors adhered to the principles of academic integrity, research honesty, proper citation practices, and respect for intellectual property rights throughout all stages of the research.
Generative artificial intelligence (AI) tools were used solely to assist with language editing, improving the structure of the manuscript, and enhancing the readability of the text. These tools did not contribute to the study design, scientific analysis, interpretation of findings, drawing of conclusions, or any

research-related decision-making. The author(s) assume full responsibility for the accuracy, originality, and final content of the manuscript.

Authors' Approval

All authors have reviewed and approved the final version of the manuscript and agree to its publication.

پاییز ۱۴۰۴
دوره ۱، شماره ۱
شاپای الکترونیکی:
۳۱۱۵-۸۴۹۸

فصلنامه نوآوری حقوقی

وبسایت مجله

تأثیر طراحی محیطی بر کاهش فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان در زندان[۱]

حمیدرضا حیدری[۱]، کریم صالحی[*۲]، فیروز محمودی جانکی[۳]

۱. دانشجوی دکتری، حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد شهرکرد، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرکرد، ایران.
۲. استادیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد شهرکرد، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرکرد، ایران (نویسنده مسئول).
۳. دانشیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

[*]ایمیل نویسندهٔ مسئول: dadvarz@gmail.com

چکیده

هدف اساسی پژوهش حاضر بررسی تأثیر طراحی محیطی برکاهش فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان در زندان است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، پژوهشی آمیخته از نوع اکتشافی متوالی، کیفی و سپس کمّی است. در بخش کمّی، جامعهٔ آماری شامل زندانیان مرد ۲۰ تا ۶۰ سال و پرسنل زندان شهرکرد بودند که با نمونه‌گیری نسبی، ۲۰۰ زندانی و ۶۰ پرسنل انتخاب شدند. در این مرحله، برای بررسی اعتبار پرسش‌نامه از اعتبار صوری و محتوایی و برای سنجش پایایی آن از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. برای تحلیل آماری داده‌ها از روش تحلیل عاملی اکتشافی به روش بیشینهٔ درست‌نمایی استفاده شده است. نتایج به‌دست آمده نشان داد پنج عامل زیربنایی اصلی تأثیرگذار بر ایجاد فرصت‌های مجرمانه در زندان عبارت‌اند از: کمبود و نوع طراحی داخلی فضاهای فرهنگی، تربیتی و اشتغال‌زایی، کمبود و نوع فضاهای طبقه‌بندی محکومان، عدم تناسب فضاهای موجود با نیاز زندانیان، وجود معماری غیراستاندارد و فضاهای مخفی یا تحت نظارت کم، و ارتباط زیاد زندانیان با جرائم مختلف با یکدیگر. این عوامل در طراحی محیطی می‌توانند موجب افزایش فرصت‌های مجرمانه و درنتیجه بروز رفتارهای ضداجتماعی در زندانیان شوند.

واژگان کلیدی: طراحی محیطی، فرصت‌های مجرمانه، محکومان، زندان، امنیت.

دریافت‌شده در تاریخ: ۱۸ دی ۱۴۰۳- **پذیرش‌شده در تاریخ:** ۲۰ خرداد ۱۴۰۴- **منتشرشده در تاریخ:** ۱ مهر ۱۴۰۴

حیدری، حمیدرضا؛ صالحی، کریم؛ محمودی جانکی، فیروز. (۱۴۰۴). «تأثیر طراحی محیطی بر کاهش فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان در زندان». *فصلنامه نوآوری حقوقی*، دوره ۱، شماره ۱، صص. ۱۳۵-۱۶۹.

Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.726911

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

۱. این مقاله مستخرج از رسالهٔ دکتری است.

مقدمه

افزایش جمعیت کیفری و نرخ بالای جرم و جنایت در ایران و دیگر نقاط جهان به یکی از چالش‌های اساسی نظام‌های قضائی و اجتماعی تبدیل شده است. براساس داده‌های وب‌سایت بررسی جمعیت جهانی (۲۰۲۳)، ایالات متحده با حدود ۲/۰٦۸/۸۰۰ زندانی، بیشترین تعداد زندانیان را در جهان دارد. پس از آن، چین با حدود ۱/٦۹۰/۰۰۰ زندانی و برزیل با ۸۱۱/۷۰۷ زندانی در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. ایران نیز با حدود ۲۸۴ زندانی به ازای هر ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت، در مقایسه با میانگین جهانی، در سطح متوسط قرار دارد. این آمار نشان‌دهندهٔ افزایش چشمگیر جمعیت زندانیان در ایران طی سال‌های اخیر است. به‌طوری‌که از سال ۱۳۵۹ تا ۱۳۹۰، تعداد زندانیان ده برابر شده است، در حالی که جمعیت کل کشور تنها ۶۰ درصد افزایش یافته است (World Population Review, 2023). این افزایش نامتناسب تعداد زندانیان نسبت به جمعیت عمومی کشور، که در حدود ٦۰ درصد رشد داشته است، بیانگر ناکارآمدی سیاست‌های موجود در مدیریت جرم و مجرمان است. علاوه بر این، نرخ بازگشت زندانیان به زندان به‌عنوان شاخصی از ناکارآمدی سیستم زندانبانی، نشان‌دهندهٔ عدم موفقیت در اصلاح و تربیت مجرمان است (حیدری و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۸). زندان‌ها نه‌تنها به وظیفهٔ اصلاحی و تربیتی خود عمل نکرده‌اند، بلکه در برخی موارد به بستری برای تقویت رفتارهای مجرمانه تبدیل شده‌اند، برای مثال، طراحی نامناسب زندان‌ها، وجود نقاط کور در فضاها و عدم نظارت کافی ازجمله عواملی است که وقوع جرائم درون زندان را تسهیل می‌کند (محمودی جانکی و قورچی‌بیگی، ۱۳۸۸: ۳٤). این مشکلات همراه با نبود رویکردهای علمی در طراحی و مدیریت زندان‌ها، ضرورت بازنگری در سیاست‌ها و اتخاذ رویکردهای نوین مبتنی بر پیشگیری از جرم را آشکار می‌کند. نظریهٔ «پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی»[1] یکی از راهبردهای نوین در کاهش جرم است که بر طراحی مناسب محیط برای کاهش فرصت‌های مجرمانه تأکید دارد (Ekblom, 2011). این نظریه بیان می‌کند که طراحی محیطی هوشمندانه می‌تواند با بهبود شرایط فیزیکی و روانی، رفتارهای مجرمانه را کاهش دهد و امنیت و رفاه بیشتری را فراهم کند. در ایران، زندان‌ها به‌دلیل تفاوت‌های اقلیمی و مدیریتی از یک الگوی واحد پیروی نمی‌کنند و این تنوع در معماری می‌تواند زمینه‌ساز پیامدهای منفی باشد، برای مثال زندان‌هایی که نور کافی، فضاهای باز و طراحی استاندارد ندارند، اغلب شاهد

1. Crime Prevention through Environmental Design – CPTED

رفتارهای خشونت‌آمیز بیشتری هستند (روشنی و حسنی، ۱٤۰۱: ۲۲). از سوی دیگر، طراحی محیط‌هایی همچون فضاهای باز، امکانات فرهنگی و تربیتی و دسترسی به نور طبیعی می‌تواند به کاهش استرس زندانیان و بهبود رفتار آنان کمک کند (قلخانباز و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۰). زندان‌هایی که از اصول طراحی محیطی استفاده می‌کنند، با ایجاد روشنایی مناسب، حذف نقاط کور، و طراحی فضاهای عمومی نظارت‌پذیر، فرصت‌های مجرمانه را کاهش می‌دهند و احساس امنیت را در میان زندانیان و کارکنان تقویت می‌کنند، برای نمونه، زندان هالدن در نروژ، با طراحی محیطی باز و استفاده از نور طبیعی، فضاهای فرهنگی متنوع، و نظارت بهینه، توانسته است نرخ بازگشت زندانیان به جرم را به‌طور قابل‌توجهی کاهش و الگویی موفق در این زمینه ارائه دهد. تحقیقات نشان داده است که طراحی محیطی اگر به گونه‌ای باشد که انگیزه‌های مجرمانه را کاهش دهد و رفتارهای مثبت را تقویت کند، می تواند در کاهش خشونت و جرم مؤثر باشد، برای مثال، فراهم کردن فضاهای ورزشی، کتابخانه، و فضاهای آموزشی می‌تواند تأثیر مثبتی بر کاهش استرس و خشونت در میان زندانیان داشته باشد (حیدری و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۸). در کشورهای توسعه‌یافته، طراحی زندان‌ها به سمت ایجاد محیط‌های انسانی‌تر و بازپروری‌محور حرکت کرده است، برای مثال در نروژ، زندان‌هایی مانند زندان باستوی با ایجاد محیطی شبیه به یک جزیرهٔ بازپروری، به زندانیان فرصت یادگیری مهارت‌های جدید و بازسازی روابط اجتماعی را می‌دهند. همچنین، در آلمان، طراحی زندان‌ها با تأکید بر حریم خصوصی زندانیان و دسترسی به فضاهای باز و آموزشی، تأثیر بسزایی در کاهش رفتارهای مجرمانه داشته است. این تغییر رویکرد نشان‌دهندهٔ تمرکز بیشتر بر اصلاح و بازگرداندن زندانیان به جامعه به‌جای صرفاً نگهداری آنان است. فضاهایی که ارتباط اجتماعی سالم را تسهیل می‌کنند، ازدحام را کاهش می‌دهند، و فضاهای خصوصی‌تر برای زندانیان فراهم می‌کنند، نقش بسزایی در کاهش رفتارهای مجرمانه دارند (Ekblom, 2011). بنابراین، طراحی محیطی مناسب نه‌تنها می‌تواند از وقوع جرم در زندان‌ها جلوگیری کند، بلکه بازپروری زندانیان را نیز تسهیل و آنان را برای بازگشت موفق به جامعه آماده کند. این تحقیق تلاش می کند به بررسی تأثیر طراحی محیطی بر کاهش جرم در زندان‌ها بپردازد و به پرسش‌هایی نظیر این پاسخ دهد که چگونه طراحی محیطی می‌تواند فرصت‌های مجرمانه را کاهش و امنیت و رفاه زندانیان را افزایش دهد. همچنین به بررسی این موضوع می‌پردازد که کدام مؤلفه‌های طراحی محیطی، مانند فضاهای فرهنگی و تربیتی، طبقه‌بندی زندانیان و نظارت مؤثر، بیشترین تأثیر را در کاهش رفتارهای مجرمانه دارند. از سوی دیگر، تأثیر معماری نامناسب و وجود فضاهای مخفی بر وقوع جرم در زندان‌ها

نیز تحلیل خواهد شد. اهداف این پژوهش شامل بررسی تأثیر طراحی محیطی بر کاهش فرصت‌های مجرمانه، شناسایی مؤلفه‌های کلیدی طراحی محیطی مؤثر بر کاهش جرم، تحلیل تأثیر معماری نامناسب و وجود نقاط کور بر رفتار زندانیان، و ارائهٔ راهکارهای عملی برای بهبود طراحی محیطی زندان‌ها با هدف افزایش امنیت و کاهش خشونت در این محیط‌هاست. همچنین بهبود رفتارهای اجتماعی و کاهش استرس زندانیان، با تأکید بر نقش فضاهای فرهنگی و آموزشی در اصلاح رفتار نیز مورد توجه قرار دارد.

۱. پیشینهٔ پژوهش

پژوهش‌های متعددی درخصوص تأثیر طراحی محیطی بر ارتکاب جرم انجام شده است. در ادامه به تعدادی از آن‌ها که به‌لحاظ موضوع و محتوا قرابت بیشتری با پژوهش حاضر دارند اشاره می‌شود: قشلاق‌پور و باباخانی (۱٤۰۰) در مقاله‌ای با موضوع «تحلیل عوامل پیشگیری جرم از طریق طراحی محیطی در مسکن مهر، مورد مطالعاتی: شهرک مهر شهرستان نظرآباد» بررسی کرده‌اند که امنیت و کاهش فرصت‌های جرم به تلاش فراگیر جهانی تبدیل شده، به‌طوری که تحقق آن از طریق طراحی یکی از رویکردهای مناسب برای تحقق شهری ایمن و از مفاهیم مهم در حوزهٔ برنامه‌ریزی و طراحی شهری است.

عابدی و مختاری (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با موضوع «تأثیر معماری و محیط زندان‌ها بر مجرمین» دریافته‌اند که زندان‌ها مراکزی هستند که به‌منظور اصلاح و بازگشت مجدد مجرمان به جامعه در نظر گرفته شده‌اند، امنیت لازمهٔ زندگی اجتماعی و بخشی از سلامت روانی اجتماع است و به نقش زندان‌ها در اصلاح و تربیت مجرمان معطوف می‌شود. وقتی فردی وارد محیط‌های تأدیبی مانند زندان می‌شود، با فضای جدیدی روبه‌رو می‌شود که تحت تأثیر آن قرار می‌گیرد و به‌دلیل شرایط ویژه‌ای که در آن قرار دارد، این محیط همراه با دغدغه‌های روحی و روانی برای اوست. در هنگام کار با جمعیت زندان‌ها مسائل زیادی ازجمله مسائل حقوقی، امنیتی، جلوگیری از آسیب‌های جسمی و روحی وجود دارد که جواب اکثر آن‌ها در طراحی و ساخت محلی است که زندانیان در ان به سر خواهند برد؛ به عبارتی خود زندان. بنابراین باید بدانیم که چه چیز یک زندان خوب را می‌سازد و چرا مسئلهٔ طراحی اهمیت دارد. جواب این پرسش به هدف زندانی کردن بر می‌گردد.

شهابی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با موضوع «طراحی معماری زندان با رویکرد جرم‌ستیزی» بیان کرده است که زندگی اجتماعی نیازند امنیت است؛ امنیتی که ضامن فعالیت‌های سازندهٔ اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به‌طور کلی توسعه‌ای است. امنیت خود به خود پدید نمی‌آید، چراکه در اجتماع عده‌ای هستند که این نعمت والا را مورد تعرض و تجاوز قرار می‌دهند و برای جلوگیری از تعرض این عده کنترل و نگهداری آنان ضرورت می‌یابد. زندان نقش نگهداری، کنترل و هدایت مجرمان را به عهده دارد تا اجتماع بتواند با امنیت و سلامتی راه رشد و بالندگی را طی کند.

وطن‌خواه و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با موضوع «بررسی اقدامات درون‌سازمانی نیروی انتظامی برای پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی» بیان کرده‌اند که یکی از روش‌های پیشگیری از جرم که از نظر اجتماعی و اقتصادی هزینه‌های کم‌تری دارد و به صورت بنیادی‌تر به جلوگیری از وقوع جرائم کمک می‌کند، پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی است که در کشور ما کم‌تر موردتوجه و استفاده قرار گرفته است. هدف پژوهش استفادهٔ مطلوب از این نوع اقدامات پیشگیرانه توسط پلیس پیشگیری تهران بزرگ، از طریق بررسی وضعیت کنونی و ارائهٔ راهکارهای مناسب برای رسیدن به شرایط مطلوب است. این پژوهش از حیث جهت‌گیری، کاربردی و روش پژوهش آمیخته (کمی و کیفی) است.

محمودی جانکی و قورچی بیگی (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با موضوع «نقش طراحی محیطی در پیشگیری از جرم» بررسی کرده‌اند که اهمیت اجرای سیاست‌ها، برنامه‌ها و تدابیر پیشگیری از جرم به‌دلیل ناکارآمدی نظام عدالت کیفری در مبارزه با جرم، انکارناپذیر است. یکی از استراتژی‌های پیشگیری از جرم، «پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی» است. این رویکرد شامل بهبود شرایط نظارت، مشخص کردن دقیق قلمروها و ایجاد یک محیط مثبت و خوشایند است که می‌تواند از ارتکاب جرم توسط مجرمان جلوگیری کند. طراحی محیطی از شش عنصر اساسی تشکیل شده است: تعیین قلمرو، نظارت، کنترل دسترسی، نگهداری و بهبود محیط، سخت‌تر کردن دسترسی به اهداف جرم و ایجاد فعالیت‌های حمایتی.

رونالد[1] (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «نظریهٔ پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی» اظهار کرده است که این نظریه براساس یک ایدهٔ ساده بنا شده است. جرم‌های مختلف در جوامع به میزان

1. Ronald

زیادی از فرصت‌هایی که محیط اطراف فراهم می‌کند، سرچشمه می‌گیرد. بنابراین، با ایجاد تغییراتی در محیط، می‌توان از میزان وقوع جرائم کاست. این موضوع باعث ایجاد مباحث و نظرات مختلفی در میان جرم‌شناسان شده است. درمورد طراحی فضاهای زندان مرکزی شهرکرد، باید گفت که این فضاها به گونه‌ای طراحی شده‌اند که به‌طور خاص به مسائل امنیتی توجه داشته‌اند، که این امر موجب کم‌توجهی به جنبه‌های تربیتی و روانی زندانیان شده است.

آرمیتاژ[1] و همکاران (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان «پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی و جرم در خرده‌فروشی: بررسی دیدگاه مجرمان دربارهٔ عوامل ریسک و حفاظتی در طراحی و چیدمان محیط» به تحلیل تأثیر طراحی محیطی در کاهش جرم پرداختند. این تحقیق با استفاده از مصاحبه‌های عمیق با مجرمان و مرور مطالعات موردی در محیط‌های خرده‌فروشی، نشان داد که طراحی فضاها می‌تواند تأثیر مستقیمی بر فرصت‌های ارتکاب جرم داشته باشد. محققان دریافتند که استفاده از نورپردازی مناسب، طراحی فضاهای شفاف با امکان نظارت بالا، و کاهش نقاط کور می تواند از وقوع جرائم پیشگیری کند. این پژوهش همچنین به اهمیت ادغام فناوری‌های نوین نظارت مانند دوربین‌های امنیتی و حسگرهای حرکتی در طراحی محیطی اشاره کرد. یافته‌ها تأکید کردند که تغییرات کوچک در چیدمان محیط می‌تواند تأثیر قابل‌توجهی در کاهش رفتارهای مجرمانه و افزایش احساس امنیت داشته باشد. این مطالعه بر مبنای روش کیفی و با بهره‌گیری از تحلیل مصاحبه‌ها انجام شده و به‌طور خاص به طراحان محیطی و سیاست‌گذاران توصیه کرده است که از رویکرد طراحی محیطی در برنامه‌ریزی‌های شهری و طراحی زندان‌ها استفاده کنند.

در طراحی محیطی زندان‌ها، رعایت حقوق شهروندی و حفظ کرامت انسانی زندانیان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این امر مستلزم توجه به استانداردهای زیستی است که شامل سلامت جسمی و روانی زندانیان در کنار دیگر معیارهای محیطی می‌شود، برای مثال، طراحی محیطی زندان باید براساس اصل تفکیک و طبقه‌بندی زندانیان انجام شود تا اثرات منفی تعامل بین تیپ‌های شخصیتی مختلف به حداقل برسد. براساس مطالعات انجام‌شده در زندان شهرکرد، مشخص شد که بسیاری از شاخص‌های طراحی محیطی در این مکان رعایت نشده است. در برخی از بخش‌ها، طراحی‌ها به گونه‌ای انجام شده که بستر وقوع برخی تخلفات و رفتارهای مجرمانه در داخل زندان فراهم شده است. به‌نظر می‌رسد بخشی از حوادث

1. Armitage

و تخلفات مجرمانه که در سال‌های گذشته در این زندان رخ داده، نتیجهٔ همین نوع طراحی غیرکارآمد بوده است.

نوآوری این پژوهش در ارائهٔ راهکارهای خلاقانه و اثربخش برای کاهش فرصت‌های مجرمانه در محیط زندان است. در این مقاله، طراحی محیطی به‌عنوان عاملی کلیدی برای بهبود شرایط زندانبانی و کاهش نرخ بازگشت به جرم مورد بررسی قرار گرفته است. هدف اصلی این پژوهش، ارائهٔ رویکردهای نوآورانه برای بهبود سیستم زندانبانی و ایجاد محیط‌هایی است که فرصت وقوع جرم را به حداقل برساند و به بازپروری و اصلاح زندانیان کمک کند.

۲. مبانی نظری

۲ـ۱. زندان و نقش آن در اصلاح مجرمان

زندان به‌عنوان یکی از نهادهای اصلی اجرای عدالت در جوامع مختلف، نقش مهمی در کنترل جرم و اصلاح مجرمان دارد، برای مثال، در قرن بیستم، کشورهای اسکاندیناوی با تغییر رویکرد زندانبانی از مجازات صرف به بازپروری، توانستند مدل‌هایی مؤثر ارائه دهند که تأثیر مثبتی بر کاهش نرخ جرم و بازگشت مجدد زندانیان داشت. این رویکرد برخلاف روش‌های سنتی در برخی کشورهای دیگر، بر ایجاد شرایط اصلاحی و آموزشی برای زندانیان تأکید دارد. زندان یک مکان قفل‌شده است که توسط سازمان‌های قضائی برای نگهداری افرادی که به جرمی محکوم شده‌اند، استفاده می‌شود. شرایط زندان ممکن است بین کشورها و حتی درون هر کشور متفاوت باشد. در برخی کشورها، زندان‌ها به‌عنوان مکانی برای اصلاح و بازپروری مجرمان طراحی شده‌اند، در حالی که در برخی دیگر، زندان‌ها بیشتر بر مجازات و حبس تأکید دارند. این تفاوت‌ها می‌تواند بر رفتار زندانیان و میزان بازگشت آن‌ها به جرم تأثیر بگذارد (حیدری، اوستاد، و نیازمند، ۱۳۹۲: ۵). برای مثال، در نروژ، طراحی زندان‌ها به گونه‌ای است که زندانیان به جای احساس تنبیه، فرصت بازسازی شخصیت و مهارت‌آموزی را پیدا می‌کنند. این در حالی است که در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، زندان‌ها بیشتر به مکانی برای نگهداری مجرمان تبدیل شده‌اند، بدون اینکه بر اصلاح رفتار آن‌ها تمرکز شود (محمودی جانکی و قورچی‌بیگی، ۱۳۸۸: ۳۵۵). از منظر تاریخی، مفهوم زندان از یک مکان برای تنبیه به نهادی بازپروری‌محور در برخی کشورها تغییر یافته است.

این تحول بیانگر تغییر رویکردها در سیاست‌های زندانبانی است که از مجازات صرف به بازگشت مجدد به جامعه تمرکز یافته‌اند. درنتیجه، کشورهایی که سیستم زندانبانی خود را براساس بازپروری طراحی کرده‌اند، به‌طور قابل توجهی کاهش نرخ بازگشت به جرم را تجربه کرده‌اند.

۲ـ۲. تئوری‌های مربوط به طراحی محیطی و جرم

چهار توضیح نظری درخصوص طراحی محیطی و ارتکاب جرم محکومان در زندان وجود دارد که شامل تئوری رفتاری، تئوری فرصت، تئوری استرس و تئوری اجتماعی می‌شود. این نظریه‌ها هر یک به جنبه‌ای خاص از تعامل میان محیط و رفتار انسانی می‌پردازند و اهمیت آن‌ها در زمینهٔ طراحی محیطی زندان به وضوح مشخص است. درک و به‌کارگیری این نظریه‌ها می‌تواند به ایجاد فضاهای زندانبانی کارآمدتر و امن‌تر کمک کند. هر یک از این نظریه‌ها به جنبه‌های خاصی از تعامل بین محیط و رفتار انسانی پرداخته‌اند و می‌توانند به طراحی محیطی زندان‌ها و تأثیر آن بر رفتارهای جرمی مربوط شوند.

۲-۲-۱. تئوری رفتاری[1]

این تئوری بر این اصل تأکید دارد که رفتار افراد به شدت تحت تأثیر شرایط و محیط است، برای مثال اگر زندانیان با محیطی خشن و پرخشونت مواجه شوند، احتمال افزایش رفتارهای خشونت‌آمیز و جرمی در آن‌ها بیشتر است. براساس این نظریه، محیط‌های پرتنش و نامطلوب می‌توانند به افزایش خشونت و رفتارهای خلاف قانون در زندان منجر شوند. محیط‌های زندانی که از نظر نور، فضای باز، و شرایط زیستی مناسب نیستند، معمولاً زندانیان را به سمت رفتارهای پرخاشگرانه‌تر سوق می‌دهند. تحقیقات نشان داده است که با بهبود شرایط محیطی، رفتارهای مجرمانه کاهش می‌یابد (عربی و ناصری، ۲۰۲۰: ۵۱۹)، برای مثال در زندان باستوی در نروژ، با استفاده از طراحی‌هایی که شامل فضاهای باز، دسترسی به نور طبیعی، و ایجاد محیطی آرامش‌بخش است، میزان رفتارهای خشونت‌آمیز به‌طور چشمگیری کاهش یافته است. در مقابل، زندان‌های شلوغ و با طراحی ناکارآمد در کشورهای در حال توسعه معمولاً مشکلات بیشتری ازجمله افزایش تنش و خشونت را تجربه می‌کنند، برای نمونه زندان باستوی در نروژ با طراحی محیطی آرام و دسترسی به فضاهای باز، توانسته است رفتارهای خشونت‌آمیز را به حداقل

1. behavioral theory

برساند. از سوی دیگر، در محیط‌های پرتنش مانند زندان‌های شلوغ، زندانیان تمایل بیشتری به رقابت و تنش‌های فیزیکی دارند. طراحی محیطی که بتواند این تنش‌ها را کاهش دهد، نه‌تنها به بهبود رفتارهای فردی کمک می‌کند، بلکه می‌تواند تعاملات مثبت‌تری را در بین زندانیان تقویت کند.

۲-۲-۲. تئوری فرصت[1]

این تئوری معتقد است که عوامل محیطی فرصت‌هایی را برای ارتکاب جرم به هنگام آزادی محدود کردند. در زندان، طراحی محیطی مناسب می‌تواند فرصت‌های ارتکاب جرم را کاهش دهد و از حوادث ناخواسته جلوگیری کند، برای مثال، فضاهایی که به خوبی نظارت می‌شوند و دارای نور کافی هستند، احتمال ارتکاب جرم را کاهش می‌دهند. نظریهٔ فرصت جرم، از دستهٔ اخیر به‌شمار می‌رود و معتقد است اصلی ترین راه برای پیشگیری از جرم، از بین بردن فرصت‌های جرم است. در حال حاضر، این نظریه پایه و اساس بسیاری از روش‌های مکانیکی پیشگیری از جرم قرار گرفته است (Armitage et al., 2018: 154). طراحی محیط زندان براساس این تئوری می‌تواند شامل ایجاد فضاهای باز، کاهش زوایای تاریک و ایجاد دسترسی بیشتر به نظارت مستقیم باشد. از دیگر اقدامات مؤثر، استفاده از فناوری‌های مدرن مانند دوربین‌های مداربسته و حسگرهای حرکتی است که می‌تواند نظارت مؤثرتری را فراهم کند. این فناوری ها همراه با طراحی فیزیکی مناسب، می‌توانند تا حد زیادی احتمال وقوع جرائم در محیط زندان را کاهش دهند.

۲-۲-۳. تئوری استرس[2]

شرایط زندان و طراحی محیطی نامناسب ممکن است باعث ایجاد استرس و اضطراب در زندانیان شود. برخی از زندانیان ممکن است ناپایداری روانی را تجربه کنند که ممکن است باعث افزایش رفتارهای جرمی شود. محیط‌های زندان که از نور طبیعی محروم هستند، تهویهٔ ضعیفی دارند یا فضای کافی برای تعاملات اجتماعی فراهم نمی‌کنند، می‌توانند باعث ایجاد استرس روانی شدید در زندانیان شوند. تحقیقات نشان داده است که استرس ناشی از شرایط نامناسب محیطی می‌تواند به تشدید رفتارهای پرخاشگرانه و ارتکاب جرم در میان زندانیان منجر شود (Ekblom, 2011: 7). از

1. opportunity theory
2. stress theory

این رو، محیط‌هایی که به کاهش استرس کمک می‌کنند، می‌توانند تأثیر مثبتی بر رفتار زندانیان داشته باشند، برای مثال دسترسی به نور طبیعی و تهویهٔ مناسب در زندان‌های آلمان، نمونه‌ای از این اقدامات است. اضافه بر این، استفاده از فضاهای سبز و دسترسی به طبیعت نیز می‌تواند به کاهش استرس زندانیان کمک کند، برای مثال در زندان باستوی در نروژ، فضاهای سبز گسترده و امکان تعامل با طبیعت بخشی از برنامهٔ طراحی محیطی این زندان است که به‌طور قابل‌توجهی به بهبود سلامت روانی زندانیان و کاهش تنش‌های آن‌ها کمک کرده است. مطالعات نشان داده‌اند که وجود گیاهان و فضاهای سبز در محیط زندان به کاهش سطح استرس و افزایش رفاه روانی زندانیان کمک می‌کند.

۲-۲-٤. تئوری اجتماعی[1]

طبق این تئوری، رفتار افراد تحت تأثیر گروه‌ها و جوامع است. در زندان، طراحی محیطی می‌تواند به شکلی تأثیرگذار باشد که جوامع محبوس درون زندان ازجمله باندها یا گروه‌های خطرناک، تقویت نشوند و رفتارهای جرمی را ترویج نکنند. طراحی فضاهای اجتماعی زندان می‌تواند به تقویت تعاملات مثبت بین زندانیان یاری رساند و از تشکیل گروه‌های خلافکار جلوگیری کند. مطالعات نشان می‌دهد که طراحی مناسب محیطی می‌تواند به شکل‌گیری جوامعی که در آن‌ها تعاملات سالم و مفید تشویق می‌شوند، کمک کند (Schneider & Kitchen, 2013: 9)، برای مثال، ایجاد فضاهای مشترک برای فعالیت‌های آموزشی و فرهنگی می‌تواند به تغییر نگرش‌ها و رفتارهای زندانیان منجر شود.

۳. اهمیت طراحی محیطی در کاهش جرم

طراحی محیطی به‌عنوان یکی از ابزارهای پیشگیری از جرم، در بسیاری از نظام‌های زندانبانی مدرن مورد توجه قرار گرفته است. این روش نه‌تنها به کاهش جرم در زندان‌ها کمک می‌کند، بلکه به بهبود شرایط روانی و اجتماعی زندانیان نیز منجر می‌شود. ایجاد فضاهای باز و دسترسی به نور طبیعی، کاهش نقاط کور، و تسهیل نظارت ازجمله اقداماتی است که می‌تواند به کاهش استرس و اضطراب در زندانیان کمک کند و درنتیجه، رفتارهای پرخاشگرانه را کاهش دهد. در نروژ، طراحی زندان‌ها

1. social theory

براساس اصول بازپروری و انسان‌گرایی توانسته است نرخ بازگشت مجدد به جرم را به میزان قابل‌توجهی کاهش دهد. تحقیقات نشان می‌دهد که زندان‌هایی با طراحی مناسب، قادر به ایجاد تعادل میان اهداف بازپروری و امنیت هستند (فنلی و پری، ۱٤۰۰: ۸۵). این طراحی‌ها شامل فضاهایی برای آموزش، مشاوره، و فعالیت‌های فرهنگی است که می‌تواند رفتار زندانیان را اصلاح و به بازگشت موفق آن‌ها به جامعه کمک کند (Armitage et al., 2018: 154). علاوه بر این، طراحی‌هایی که به تقویت حس ارزشمندی و توانمندی در زندانیان کمک می‌کنند، می‌توانند تأثیر عمیقی بر کاهش جرم و بازپروری زندانیان داشته باشند. طراحی محیطی مناسب می‌تواند به کاهش هزینه‌های اجتماعی و اقتصادی مرتبط با زندانبانی نیز کمک کند. این اقدامات باعث می‌شوند که زندان‌ها از مراکز مجازات صرف به محیط‌هایی بازپروری‌محور تبدیل شوند که در آن زندانیان فرصت بازگشت موفق به جامعه را پیدا می‌کنند، برای نمونه در تحقیقی که در زندان‌های اسکاندیناوی انجام شده است، مشخص شد که طراحی محیطی با فضاهای باز و تأکید بر فعالیت‌های بازپروری، نرخ بازگشت به جرم را تا ۲۰ درصد کاهش داده است .

٤. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، پژوهشی آمیخته از نوع اکتشافی متوالی، کیفی و سپس کمّی است. جامعهٔ پژوهش در بخش کیفی، خبرگان دانشگاهی بود. تعداد نمونه، ۱۰ خبره با روش نمونه‌گیری هدفمند معین شد. ابزار گردآوری داده‌ها شامل پرسش‌نامه است. جهت تعیین پایایی مصاحبه‌ها نیز از دو روش کنترل اعضا و بررسی همکار استفاده شد. جامعهٔ آماری پژوهش شامل زندانیان محکوم مرد سنین ۲۰ تا ٦۰ سال زندان عمومی شهرکرد و کارکنان مرد مشغول به کار و دارای سابقهٔ کار در زندان عمومی شهرکرد است. نمونهٔ تحقیق شامل ۲۰۰ نفر از زندانیان محکوم مرد سنین ۲۰ تا ٦۰ سال زندان عموم شهرکرد و ٦۰ نفر از کارکنان مرد مشغول به کار و یا دارای سابقهٔ کار در زندان عموم شهرکرد است که به روش دردسترس انتخاب شده‌اند.

ابزار گردآوری این مرحله شامل، پرسش‌نامهٔ محقق‌ساخته است. جهت بررسی اعتبار پرسش‌نامه از اعتبار صوری و محتوایی و پایایی پرسش‌نامه از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. برای تحلیل آماری داده‌ها از روش تحلیل عاملی اکتشافی به روش حداکثر درست‌بینی استفاده شده است.

پرسش‌نامهٔ محقق‌ساخته مجموعاً شامل ۲۸ عامل و سؤالات مربوط به اطلاعات عمومی پاسخ گویان است. با توجه به اینکه مدل مربوطه از جامعیت لازم برخوردار نبوده است، بنابراین در این مرحله با استفاده از مصاحبهٔ نیمه‌ساختاریافته با ۱۰ تن از صاحبنظران حوزهٔ حقوق، آسیب‌های اجتماعی و معماری صورت گرفت. بدین منظور، پژوهشگر با درنظر داشتن مدل پژوهش، سؤالات مصاحبه را به صورت مصاحبهٔ ساختاریافته طراحی کرد. سؤالات طرح‌شده در جهت عامل‌ها و گویه های تأثیر طراحی محیطی بر ارتکاب جرم بوده است. برای روا بودن ابزار جمع‌آوری داده‌ها، نگارش سؤالات براساس چهارچوب مشخص رویکرد پژوهش صورت گرفت. همچنین، ۸ نفر از خبرگان مذکور، گزارش نهایی را بازبینی کردند و پیشنهاداتی ارائه دادند که با درنظر گرفتن نظرات، اصلاحات مورد نظر اعمال شد. جهت تعیین پایایی مصاحبه‌ها نیز از دو روش کنترل اعضا و بررسی همکار استفاده شد. بدین صورت که پرسش‌نامه در روش بررسی همکار؛ به چهار نفر از خبرگان جهت بررسی واگذار شد. درنهایت، از میزان ارتباط و درستی مفاهیم تعیین‌شده اطمینان حاصل شده و ۲۸ گویه برای بررسی موضوع پیشنهاد شده است.

مرحلهٔ دوم، تحلیل عاملی گویه‌های نهایی سنجش تأثیر طراحی محطی بر ارتکاب جرم در زندان عمومی شهرکرد با روش حداکثر درست‌نمایی است. جامعهٔ آماری این مرحله از پژوهش شامل ۲۶۰ نفر از زندانیان و کارکنان زندان شهرکرد است. ابزار گردآوری تحقیق شامل، پرسش‌نامهٔ محقق‌ساخته است. به این صورت که، گویه‌های تأثیر طراحی محیطی بر ارتکاب جرم در قالب پرسش‌نامهٔ محقق ساخته با طیف پنج درجه‌ای لیکرت طراحی شده است. جهت بررسی اعتبار پرسش‌نامهٔ طراحی شده، از اعتبار صوری و محتوایی استفاده شد تا اطمینان حاصل شود که پرسش‌نامه، به تعداد کافی پرسش‌های مناسب برای اندازه‌گیری تأثیر طراحی محیطی بر ارتکاب جرم را دارا باشد. به این منظور، از نظرات ۸ نفر از صاحبنظران دانشگاهی استفاده و براساس نظرات آن‌ها نقص‌های پرسش‌نامه برطرف شد. روایی سازهٔ ابزار مورد نظر با استفاده از روش تحلیل عاملی اکتشافی و پایایی کل گویه ها با استفاده از آلفای کرونباخ محاسبه شد. پایایی به‌دست آمده برای کل پرسش‌نامه ۰/۹۳ محاسبه شد. با توجه به اینکه مقدار به‌دست آمده بیشتر از ۰/۷۰ بود، پایایی ابزار اندازه‌گیری قابل قبول تلقی شد. همچنین، برای بررسی روایی پرسش‌نامه از روش تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شده است. در انجام تحلیل عاملی اکتشافی گویه‌های سنجش طراحی محیطی با استفاده از تحلیل عامل‌های اصلی، گویه‌ها بر شش عامل بار گرفت، به این دلیل که با توجه به ارزش‌های ویژهٔ به‌دست آمده،

عامل اول تا ششم بیشترین میزان درصد واریانس گویه‌های سنجش تأثیر طراحی محیطی بر ارتکاب جرم را تبیین کردند. با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی به روش عامل‌یابی، مؤلفه‌های اصلی و شیوهٔ چرخش واریماکس، از پرسش‌نامه استخراج شده است. مقدار شاخص برازش مدل با استفاده از روش تحلیل عاملی به روش حداکثر درست‌نمایی شده است. مهم‌ترین شاخص در این زمینه، شاخص KMO است که برابر ۰/۸۱ درصد ارزیابی شده است. با توجه به اینکه ضریب شاخص KMO بیشتر از (۰/۷۰) است، بنابراین اندازهٔ نمونه‌ها برای تحلیل عاملی مناسب است. در ادامه آزمون بارتلت برای سنجش توانایی عامل بودن داده‌ها آزمون، نشان داده که انجام تحلیل عاملی بر روی متغیرها امکان‌پذیر بوده و متغیرها توانایی عاملی شدن را دارند. درنهایت شش عامل از اجرای تحلیل عاملی اکتشافی به‌دست آمد که با توجه به محتوای گویه‌ها نام‌گذاری شدند. این شش عامل توانسته‌اند به تنهایی بیشترین میزان واریانس پرسش‌نامه را تبیین کنند.

۵. تأثیر طراحی محیطی بر رفتارهای اجتماعی و روانی محکومان

۵ـ۱. تأثیر آرامش

طراحی محیطی با هدف ایجاد فضاهای آرامش‌بخش و دسترسی به عناصر طبیعی می‌تواند اثرات چشمگیری بر وضعیت روانی و اجتماعی زندانیان داشته باشد. استفاده از نور طبیعی، فضاهای سبز، و محیط‌هایی که هماهنگی بیشتری با طبیعت دارند، نه‌تنها استرس و اضطراب زندانیان را کاهش می‌دهد، بلکه محیط زندان را از فضایی بسته و تنش‌زا به محیطی آرام و قابل تحمل تبدیل می‌کند، برای مثال نور طبیعی با تنظیم ریتم بیولوژیکی بدن، تأثیر مثبتی بر سلامت روانی زندانیان دارد. علاوه بر این، فضاهای سبز نظیر باغ‌ها و پارک‌های کوچک در محیط زندان می‌توانند فرصتی فراهم کنند که زندانیان از فضای محدود و بسته دور و از محیطی طبیعی بهره‌مند شوند (روشنی و حسنی، ۱٤۰۱: ۲۱).

در زندان‌هایی که طراحی فیزیکی محدودیت‌های شدید ایجاد کرده است، دسترسی به فضاهای طبیعی نقش بسیار مهمی در کاهش اضطراب و تنش‌های روانی زندانیان دارد. تعامل با طبیعت می تواند احساسات منفی مانند ناامیدی و اضطراب را کاهش دهد و زندانیان را از فشارهای روانی ناشی از زندگی در محیط بسته رها سازد. همچنین این دسترسی به کاهش رفتارهای خشونت‌آمیز و پرخاشگرانه کمک می‌کند و زمینهٔ بهبود تعاملات اجتماعی بین زندانیان و حتی بین زندانیان و کارکنان زندان را فراهم می‌سازد (روشنی و حسنی، ۱٤۰۱: ۲۳).

از منظر روان‌شناسی محیطی، وجود عناصر طبیعی در زندان‌ها می‌تواند تأثیرات مثبتی بر کاهش تحریکات منفی روانی داشته باشد، برای نمونه، فضاهای سبز و محیط‌های آرامش‌بخش قادرند محیط زندان را دلپذیرتر سازند و اضطراب و افسردگی زندانیان را کاهش دهند. این تغییرات نه‌تنها به کاهش خشونت و جرائم در داخل زندان کمک می‌کند، بلکه فرایند بازپروری را تسهیل می‌کند و زندانیان را برای بازگشت به جامعه و زندگی سالم‌تر آماده می‌سازد. شواهد نشان می‌دهد که طراحی محیط زندان‌ها با درنظر گرفتن فضاهای طبیعی و آرامش‌بخش می‌تواند میزان موفقیت بازپروری را افزایش و احتمال بازگشت به جرم را کاهش دهد (فنلی و پری، ۱۴۰۰: ۱۸۰).

این طراحی‌ها به‌عنوان بخشی از برنامه‌ریزی‌های مدرن زندانبانی، توانسته‌اند با کاهش استرس و ایجاد آرامش، محیط زندان را به محلی سازنده‌تر برای اصلاح رفتار تبدیل کنند. به‌ویژه در کشورهای توسعه‌یافته، چنین برنامه‌هایی بخشی از سیاست‌های کلان زندانبانی برای حمایت از بازپروری و کاهش خشونت هستند که نتایج مثبتی به همراه داشته‌اند.

۵ـ۲. تأثیر تمرکز و توجه

طراحی محیطی که بتواند تمرکز و توجه زندانیان را تقویت کند، می‌تواند تأثیرات قابل‌توجهی بر وضعیت روانی، رفتارهای اجتماعی، و بهره‌وری آن‌ها در برنامه‌های بازپروری داشته باشد. محیط‌های زندان به‌دلیل ساختار بسته و کمبود تنوع در طراحی، معمولاً به کاهش تمرکز زندانیان و افزایش استرس منجر می‌شوند. اما استفاده از طراحی‌هایی که تنوع بصری، رنگ‌های مناسب، و الگوهای جذاب را به‌کار می‌گیرند، می‌تواند ذهن زندانیان را تحریک کند و خستگی روانی ناشی از محیط‌های یکنواخت را کاهش دهد. این نوع طراحی می‌تواند به زندانیان کمک کند تا روی فعالیت‌های مثبت و سازنده تمرکز بیشتری داشته باشند (قلخانباز و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۸۷).

برای نمونه، در زندان‌هایی که از تصاویر هنری دیواری، طراحی‌های خلاقانه، و تغییرات نورپردازی بهره گرفته شده، اثرات مثبتی بر تقویت تمرکز ذهنی زندانیان مشاهده شده است. این اقدامات نه‌تنها استرس و اضطراب را کاهش می‌دهند، بلکه حس خلاقیت و تفکر نوآورانه زندانیان را تقویت می‌کنند. مطالعات نشان داده‌اند که چنین محیط‌هایی، به‌ویژه در فضاهای آموزشی زندان، باعث بهبود عملکرد شناختی و تقویت یادگیری در زندانیان شده‌اند (شهابی، ۱۳۹۹).

طراحی فضاهایی که زندانیان را به سمت تمرکز و توجه بهتر هدایت کند، می‌تواند به کاهش افکار منفی و رفتارهای پرخاشگرانه کمک کند. این فضاها زندانیان را به مشارکت در فعالیت‌های آموزشی و فرهنگی تشویق می‌کنند و از این طریق بهره‌وری در برنامه‌های بازپروری را افزایش می‌دهند. همچنین، محیط‌هایی که به‌طور خلاقانه طراحی شده‌اند، می‌توانند به‌عنوان ابزارهایی برای کاهش احساس ناامیدی و اضطراب در زندانیان عمل کنند و آن‌ها را برای بازگشت موفق‌تر به جامعه آماده سازند (قشلاق‌پور و باباخانی، ۱٤۰۰: ١٦٥).

طراحی محیط زندان باید نه‌تنها بر کاهش استرس و اضطراب، بلکه بر تقویت توانایی‌های شناختی و روانی زندانیان نیز متمرکز باشد. این طراحی‌ها می‌توانند تأثیرات مثبتی بر تعاملات اجتماعی، کاهش افکار منفی، و افزایش انگیزهٔ زندانیان برای بازسازی زندگی خود داشته باشند.

٥ـ۳. تأثیر ارتباط اجتماعی

طراحی محیطی نقش مهمی در بهبود ارتباطات اجتماعی زندانیان ایفا می‌کند. ایجاد فضاهایی مانند حیاط‌ها، سالن‌های عمومی، و مکان‌های تفریحی، فرصت‌هایی را برای زندانیان فراهم می‌کند تا در محیطی تحت نظارت با یکدیگر و با پرسنل زندان تعامل داشته باشند. این تعاملات اجتماعی می توانند استرس و فشارهای روانی را کاهش دهند و از بروز درگیری‌ها و تنش‌های داخلی جلوگیری کنند. همچنین، طراحی این فضاها به گونه‌ای که امکان فعالیت‌های گروهی را فراهم کند، می‌تواند حس همکاری و هم‌بستگی را میان زندانیان تقویت کند، برای مثال زندان‌هایی که امکانات ورزشی و سالن‌های تفریحی را در طراحی خود لحاظ کرده‌اند، شاهد کاهش رفتارهای خشونت‌آمیز در میان زندانیان بوده‌اند.

طراحی مناسب فضاهای خصوصی برای ملاقات با خانواده و دوستان نیز اهمیت ویژه‌ای دارد. این فضاها باید محیطی آرامش‌بخش و تسهیل‌کنندهٔ ارتباطات عاطفی باشند، برای مثال ایجاد اتاق‌های ملاقات مجهز به مبلمان مناسب و تزیینات آرامش‌بخش می‌تواند به زندانیان کمک کند تا روابط خانوادگی خود را تقویت کنند و از حمایت‌های روانی بیشتری برخوردار شوند. این نوع طراحی به‌طور مستقیم در کاهش استرس ناشی از حبس و بهبود وضعیت روانی زندانیان تأثیرگذار است. تحقیقات نشان داده است که تقویت ارتباطات خانوادگی می‌تواند نرخ بازگشت به زندان را کاهش دهد (پاکزاد، ۱۳۸٥: ٤٥).

علاوه بر این، فضاهای عمومی که برای فعالیت‌های فرهنگی و آموزشی طراحی شده‌اند، می‌توانند به بهبود رفتارهای اجتماعی زندانیان کمک کنند، برای مثال برگزاری جلسات گروهی و کارگاه‌های مهارت‌آموزی در محیط‌هایی که حس تعلق و ارزشمندی را در زندانیان تقویت می‌کنند، می‌تواند به کاهش تنش‌ها و افزایش مشارکت آن‌ها در برنامه‌های بازپروری منجر شود. چنین فضاهایی، علاوه بر کاهش استرس، زندانیان را برای بازگشت موفق‌تر به جامعه آماده می‌کنند (محمدنسل، ۱۳۹۸: ۷۲).

درمجموع، طراحی محیطی زندان باید نه‌تنها بر ایجاد فضاهای فیزیکی مناسب، بلکه بر تقویت ارتباطات اجتماعی و عاطفی زندانیان نیز تمرکز داشته باشد. این رویکرد می‌تواند تأثیرات مثبتی بر رفتار زندانیان بگذارد و آن‌ها را به سمت بازگشت به جامعه به شکلی سالم‌تر و سازنده‌تر هدایت کند.

٥ـ٤. تأثیر قدرت تصمیم‌گیری

طراحی محیطی می‌تواند به افزایش حس خودمختاری و تقویت قدرت تصمیم‌گیری زندانیان کمک کند. بسیاری از زندانیان در محیط‌های بستهٔ زندان، به‌دلیل محدودیت‌های شدید، احساس می‌کنند که کنترل چندانی بر زندگی خود ندارند. این احساس بی‌قدرتی ممکن است باعث افزایش استرس، افسردگی، و حتی رفتارهای ناهنجار شود. با این حال، طراحی محیطی که به زندانیان امکان دهد در برخی جنبه‌های زندگی روزمرهٔ خود نقش داشته باشند، می‌تواند به بهبود سلامت روانی و کاهش رفتارهای منفی آن‌ها کمک کند، برای مثال ایجاد فضاهایی که به زندانیان اجازه می‌دهد در انتخاب فعالیت‌های اجتماعی، تفریحی و آموزشی مشارکت کنند، می‌تواند حس کنترل و اختیار آن‌ها را افزایش دهد (عابدی و مختاری، ۱۳۹۹).

یکی از روش‌های مؤثر در این زمینه، طراحی فضاهای انعطاف‌پذیر است که زندانیان بتوانند در استفاده از آن‌ها دخالت کنند، برای مثال مشارکت زندانیان در طراحی داخلی سلول‌های خود یا انتخاب نحوهٔ استفاده از زمان و فعالیت‌های روزانه، می‌تواند حس اعتمادبه‌نفس و کنترل بر محیط را در آن‌ها تقویت کند. چنین اقداماتی نه‌تنها احساس مسئولیت‌پذیری زندانیان را افزایش می‌دهد، بلکه تعامل مثبت‌تری را میان زندانیان و پرسنل زندان ایجاد می‌کند (محمودی جانکی و قورچی بیگی، ۱۳۸۸: ۳٥٦).

زندانیانی که احساس می‌کنند در تصمیمات مربوط به محیط اطراف خود سهم دارند، معمولاً رفتارهای مسئولانه‌تری نشان می‌دهند و با قوانین و کارکنان زندان همکاری بیشتری دارند. این رویکرد

می‌تواند به کاهش تنش‌های موجود در محیط زندان و بهبود فضای کلی منجر شود. همچنین، مشارکت زندانیان در تصمیم‌گیری‌های محیطی، احتمال بروز مشکلات روانی و رفتاری را کاهش می‌دهد و آن‌ها را برای بازگشت به جامعه آماده‌تر می‌سازد (قلخانباز و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۸۸).

طراحی محیط زندان باید به گونه‌ای باشد که فرصت‌های مشارکت و خودمختاری زندانیان را افزایش دهد. این نوع طراحی نه‌تنها به بهبود شرایط روانی زندانیان کمک می‌کند، بلکه به کاهش خشونت و افزایش مسئولیت‌پذیری آن‌ها نیز منجر می‌شود. چنین محیط‌هایی می‌توانند فرایند بازپروری را تسهیل و زندانیان را به زندگی سالم‌تر و سازنده‌تری هدایت کنند.

۵-۵. تأثیر بهبود روحی و روانی

یکی از مهم‌ترین نقش‌های طراحی محیطی در زندان‌ها، تأثیر آن بر بهبود روحی و روانی زندانیان است. محیط‌هایی که با رنگ‌های ملایم، نور طبیعی کافی، و فضاهای باز طراحی شده‌اند، می‌توانند احساس آرامش و کاهش استرس را در میان زندانیان ایجاد کنند. استفاده از رنگ‌های مناسب مانند سبز و آبی، که به‌عنوان رنگ‌های آرامش‌بخش شناخته می‌شوند، تأثیر قابل‌توجهی در کاهش اضطراب و بهبود خلق‌وخو دارد. علاوه بر این، طراحی فضاهایی که نور طبیعی بیشتری را به محیط وارد می کنند، می‌تواند به تنظیم ساعت زیستی زندانیان و بهبود شرایط روانی آن‌ها کمک کند (عابدی و مختاری، ۱۳۹۹).

ایجاد فضاهایی الهام‌گرفته از طبیعت، مانند باغچه‌ها، مسیرهای پیاده‌روی سرسبز، و حتی دیوارهای سبز در داخل ساختمان‌ها، به زندانیان این امکان را می‌دهد که از یک‌نواختی محیط زندان فاصله بگیرند و حس ارتباط با طبیعت را تجربه کنند. این عناصر طبیعی می‌توانند میزان استرس روانی را کاهش دهند و به زندانیان کمک کنند تا با محیط زندان سازگاری بهتری پیدا کنند. تحقیقات نشان داده است که فضاهای طبیعی در زندان‌ها، علاوه بر کاهش استرس، به افزایش احساس آرامش و تقویت رفتارهای مثبت زندانیان منجر شده است (محمودی جانکی و قورچی بیگی، ۱۳۸۸).

علاوه بر فضاهای عمومی، طراحی مناطقی برای فعالیت‌های شخصی و معنوی، مانند اتاق‌های اختصاصی برای دعا یا تفکر، می‌تواند به بهبود وضعیت روحی زندانیان کمک کند. این فضاها، با ارائهٔ محیطی آرام و بدون تنش، به زندانیان اجازه می‌دهند که به بازنگری در رفتارهای خود و تقویت

جنبه‌های معنوی بپردازند. همچنین، این مناطق می‌توانند به کاهش احساسات منفی و تقویت انگیزه برای تغییر رفتارهای مخرب کمک کنند (وطن‌خواه و همکاران، ۱۳۹۸).

به طور کلی، طراحی محیط زندان باید به گونه‌ای باشد که نیازهای روحی و روانی زندانیان را نیز در نظر بگیرد. چنین طراحی‌هایی نه‌تنها باعث کاهش خشونت و تنش در محیط زندان می‌شوند، بلکه فرایند بازپروری را تسهیل و به بازگشت موفق زندانیان به جامعه کمک می‌کنند. این نوع طراحی محیطی می‌تواند به کاهش هزینه‌های بلندمدت سیستم عدالت کیفری و بهبود کیفیت زندگی زندانیان منجر شود.

٦. ارائهٔ مدل‌های طراحی محیطی مناسب برای زندان‌ها

٦ـ١. طراحی بر مبنای مفهوم «سلول به‌عنوان خانه»[1]

یکی از رویکردهای پیشرو در طراحی محیطی زندان‌ها، مفهوم «سلول به‌عنوان خانه» است که به‌جای تأکید بر جنبه‌های تنبیهی، بر بازپروری و ایجاد فضایی مناسب برای اصلاح رفتاری تمرکز دارد. این رویکرد با هدف کاهش حس انزوای روانی و تقویت جنبه‌های انسانی زندانیان، به طراحی سلول‌هایی مشابه محیط خانه می‌پردازد. در این مدل، فضاهایی مانند آشپزخانه‌های کوچک، اتاق‌های مطالعه، و سالن‌های تفریحی ایجاد می‌شود تا زندانیان بتوانند فعالیت‌های روزمرهٔ خود را در محیطی دلپذیر انجام دهند. این نوع طراحی نه‌تنها حس آرامش و امنیت را در میان زندانیان تقویت می‌کند، بلکه مسئولیت‌پذیری و همکاری آن‌ها را در زندگی جمعی افزایش می‌دهد (حیدری و همکاران، ۱۳۹۲). در کنار فضاهای شخصی، ایجاد فضاهای مشترک مانند کتابخانه‌ها، مراکز آموزشی، و باغچه‌ها نیز اهمیت بسیاری دارد. این فضاها امکان تعاملات مثبت اجتماعی را فراهم و به کاهش رفتارهای خشونت‌آمیز و تقویت حس هم‌بستگی در میان زندانیان کمک می‌کنند. تحقیقات نشان داده است که محیط‌های زندانبانی که شامل فضاهای باز و طبیعی هستند، تأثیر چشمگیری بر کاهش استرس و اضطراب زندانیان داشته و رفتارهای مثبت را در آن‌ها تقویت می‌کنند (شهابی، ۱۳۹۹). علاوه بر این، طراحی فضاهایی برای فعالیت‌های گروهی، مانند کارگاه‌های آموزشی و تفریحی، به زندانیان این فرصت را می‌دهد تا مهارت‌های جدیدی یاد بگیرند و حس ارزشمندی و

1. design based on the concept of "cell as home"

مفید بودن را تجربه کنند. این فضاها همچنین می‌توانند بستری برای تقویت همکاری و تعامل سالم میان زندانیان ایجاد کنند، برای نمونه در برخی از زندان‌های مدرن، باغ‌های کوچک به‌عنوان بخشی از محیط طراحی شده‌اند که به زندانیان امکان فعالیت‌های کشاورزی یا مراقبت از گیاهان را می‌دهد. این فعالیت‌ها نه‌تنها حس آرامش را تقویت می‌کنند، بلکه به کاهش رفتارهای پرخاشگرانه نیز کمک می‌کنند (کامران‌نیا، ۱۳۸۵). این مدل طراحی، علاوه بر زندانیان، بر کارکنان زندان نیز تأثیر مثبتی دارد. محیط‌های آرام‌تر و انسانی‌تر، فشار روانی کارکنان را کاهش می‌دهد و امکان مدیریت بهتر و تعامل مثبت‌تر میان آن‌ها و زندانیان را فراهم می‌کند. تحقیقات نشان داده است که زندان‌هایی با طراحی محیطی انسانی‌تر، با کاهش خشونت و افزایش سطح همکاری میان زندانیان و پرسنل مواجه بوده‌اند (ویسی و فرهمند، ۱۳۹۷). به‌طور کلی، طراحی محیطی زندان‌ها با تأکید بر مفهوم «سلول به‌عنوان خانه»، به ایجاد فضایی آرام و بازپروری‌محور کمک می‌کند و زمینه را برای بازگشت موفق زندانیان به جامعه فراهم می‌سازد. این رویکرد، با تمرکز بر جنبه‌های انسانی، می‌تواند نقش مهمی در کاهش نرخ بازگشت به جرم و ارتقای سیستم عدالت کیفری داشته باشد.

٦ـ۲. طراحی بر مبنای مفهوم «ترکیب منافذ نورگیر»[1]

استفاده از نور طبیعی در طراحی محیطی زندان‌ها یکی از راهکارهای مهم برای بهبود شرایط روانی و فیزیکی زندانیان به‌شمار می‌رود. در این مدل، فضاها به گونه‌ای طراحی می‌شوند که حداکثر بهره‌برداری از نور طبیعی ممکن شود. این امر می‌تواند از طریق پنجره‌های بزرگ، نورگیرهای سقفی، و استفاده از منافذ عمودی صورت گیرد. نور طبیعی نقش مهمی در تنظیم چرخهٔ شبانه‌روزی بدن دارد و به بهبود کیفیت خواب، کاهش استرس، و افزایش تمرکز کمک می‌کند. زندانیانی که در محیط‌های روشن‌تر و دارای نور طبیعی کافی زندگی می‌کنند، از نظر روانی آرام‌تر و از نظر جسمی سالم‌تر هستند. این طراحی به‌ویژه در فضاهای عمومی زندان مانند سالن‌های ملاقات، اتاق‌های آموزشی، و سالن‌های ورزشی اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا این فضاها باید حس تعامل و شادابی را تقویت کنند (عابدی و مختاری، ۱۳۹۹). افزون بر این، طراحی نورگیرها به نحوی که به تمام نقاط فضا نور کافی برسد، می‌تواند از ایجاد محیط‌های تاریک و متشنج جلوگیری کند. محیط‌هایی که دارای نور طبیعی کافی هستند، احساس امید

1. design based on the concept of "integration of skylights"

و شادابی بیشتری در زندانیان ایجاد می‌کنند و احتمال بروز رفتارهای پرخاشگرانه را کاهش می‌دهند، برای مثال مطالعات نشان داده‌اند که زندان‌هایی با نورگیرهای گسترده‌تر، میزان خشونت در میان زندانیان کم‌تری دارند و این مسئله به کاهش استرس کارکنان نیز منجر می‌شود (محمودی جانکی و قورچی بیگی، ۱۳۸۸).

٦ـ۳. طراحی بر مبنای مفهوم «محیط باز»[1]

طراحی محیط‌های باز و سبز در زندان‌ها یکی از مؤثرترین راهکارها برای کاهش استرس و اضطراب زندانیان است. فضاهای باز مانند حیاط‌های بزرگ، باغ‌ها، و محوطه‌های ورزشی به زندانیان این امکان را می‌دهند که از فضای بسته زندان فاصله بگیرند و در محیطی طبیعی‌تر به فعالیت‌های فیزیکی و تفریحی بپردازند. این فضاها نه‌تنها به بهبود سلامت جسمی زندانیان کمک می‌کنند، بلکه آن‌ها را به تعاملات اجتماعی مثبت‌تر و کاهش خشونت سوق می‌دهند (شهابی، ۱۳۹۹). از دیگر مزایای این نوع طراحی می‌توان به امکان اجرای برنامه‌های بازپروری اشاره کرد. فضاهای باز و طبیعی می‌توانند برای فعالیت‌هایی مانند کشاورزی، باغبانی، و حتی برنامه‌های آموزشی و گروه‌درمانی مورد استفاده قرار گیرند. این فعالیت‌ها به زندانیان حس مفید بودن و تعلق اجتماعی می‌دهد و آن‌ها را برای بازگشت به جامعه آماده می‌کند. همچنین، دسترسی منظم به فضاهای باز و سبز می‌تواند به کاهش افسردگی و افزایش سطح انرژی در میان زندانیان منجر شود (قلخانباز و همکاران، ۱۳۹۲).

٦ـ٤. طراحی بر مبنای مفهوم «جریان کارکردی مؤثر»[2]

یکی از مدل‌های کلیدی در طراحی محیطی زندان‌ها، تأکید بر جریان کارکردی مؤثر است. این رویکرد به معنای سازمان‌دهی فضاها به گونه‌ای است که زندانیان بتوانند به راحتی و با کم‌ترین مزاحمت به خدمات و امکانات دسترسی داشته باشند، برای مثال قرار دادن فضاهایی مانند سالن‌های ملاقات، اتاق‌های آموزشی، و فضاهای عمومی در نزدیکی سلول‌ها می‌تواند از اتلاف وقت و ازدحام در زندان جلوگیری کند. این نوع طراحی نه‌تنها به کاهش تنش‌ها و استرس‌های روزمره کمک می کند، بلکه مدیریت زندان را نیز تسهیل می‌نماید (وطن‌خواه و همکاران، ۱۳۹۸). طراحی جریان

1. design based on the concept of "open environment"

2 Design Based on the Concept of "Effective Functional Flow"

کارکردی مؤثر همچنین به ایجاد نظم و آرامش در محیط زندان کمک می‌کند. فضاهایی که به خوبی سازمان‌دهی شده‌اند، تعاملات مثبت بین زندانیان و کارکنان را افزایش و احتمال بروز درگیری‌ها و ناهنجاری‌های رفتاری را کاهش می‌دهند. زندانیانی که در محیط‌هایی با جریان کارکردی بهینه زندگی می‌کنند، احساس امنیت بیشتری دارند و به‌طور کلی رفتارهای منظم‌تری از خود نشان می دهند. علاوه بر این، این مدل طراحی می‌تواند به کارکنان زندان کمک کند تا با نظارت و مدیریت بهتری وظایف خود را انجام دهند. کاهش مسیرهای غیرضروری و سازمان‌دهی مناسب فضاها باعث افزایش بهره‌وری کارکنان و کاهش فشار کاری آن‌ها می‌شود. درنتیجه، این نوع طراحی به بهبود کلی فضای زندان و تسهیل روند بازپروری زندانیان کمک می‌کند (کامران‌نیا، ۱۳۸۵).

۷. یافته‌ها

براساس یافته‌های به‌دست آمده از چرخش عامل‌ها، شکل نهایی مدل سنجش تأثیر طراحی محیطی بر کاهش فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان در زندان به شرح جدول ۱ است.

جدول ۱: ماتریکس عامل‌های استخراجی (مأخذ: حمیدرضا حیدری و کریم صالحی، ۱٤۰۳)

عامل‌ها	شمارهٔ گویه	مقدار بار عاملی	عامل‌ها	شمارهٔ گویه	مقدار بار عاملی
عامل اول	۲۷	/۸۵۱	عامل سوم	۲٤	/۳۹۵
	۲۱	/۸۰۰		۱۷	/٤۳۸
	۲۵	/۷۹٤		۱۹	/٤٦۹
	۲۲	/۷۸۳		۵	/۷۲۵
	۲۳	/۷۲۹		۱۲	/٦۹٤
	۲٦	/۷۲۰		۲۰	/۵۹٤
	۲٤	/۷۰۵		۱۱	/٤٦٦
	۲۸	/٦۵۳		۸	/٤۲۷
	۱۷	/٦۰۰		۱۰	/۳۰۰
	۱٦	/۵۹۵	عامل چهارم	۱	/۵۳٦
	۱۹	/۵۸۸		۳	/۷۱٦
	۱۵	/۵۷۰		۲	/٦۳۱

	۲۰	/۳۰۲		۸	/٥٦٥
	۸	/۳۱٥		۷	/٥۱۹
عامل دوم	۲۸	/٤۱۹	عامل پنجم	۱٦	/۳۳٦
	۱٦	/٤۷۲		۱۱	/٤۲٥
	۱٤	/۷۷۳		۹	/۸۳۹
	۱۳	/۷٤۸		۱۰	/٦۳٥
	٦	/۷٤۳		۷	/٥۳۹
	۱۸	/۷۰٤	عامل ششم	۱٥	/۳۸۷
	۱	/٦٤۱		۲	/٤۱۱
	۱۲	/٤٤۹		۱۰	/۳٦۷
	۱۱	/۳۸۳		٤	/۸۰۲

با توجه به شباهت‌های مفهومی و محتوایی عامل‌های استخراج‌شده، عامل‌های زیربنایی برای تأثیر طراحی محیطی بر کاهش فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان در زندان مورد پیشنهاد قرار گرفته و به این ترتیب، پنج عامل؛ ۱. کمبود فضاهای فرهنگی و شغل‌محور؛ ۲. کمبود طبقه‌بندی محکومان؛ ۳. عدم تناسب فضاهای موجود با نیاز زندانیان؛ ٤. ارتباط زیاد زندانیان و تخلف بیشتر؛ ٥. وجود فضاهای مخفی و یا با نظارت کم‌تر به‌عنوان عامل‌های زیربنایی تأثیر طراحی محیطی برکاهش فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان در زندان مشخص شده است؛ و کم کردن تماس زندانیان به‌عنوان عوامل تأثیرگذار و روبنایی برکاهش فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان در زندان است.

سپس میانگین تأثیر عامل‌ها بین ۲٦۰ نفر از کارمندان، کارشناسان، مربیان و زندانیان سنجیده شد و مقایسهٔ میانگین تأثیر عوامل از نظر آنان مورد سنجش قرار گرفت که نتایج آن طبق جدول ۲ نشان از تفاوت معنادار میانگین عامل‌ها از نظر آنان داشته است.

جدول ۲: تحلیل واریانس مقایسهٔ میانگین پاسخ‌گویان (مأخذ: حمیدرضا حیدری و کریم صالحی، ۱٤۰۳)

عامل‌ها		مجموع مربعات	درجهٔ آزادی	میانگین مربعات	F	مقدار خطا (سطح معناداری)
کمبود فضاهای فرهنگی و شغل‌محور	بین‌گروهی	۱۳/٤۹۳	۳	٤/٤۹۸	٤/۷۳	۰/۰۰۳
	درون‌گروهی	۲٤۳/۰۳۰	۲٥٦	۰/۹٤۹	–	–
	جمع	۲٥٦/٥۲۳	۲٥۹	–	–	–
کمبود طبقه‌بندی محکومان	بین‌گروهی	۱٥/٥۳۳	۳	٥/۱۷۸	٦/۸۱	۰/۰۰۰
	درون‌گروهی	۱۹٤/٥٦۸	۲٥٦	۰/۷٦۰	–	–
	جمع	۲۱۰/۱۰۰	۲٥۹	–	–	–
کم کردن تماس زندانیان	بین‌گروهی	۱٤/۱۸٦	۳	٤/۷۲۹	٦/۱۳	۰/۰۰۰
	درون‌گروهی	۱۹۷/٤۷٥	۲٥٦	۰/۷۷۱	–	–
	جمع	۲۱۱/٦٦۱	۲٥۹		–	–
عدم تناسب فضاهای موجود با نیاز زندانیان	بین‌گروهی	۷/٤٥٦	۳	۲/٤۸٥	۳/۱۱	۰/۰۲۷
	درون‌گروهی	۲۰٤/۳۲۲	۲٥٦	۰/۷۹۸	–	–
	جمع	۲۱۱/۷۷۸	۲٥۹		–	–
ارتباط زیاد زندانیان و تخلف بیشتر	بین‌گروهی	۳۲/٤٤۰	۳	۱۰/۸۱۳	۱۷/۲۳	۰/۰۰۰
	درون‌گروه‌ها	۱٦۰/٥۷۸	۲٥٦	۰/٦۲۷	–	–
	جمع	۱۹۳/۰۱۸	۲٥۹		–	–
وجود فضاهای مخفی و یا با نظارت کم‌تر	بین‌گروهی	٥۲/۲۸۸	۳	۱۷/٤۲۹	۱۸/۷۱	۰/۰۰۰
	درون‌گروهی	۲۳۸/٤۰٦	۲٥٦	۰/۹۳۱	–	–
	جمع	۲۹۰/٦۹٤	۲٥۹		–	–

در تمام شش عامل ما مقدار خطای زیر ۰/۰٥ مشاهده می‌شود که نشان‌دهندهٔ آن است که در بین گروه‌های مختلف پاسخ‌گو تفاوت معناداری را مشاهده می‌کنیم. با توجه به جدول ۳ می‌بینیم که کارشناسان تأثیر عوامل را بیشتر و زندانیان کم‌تر آن را مؤثر می‌دانند.

جدول ۳: مقایسهٔ میانگین پاسخ‌گویان از منظر عامل‌های تأثیرگذار (مأخذ: حمیدرضا حیدری و کریم صالحی، ۱۴۰۳)

عامل	پاسخ‌گو	میانگین	عامل	پاسخ‌گو	میانگین
کمبود فضاهای فرهنگی و شغل‌محور	کارمند	۳/۶۳	عدم تناسب فضاهای وجود با نیاز زندانیان	کارمند	۳/۴۳
	کارشناس	۳/۷۹		کارشناس	۳/۸
	مربی	۳/۱۲		مربی	۳/۶۷
	زندانی	۳/۰۹		زندانی	۳/۱۳
	جمع	۳/۲۱		جمع	۳/۲۲
کمبود طبقه‌بندی محکومان	کارمند	۳/۵	ارتباط زیاد زندانیان و تخلف بیشتر	کارمند	۳/۵۵
	کارشناس	۳/۹۳		کارشناس	۳/۹
	مربی	۳/۴۴		مربی	۳/۰۷
	زندانی	۲/۹۹		زندانی	۲/۷۴
	جمع	۳/۱۲		جمع	۲/۹۳
کم کردن تماس زندانیان	کارمند	۳/۷۱	وجود فضاهای مخفی و یا با نظارت کم‌تر	کارمند	۳/۶
	کارشناس	۴/۰۳		کارشناس	۴/۲۵
	مربی	۳/۱۳		مربی	۲/۹۴
	زندانی	۳/۲		زندانی	۲/۶۲
	جمع	۳/۳۱		جمع	۲/۸۵

۸.تحلیل یافته‌ها

یافته‌ها براساس نتایج پژوهش، طراحی محیطی می‌تواند تأثیر بسزایی در کاهش فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان در زندان داشته باشد. شش عامل اصلی شناسایی‌شده که بر کاهش فرصت‌های مجرمانه تأثیر دارند عبارت‌اند از: کمبود و نوع طراحی داخلی فضاهای فرهنگی ـ تربیتی و اشتغال‌زایی، کمبود و نوع فضاهای طبقه‌بندی محکومان، عدم تناسب فضاهای موجود با نیاز زندانیان، ارتباط زیاد زندانیان با جرائم مختلف، معماری غیراستاندارد، و وجود فضاهای مخفی یا با نظارت کم. این عوامل نشان‌دهندهٔ این است که طراحی محیطی مناسب می‌تواند به کاهش فرصت‌های مجرمانه منجر شود.

از مؤلفه‌های طراحی محیطی که بیشترین تأثیر را بر کاهش فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان دارد، می‌توان به فضاهای فرهنگی ـ تربیتی و اشتغال‌زایی، فضاهای طبقه‌بندی، تناسب فضاها با نیاز زندانیان و معماری استاندارد اشاره کرد. ایجاد فضاهای مناسب برای فعالیت‌های فرهنگی و شغلی می‌تواند انگیزه‌های مثبت ایجاد و از رفتارهای مجرمانه جلوگیری کند. طراحی مناسب برای طبقه‌بندی زندانیان براساس نوع و شدت جرم نیز می‌تواند از تماس غیرضروری بین زندانیان با جرائم مختلف جلوگیری کند. همچنین، فضاهای زندان باید با نیازهای زندانیان همخوانی داشته باشند تا از بروز رفتارهای خشونت‌آمیز و مجرمانه جلوگیری شود. طراحی استاندارد محیط زندان نیز می‌تواند به کاهش فضاهای مخفی و نظارت بیشتر کمک کند، که این امر به کاهش رفتارهای مجرمانه منجر می‌شود.

نتایج نشان می‌دهد که کاهش ارتباط زندانیان با جرائم مختلف می‌تواند تأثیر مثبتی بر کاهش فرصت‌های مجرمانه در زندان داشته باشد. این امر می‌تواند از طریق طراحی فضاهایی که تماس بین زندانیان را محدود می‌کند و ایجاد طبقه‌بندی مناسب برای زندانیان براساس نوع و شدت جرم، تحقق یابد، برای مثال، میانگین تأثیر این عامل در نظر کارشناسان ٤/۰۳ و در نظر زندانیان ۳/۲ بوده است.

معماری غیراستاندارد و وجود فضاهای مخفی یا نظارت کم می‌تواند فرصت‌های مجرمانه را افزایش دهد. این فضاها می‌توانند به‌عنوان پناهگاه‌هایی برای ارتکاب جرم و فعالیت‌های غیرقانونی استفاده شوند و نظارت ناکافی نیز امکان کنترل و پیشگیری از این رفتارها را کاهش می‌دهد، برای مثال معماری غیراستاندارد با میانگین تأثیر ٤/۲۵ در نظر کارشناسان و ۲/٦۲ در نظر زندانیان ارزیابی شده است.

کارشناسان تأثیر عوامل طراحی محیطی را بیشتر از زندانیان ارزیابی می‌کنند، برای مثال، میانگین تأثیر کمبود فضاهای فرهنگی و شغل‌محور در نظر کارشناسان ۳/۷۹ و در نظر زندانیان ۳/۰۹ بوده است. این تفاوت دیدگاه‌ها نشان‌دهندهٔ اهمیت توجه به نظرات مختلف گروه‌های مرتبط با زندان در طراحی محیطی و برنامه‌ریزی‌های مربوط به کاهش فرصت‌های مجرمانه است.

تحلیل کلی یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که طراحی محیطی نقش بسزایی در کاهش فرصت‌های مجرمانه در زندان دارد. تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار اس.پی.اس.اس. و روش‌های آماری مختلف، ازجمله تحلیل عاملی اکتشافی، به شناسایی شش عامل کلیدی منجر شده است که بر کاهش فرصت‌های مجرمانه در زندان تأثیر دارند: ۱. کمبود و نوع طراحی داخلی فضاهای فرهنگی ـ

تربیتی و اشتغال‌زایی؛ ۲. کمبود و نوع فضاهای طبقه‌بندی محکومان؛ ۳. عدم تناسب فضاهای موجود با نیاز زندانیان؛ ٤. ارتباط زیاد زندانیان با جرائم مختلف؛ ٥. معماری غیراستاندارد و وجود فضاهای مخفی یا با نظارت کم پیشنهاد می‌شود که برای کاهش فرصت‌های مجرمانه در زندان‌ها، فضاهای فرهنگی و شغل‌محور توسعه یابند، زندانیان براساس نوع و شدت جرم طبقه‌بندی شوند، فضاهای زندان بهینه‌سازی گردند، فضاهای مخفی کاهش یابند و نظارت‌ها افزایش یابد. این اقدامات می‌تواند به کاهش فرصت‌های مجرمانه و بهبود شرایط زندانیان کمک کند و به اصلاح و بازگشت سالم آنان به جامعه منجر شود.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف اساسی پژوهش حاضر بررسی تأثیر طراحی محیطی بر کاهش فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان در زندان است. مدل پایه برای این کار، پرسش‌نامهٔ محقق‌ساخته است. نتایج نشان داد برای سنجش تأثیر طراحی محیطی بر کاهش فرصت مجرمانهٔ محکومان در داخل زندان پنج مؤلفهٔ اصلی وجود دارد که شامل کمبود و نوع طراحی داخلی فضاهای فرهنگی - تربیتی و اشتغال‌زایی، کمبود و نوع فضاهای طبقه‌بندی محکومان، عدم تناسب فضاهای موجود با نیاز زندانیان، ارتباط زیاد زندانیان با جرائم مختلف با یکدیگر، معماری غیراستاندارد و وجود فضاهای مخفی و یا نظارت کم است. هر کدام از شش عامل اصلی ارائه‌شده، شامل تعدادی گویه است. تقریباً تمامی عامل‌ها و گویه‌هایی که مورد تحلیل قرار گرفته، برای سنجش تأثیر طراحی محیطی بر کاهش فرصت‌های مجرمانه در زندان، مورد تأیید قرار گرفتند و از کفایت لازم برخوردارند. در مقام مقایسه باید گفت هرچند که تحقیقات زیادی درمورد رابطهٔ محیط و یا طراحی محیطی با جرم و بزه انجام شده، ولی تاکنون در زندان، مشابه چنین تحقیقی انجام نشده و به همین خاطر تعداد گویه‌های این تحقیق با بقیهٔ تحقیقات متفاوت است، تعداد گویه‌ها برای پژوهش حاضر ۲۸ گویه است که به مدل مربوطه، جامعیت بیشتری را بخشیده است. این ۲۸ گویه براساس نظرات صاحبنظران دانشگاهی و از طریق مصاحبه به‌دست آمده و تا قبل از این در متون مورد بررسی ذکر نشده‌اند. پایایی پرسش‌نامه از طریق روش آلفای کرونباخ بررسی شد. نتایج نشان‌دهندهٔ این است که عامل‌ها از پایایی قابل قبولی برخوردار است که نشان می‌دهد پرسش‌نامه از ضریب پایایی مطلوبی برخوردار است و همسانی درونی بین سؤالات در حد بالایی قرار دارد. میزان برازش مدل نهایی تحقیق از طریق روش حداکثر درست‌نمایی آزمون شد. نتایج به‌دست آمده حاکی از این بود که شاخص‌های برازش مدل در دامنهٔ مورد قبول قرار دارد و

به معیارهای مطلوب نزدیک هستند. از مجموع ۲۸ گویهٔ تأییدشده در شش عامل مورد دسته‌بندی قرار گرفته شده است. نظر به شباهت‌های مفهومی و محتوایی عامل‌های استخراج‌شده، تمامی عامل‌های استخراجی در دو دستهٔ کلی عامل‌های زیربنایی تأثیر طراحی محیطی برکاهش فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان و عامل‌های روبنایی مورد دسته‌بندی قرار گرفته شده است.

نتایج به‌دست آمده نشان داد پنج عامل زیربنایی شامل کمبود و نوع طراحی داخلی فضاهای فرهنگی ـ تربیتی و اشتغال‌زایی، سالن ملاقات، بهداری و سالن ورزشی و مسیر تردد زندانی بین فضاهای مختلف زندان، کمبود و نوع فضاهای طبقه‌بندی محکومان، عدم تناسب فضاهای موجود با نیاز زندانیان، ارتباط زیاد زندانیان با جرائم مختلف با یکدیگر، معماری غیراستاندارد و وجود فضاهای مخفی و یا تحت نظارت کم در طراحی محیطی بر ایجاد فرصت‌های مجرمانه مؤثرند و در عامل روبنایی کم کردن امکان تماس بین زندانیان با جرائم متفاوت می‌تواند بر کاهش فرصت‌های مجرمانه در زندان مؤثر باشد. رفتار زندانیان در محیط زندان تحت تأثیر طراحی محیطی و معماری آن محیط قرار دارد. بنابراین با بهینه‌سازی فرصت نظارت، ایجاد تصویر مثبت از محیط، کاهش فضاهای مخفی با نظارت کم، و کاهش تناسب فضاهای موجود محیط داخلی زندان می‌توان فرصت‌های مجرمانهٔ محکومان داخل زندان را کاهش داد و از ارتکاب جرم محکومان داخل زندان کاست. در مقایسهٔ میانگین انجام‌شده بین پاسخ‌گویان هر شش عامل ما مقدار خطای زیر ۰/۰۵ مشاهده داشته که نشان از تفاوت معنادار بین گروه‌های مختلف پاسخ‌گویان داشته و تقریباً کارشناسان تأثیر عوامل را بیشتر می‌دانند و زندانیان این تأثیر را به نسبت بقیه کم‌تر احساس می‌کنند.

با توجه به نتایج به‌دست آمده پیشنهاد می‌شود در زندان عمومی شهرکرد فضاهای فرهنگی و شغل محور (حرفه‌آموزی و اشتغال‌زایی) افزایش یابد و در برنامه‌های مشابه، طبقه‌بندی زندانیان براساس نوع و شدت جرم، شخصیت زندانیان انجام شود تا کم‌ترین تماس ممکن بین زندانیان با جرم متفاوت برقرار و آسیب‌های کم‌تری به آن‌ها وارد شود. تا جایی که امکان دارد طبقه‌بندی زندانیان با جرائم متفاوت بیشتر شود تا کم‌ترین تماس بین زندانیان با جرم متفاوت حاصل شود. یک نیازسنجی از پرسنل و زندانیان انجام شود و براساس نتایج آن فضاهای زندان دسته‌بندی شوند، حتی‌الامکان از ارتباط زیاد زندانیان با یکدیگر جلوگیری شود تا تخلفات کم‌تر گردد و فضاهای مخفی کاهش یابند و مکان‌های عمومی به‌ویژه سرویس بهداشتی و حمام تا حد امکان با دوربین‌های بیشتر، تا جایی که وارد حریم خصوصی زندانیان نشود، پوشش داده شود تا نظارت بیشتر و بهتر صورت پذیرد. با نظارت

بیشتر بر زندانیان از تماس زندانیان با جرائم متفاوت جلوگیری به عمل آید تا ارتکاب جرم در زندان عمومی شهرکرد کاهش یابد. همچنین پژوهش حاضر به‌لحاظ قیاس با نتایج پژوهش‌های انجام‌شده، پژوهش عابدی و مختاری (۱۳۹۹)، شهابی (۱۳۹۹) و محمودی جانکی و قورچی بیگی همسویی لازم را دارد و به‌لحاظ نظری با تئوری رفتاری، تئوری فرصت و تئوری اجتماعی همسوست.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

فیروز محمودی جانکی، کریم صالحی: مفهوم‌سازی، نظارت بر داده‌ها، اعتبارسنجی، مدیریت پروژه، منابع.

حمیدرضا حیدری: روش‌شناسی، تحلیل، نوشتن بررسی و ویرایش، تحقیق و بررسی، پیش‌نویس اصلی.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

ملاحظات اخلاقی:

این پژوهش بر پایه مطالعه اسناد، قوانین، رویه‌های قضایی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده و در آن هیچ‌گونه مطالعه‌ای بر روی انسان، حیوان یا داده‌های شخصی صورت نگرفته است؛ بنابراین، اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای این پژوهش ضروری نبوده است. با این حال، نویسنده اصول امانت‌داری علمی، صداقت پژوهشی، استناددهی صحیح و رعایت حقوق مالکیت فکری را در تمامی مراحل پژوهش رعایت کرده است.

در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد صرفاً برای کمک به ویرایش زبانی، بهبود ساختار نگارش و ارتقای خوانایی متن استفاده شده است. این ابزارها در طراحی پژوهش، تحلیل علمی،

تفسیر یافته‌ها، استنتاج نتایج یا تصمیم‌گیری‌های پژوهشی نقشی نداشته‌اند و مسئولیت کامل صحت، اصالت و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسنده/نویسندگان است.

موافقت نویسندگان:

تمامی نویسندگان نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و با انتشار آن موافقت دارند.

منابع

۱. پاکزاد، جهانشاه (۱۳۸۵)، مبانی نظری و فرایند طراحی شهری، تهران: شهیدی.

۲. حیدری، حمیدرضا، اوستاد، محمدرضا، و نیازمند، حسن (۱۳۹۲)، «شناخت عوامل مؤثر در تکرار جرم و بازگشت مجدد افراد به زندان (مطالعهٔ موردی زندان مرکزی بوشهر)»، فصلنامهٔ اصلاح و تربیت، ۱٤(۱)، ۳-۸.

۳. رأس، جفری ایان (۱۹۵۸)، جرم‌شناسی محکومان، ترجمهٔ هانیه هژبرالساداتی (۱۳۹۸)، تهران: میزان.

٤. روشنی، پریسا و حسنی، علیرضا (۱٤۰۱)، «پیشگیری از جرم با ارائهٔ راهکارهای طراحی محیطی (نمونهٔ موردی: محله آبکوه در مشهد)»، فصلنامهٔ مطالعات میان‌رشته‌ای معماری ایران، ۱(۱)، ۱۷-۳۰.

۵. شهابی، داود (۱۳۹۹)، «طراحی معماری زندان با رویکرد جرم‌ستیزی»، اولین کنفرانس بین‌المللی معماری، عمران، محیط زیست و کشاورزی، تهران.

٦. عابدی، محمد و مختاری، حسن (۱۳۹۹)، «تأثیر معماری و محیط زندان‌ها بر مجرمین»، اولین کنفرانس ملی حقوق، علوم اجتماعی و انسانی، تهران.

۷. فنلی، لورنس، و پری، مارلین (۱٤۰۰). پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی و اقدامات مرسوم امنیتی. ترجمهٔ محمد کاملی و همکاران. تهران: گوهر دانش.

۸. قلخانباز، احمد، خزایی، سلمان، افشاری، مریم، سهیلی‌زاد، مختار، و فرازی، رضا (۱۳۹۲)، «عوامل مرتبط با تکرار زندانی شدن در بین زندانیان شهر تویسرکان در سال ۱۳۹۱»، مجلهٔ علمی پزشکی قانونی، ۱۹(۱)، ۱۸۵-۱۹۱.

۹. قشلاق‌پور، سهیل و باباخانی، ملیحه (۱٤۰۰)، «تحلیل عوامل پیشگیری جرم از طریق طراحی محیطی در مسکن مهر (مورد مطالعاتی: شهرک مهر شهرستان نظرآباد)»، فصلنامهٔ معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، ۳٦(۱٤)، ۱٦۱-۱۷۵.

۱۰. کران، بدی (۱۳۸۱)، غیرممکن وجود ندارد، ترجمهٔ گیتا گرکانی، تهران: مؤسسهٔ فرهنگی هنری نوروز هنر.
۱۱. کامران‌نیا، حسن (۱۳۸۵)، تحلیل الگوهای فضایی و آینده‌نگری جرم در شهر شیراز (مطالعهٔ موردی: محلات مرکزی شهر شیراز)، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
۱۲. محمدنسل، غلامرضا (۱۳۹۸)، پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی (از نظریه تا کاربرد)، تهران: میزان.
۱۳. محمودی جانکی، فیروز و قورچی‌بیگی، مجید (۱۳۸۸)، «نقش طراحی محیطی در پیشگیری از جرم»، فصلنامهٔ حقوق، دانشکدهٔ حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۳۹(۲)، ۳۵۵-۳۵۸.
۱٤. وطن‌خواه، حمید، ذوالفقاری، حسین، کارگر، بهمن، و کلانتری، محسن (۱۳۹۸)، «بررسی اقدامات درون‌سازمانی نیروی انتظامی برای پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی»، پژوهشنامهٔ نظم و امنیت انتظامی، ۱۲(۱)، ۱۵۱-۱۸۰.
۱۵. ویسی، میثم، و فرهمند، مجتبی (۱۳۹۷)، «نقش طراحی محیطی در پیشگیری از جرم»، فصلنامهٔ مطالعات علوم اجتماعی، ٤(۲)،۸۷-۹۳.

References

1. Arabi, M., Naseri, T. S., & Jahdi, R. (2020), “Use all generations of Crime Prevention through Environmental Design (CPTED) for designing urban historical fabric (Case study: The central area of Tehran Metropolis, Eastern Oudlajan)”, *Ain Shams Engineering Journal*, *11*(2), 519-533.
2. Arami, M., Naseri, T., & Jahedi, R. (2020). The use of different generations of CPTED for designing the historical texture of Tehran (Case study: Eastern Oudlajan area). Ain Shams Engineering Journal, 11(2), 519-533.
3. Armitage, R., Joyce, C., & Monchuk, L. (2018), “Crime Prevention through Environmental Design (CPTED) and retail crime: Exploring offender perspectives on risk and protective factors in the design and layout of retail environments”, *In Retail Crime* (pp. 123-154). Palgrave Macmillan, Cham.
4. Ekblom, P. (2011), “Deconstructing CPTED… and reconstructing it for practice, knowledge management, and research”, *European Journal on Criminal Policy and Research*, *17*(1), 7-28.
5. Schneider, R. H., & Kitchen, T. (2013), “Putting Crime Prevention through Environmental Design into practice via planning systems: A comparison of experience in the US and UK”, *Built Environment*, *39*(1), 9-30.
6. World Population Review. (2023). World population by country 2023. World Population Review. Retrieved from
7. https://worldpopulationreview.com

Journal Website

Legal Innovation Quarterly

Autumn 2025

Volume 1, Issue 1

E-ISSN: 3115-8498

Pathology of the Law to Facilitate the Issuance of Business Licenses from the Perspective of Competitiveness in the Legal Profession: Emphasis on Solutions from the U.S. Legal System

Lohrasb Kohestani[1*], **Soheil Taheri**[2], **Majid Abbasi**[3]

1. PhD in Private Law, Faculty of Law, Ghaemshahr Branch, Islamic Azad University, Ghaemshahr, Iran. (Corresponding Author)
2. Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Law, Shahr-e-Quds Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
3. Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Law, Ghaemshahr Branch, Islamic Azad University, Ghaemshahr, Iran

***Corresponding author email address:** lohrasb.kouhestani@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

The regulation of legal professions requires a careful balance between promoting market competition and preserving the independence, integrity, and quality of legal services. In many jurisdictions, reforms to professional licensing have sought to reduce unnecessary entry barriers, increase transparency, and improve access to legal services while maintaining appropriate professional standards. At the same time, excessive deregulation may undermine the autonomy of professional self-governing institutions and weaken mechanisms designed to protect the public interest.

Received: 07 December 2024-**Accepted:** 11 June 2025- **Published online:** 23 September 2025

Kouhestani, L., Taheri, S., & Abbasi, M. (2025). Evaluating the Law on Facilitating the Issuance of Business Licenses from the perspective of competitiveness in the legal profession, with emphasis on the approaches of the United States legal system. *Legal Innovation Quarterly*, 1(1), 171–200.
Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.726914

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Consequently, the relationship between competition policy and professional regulation has become an important subject of comparative legal scholarship. International experience similarly demonstrates that competition reforms should be accompanied by safeguards that preserve professional competence, ethical accountability, and institutional independence. (Federal Trade Commission). Within this context, Iran enacted the Business License Facilitation Act to simplify licensing procedures across numerous professions, including the legal profession. The Act seeks to reduce administrative barriers, increase transparency, and expand access to legal practice by modifying the licensing process for attorneys. However, the legislation has generated considerable debate concerning its implications for the independence of the Bar Association, the quality of legal services, and the long-term competitiveness of the legal market. This study critically evaluates the Business License Facilitation Act from the perspective of legal market competition. It examines whether the Act successfully promotes a competitive legal market while preserving professional autonomy and legal service quality. To provide a broader analytical framework, the study also undertakes a comparative examination of the United States legal system, where competition policy and professional regulation have long evolved simultaneously through antitrust law, judicial regulation, and professional self-governance. Although the institutional structures differ significantly, the comparative analysis identifies regulatory principles that may inform future reforms of Iran's legal profession.

Methodology

This study employs a descriptive–analytical and comparative legal research design. Primary and secondary legal sources, including statutes, judicial decisions, legal scholarship, governmental reports, and professional regulatory materials, were systematically examined. The comparative component analyzes selected aspects of the United States legal profession, including attorney licensing, professional self-regulation, antitrust principles, continuing legal education, and institutional oversight. Rather than proposing direct legal transplantation, the comparative analysis identifies regulatory practices that may be adapted to Iran's constitutional and institutional framework.

Findings

The analysis indicates that the Business License Facilitation Act introduces several reforms intended to improve transparency and reduce unnecessary administrative barriers to entry into the legal profession.

Among its principal innovations are:

- greater procedural transparency in attorney licensing;
- regular administration of licensing examinations;
- simplification of licensing procedures for qualified applicants;

• increased governmental oversight of administrative licensing processes.

These measures may contribute to reducing unnecessary restrictions on market entry and improving public access to legal services.

Nevertheless, the study identifies several significant legal and institutional concerns.

First, expanding the authority of non-professional governmental bodies in licensing and disciplinary matters may weaken the institutional independence traditionally exercised by the Bar Association. Because professional independence constitutes a fundamental guarantee of lawyers' ability to represent clients free from external influence, excessive administrative intervention may adversely affect both professional autonomy and public confidence. Second, the legislation does not sufficiently clarify academic and professional qualification standards required for admission to legal practice. Ambiguities concerning admission criteria may produce inconsistent implementation and uncertainty among applicants. Third, the allocation of licensing and supervisory responsibilities among multiple institutions increases regulatory complexity and may generate overlapping authority, thereby reducing administrative efficiency and legal certainty. The comparative analysis demonstrates that competition within legal markets is compatible with strong professional regulation when institutional responsibilities are clearly defined. In the United States, attorney licensing remains primarily under the authority of state supreme courts and state bar authorities, while competition policy operates alongside professional regulation rather than replacing it. Antitrust enforcement seeks to prevent unjustified restrictions on competition without eliminating professional standards or ethical oversight. Recent debates concerning legal education accreditation likewise illustrate continuing efforts to reconcile competition with professional quality and institutional independence. (Federal Trade Commission)

Conclusion and Recommendations

The study concludes that the Business License Facilitation Act represents an important attempt to modernize the regulation of Iran's legal profession by promoting greater competition and simplifying licensing procedures. However, the effectiveness of these reforms depends upon maintaining an appropriate balance between market accessibility and the institutional independence necessary for the legal profession to fulfill its constitutional and public functions. The comparative analysis indicates that increased competition need not conflict with professional autonomy, provided that regulatory responsibilities remain clearly allocated, ethical standards are rigorously enforced, and independent professional institutions retain authority over matters directly affecting legal competence and professional discipline.

Accordingly, several reforms are recommended. First, legislative amendments should more clearly define the respective responsibilities of governmental authorities and independent professional institutions in licensing and disciplinary proceedings. Second, transparent academic, professional, and ethical qualification standards should be established to ensure both fairness in admission and the maintenance of professional competence. Third, regulatory mechanisms should encourage healthy competition while preventing monopolistic practices that unnecessarily restrict market entry or limit consumer access to legal services. Fourth, continuing professional education and competency-based training should be strengthened to improve the quality, accountability, and competitiveness of legal services throughout lawyers' professional careers. Overall, a balanced regulatory framework that combines transparent licensing procedures, effective competition, professional independence, and high ethical standards is more likely to enhance both public confidence and the long-term efficiency of Iran's legal services market.

Keywords: legal profession; Business License Facilitation Act; legal market competition; Bar Association; professional independence; attorney licensing; comparative law; legal regulation.

Funding
This article has no financial support or funding.

Authors' Contributions
Lohrasb Kouhestani: Conceptualization, Methodology, Investigation, Formal Analysis, Writing – Original Draft.
Soheil Taheri: Supervision, Validation, Writing – Review & Editing, Project Administration.
Majid Abbasi: Resources, Validation, Writing – Review & Editing.

Conflict of Interest
According to the authors' declaration, there is no conflict of interest regarding this article.

Ethical Considerations
This study was conducted based on the analysis of legal documents, statutes, judicial decisions, and library-based sources. It did not involve human participants, animals, or personal data; therefore, ethical approval from an institutional ethics committee was not required. Nevertheless, the authors adhered to the principles of academic integrity, research honesty, proper citation practices, and respect for intellectual property rights throughout all stages of the research.
Generative artificial intelligence (AI) tools were used solely to assist with language editing, improving the structure of the manuscript, and enhancing the

readability of the text. These tools did not contribute to the study design, scientific analysis, interpretation of f indings, drawing of conclusions, or any research-related decision-making. The author(s) assume full responsibility for the accuracy, originality, and final content of the manuscript.

Authors' Approval

All authors have reviewed and approved the final version of the manuscript and agree to its publication.

پاییز ۱۴۰۴
دوره ۱، شماره ۱
شاپای الکترونیکی:
۳۱۱۵-۸۴۹۸

فصلنامه نوآوری حقوقی

وبسایت مجله

ارزیابی قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار از منظر رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت با تأکید بر راهکارهای نظام حقوقی ایالات متحدهٔ آمریکا

لهراسب کوهستانی[۱*]، سهیل طاهری[۲]، مجید عباسی[۳]

۱. دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، واحد قائمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائمشهر، ایران (نویسنده مسئول).
۲. استادیار گروه حقوق خصوصی،دانشکده حقوق، واحد شهرقدس،دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۳. استادیار گروه حقوق خصوصی،دانشکده حقوق، واحد قائمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائمشهر، ایران

*ایمیل نویسندهٔ مسئول: lohrasb.kouhestani@gmail.com

چکیده

قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار در سال ۱۴۰۱ به تصویب شورای نگهبان رسید. این قانون، که یکی از قوانین تبعی قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی است، الزاماتی را برای متقاضیان، ازجمله وکلا، تعیین کرده است. از جملهٔ این الزامات می‌توان به برگزاری سالیانهٔ آزمون‌های جذب پروانهٔ وکالت دادگستری و امضای فرم تعهد به اخذ استانداردهای اجباری و مراعات قوانین و شرایط حرفه‌ای اشاره کرد. هدف این تحقیق بررسی ابعاد مختلف قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار از منظر رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت و ذکر ابعاد نوآورانه و نقاط ضعف آن است. همچنین، با توجه به راهکارهای موجود در نظام حقوقی ایالات متحدهٔ آمریکا برای ارتقای رقابت‌پذیری وکلا، این راهکارها نیز مورد بررسی قرار گرفته است تا رویکرد قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار به نحو مؤثرتری شناسایی شود. این الزامات سؤالاتی را ایجاد می‌کند، ازجمله اینکه جنبه‌های نوآورانهٔ قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار در حرفهٔ وکالت چیست و آسیب‌های وارده بر این قانون از منظر رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت چیست؟ در جنبه‌های نوآورانه می‌توان به الزام قوهٔ قضائیه به برگزاری آزمون‌های کانون‌های وکلای دادگستری، متولی قرار دادن وزارت امور اقتصاد و دارایی در زمینهٔ پروانه‌های وکالت، امکان تعلیق و ابطال پروانهٔ وکالت توسط نهادهایی غیر از کانون وکلای دادگستری و تلقی مجوز کانون‌های وکلای دادگستری به‌عنوان مجوز مقدماتی اشاره کرد. در حوزهٔ آسیب‌های وارده بر قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار، ابهامات متعددی در زمینهٔ رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت، عدم درک صحیح قانون‌گذار از ماهیت خدمات وکالتی و عدم تأمین اهداف موردنظر تدوین‌کنندگان قانون وجود دارد. این مشکلات می‌تواند بر رقابت‌پذیری و کیفیت خدمات وکالتی تأثیر منفی بگذارد و به جای ارتقای سطح خدمات، باعث پیچیدگی و بروز مشکلات جدیدی در این حوزه شود.

واژگان کلیدی: رقابت، وکالت، قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار.

دریافت‌شده در تاریخ: ۱۷ آذر ۱۴۰۳- **پذیرش‌شده در تاریخ:** ۲۱ خرداد ۱۴۰۴- **منتشرشده در تاریخ:** ۱ مهر ۱۴۰۴

کوهستانی، لهراسب؛ طاهری، سهیل؛ عباسی، مجید. (۱۴۰۴). «ارزیابی قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار از منظر رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت با تأکید بر راهکارهای نظام حقوقی ایالات متحدهٔ آمریکا». *فصلنامه نوآوری حقوقی*، دوره ۱، شماره ۱، صص. ۱۷۱-۲۰۰.

Doi: https://doi.org/10.22034/lir.2025.726914

© 2025 The Authors. Published by Legal Innovation Research Institute, Tehran, Iran. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

مقدمه

قانون‌گذار ایرانی در طول دهه‌های گذشته به‌کرات به بهانه‌های مختلفی ازجمله ایجاد رقابت‌پذیری در بین وکلا، نهادهای موازی ایجاد کرده است، با وجود اینکه استقلال کانون‌های وکلای دادگستری و پرهیز از ایجاد نهادهای موازی، یکی از اصول مهم بین‌المللی در حوزهٔ وکالت است (شکریان امیری و همکاران، ۱٤۰۱: ۳۱۳). از جملهٔ این اقدامات می‌توان به تصویب مادهٔ ۱۸۷ قانون برنامهٔ سوم توسعهٔ اقتصادی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران اشاره کرد که به تشکیل مرکز وکلا و مشاوران حقوقی قوهٔ قضائیه منتهی شد. این مرکز که نهاد ارائه‌دهندهٔ خدمات وکالتی زیر نظر قوهٔ قضائیه تلقی می‌شود کاملاً برخلاف اهداف تأسیس‌کنندگان آن، که رقابت‌پذیری بیشتر میان وکلا بوده، قدم برداشته است (موسوی مقدم، ۱۳۸۱: ۳۷ ـ ۳۸). از این رو استقلال کانون‌های وکلای دادگستری که به‌عنوان یک اصل مسلم در نظام حقوقی آمریکا پذیرفته شده، مورد تردید قرار گرفته است. در این خصوص تا پیش از قانون تسهیل صدور برخی مجوزهای کسب و کار، قانون خاصی در حوزهٔ رقابت‌پذیری در عرصهٔ وکالت وجود نداشت و قوانینی نیز که در عرصهٔ حقوق رقابت وجود داشتند، قوانین کلی بودند و به حرفهٔ وکالت مربوط نمی‌شدند. از آن جمله قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ٤٤ قانون اساسی است. قانون تسهیل مجوزهای کسب و کار، تازه‌ترین قانونی است که با پیشنهاد نمایندگان مجلس شورای اسلامی در قالب طرح ارائه شده و پس از طی تشریفات قانونی، به یکی از بحث‌برانگیزترین قوانین در حوزه‌های مختلف کسب و کار تبدیل شده است. مداخلهٔ این قانون در حوزه‌های حرفه‌ای به‌ویژه سردفتران اسناد رسمی و وکلا و عدم تمییز میان «حرفه» از «شغل» در این قانون به دستاویز رقابتی کردن خدمات کسب و کارهای حقوقی، موجب شده است که اجرای قانون مزبور با ابهامات متعدد همراه باشد. نکتهٔ مهمی که در این خصوص وجود دارد، آنکه مهم‌ترین ماده در قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار در ارتباط با حرفهٔ وکالت، مادهٔ ۵ این قانون است که جایگزین تبصرهٔ مادهٔ یک قانون کیفیت اخذ پروانهٔ وکالت دادگستری مصوب ۱۳۷٦/۱/۱۷ شده است و به موجب آن، کانون وکلای دادگستری و مرکز وکلای قوهٔ قضائیه ملزم هستند تا سالانه نسبت به برگزاری آزمون اقدام کنند. در این مقرره با منع تعیین حد نصاب ثابت علمی برای پذیرش کارآموزان وکالت، به این امر تصریح شده است که داوطلبانی که حداقل ۷۰ درصد از میانگین یک درصد حائزان بالاترین امتیاز را کسب کنند، به‌عنوان پذیرفته‌شده در آزمون کارآموزی وکالت تلقی می‌شوند. از سوی دیگر ذیل مادهٔ ۷ همین قانون، تصمیمات هیئت مقررات‌زدایی در ارتباط با ابطال

مجوزها ازجمله در حوزهٔ وکالت دادگستری را معتبر دانسته و اگر این تصمیمات در تعارض با قوانین و مقررات موجود باشد، قابل اعتراض در محاکم دادگستری است.

این مقاله در ارتباط با ارزیابی و آسیب‌شناسی قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار از منظر رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت و ارائهٔ راهکارهای نظام حقوقی ایالات متحدهٔ آمریکا در این زمینه است. اهدافی که در این مقاله دنبال می‌شوند اولاً، بررسی ابعاد مختلف قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار از منظر رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت و ثانیاً، استفاده از تجربیات نظام حقوقی ایالات متحدهٔ آمریکا در ارتباط با رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت است. تحقیق حاضر که با روش توصیفی ـ تحلیلی صورت پذیرفته، شامل نه بخش است که در بخش نخست به مفهوم رقابت‌پذیری میان وکلا از منظر نظام حقوقی ایران، در بخش دوم به رویکرد کلی قانون تسهیل مجوزهای کسب و کار نسبت به رقابت‌پذیری، در بخش سوم به ویژگی‌های نوآورانهٔ قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار در ارتباط با رقابت‌پذیری میان وکلا، در بخش چهارم به آسیب‌های وارده به قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار در ارتباط با رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت، در بخش پنجم به تجربیات نظام حقوقی ایالات متحدهٔ آمریکا در ارتباط با رقابت‌پذیری میان وکلا، در بخش ششم به چالش‌های مرتبط با رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت، در بخش هفتم به آثار این رقابت‌پذیری، در بخش هشتم به تفاوت‌های نظام حقوقی ایران و آمریکا در حوزهٔ رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت و در بخش نهم پیشنهاداتی برای افزایش رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت به نظام حقوقی ایران با استفاده از تجربیات نظام حقوقی آمریکا پرداخته می‌شود.

۱. مفهوم رقابت‌پذیری میان وکلا از منظر نظام حقوقی ایران

با اینکه در قوانین ایران به مفهوم رقابت‌پذیری میان وکلا اشاره نشده، اما این امر تصریح شده است که طبق بند ۱٤ اصل سوم قانون اساسی، دولت ملزم به تأمین حقوق همه‌جانبهٔ افراد اعم از زن و مرد و ایجاد امنیت قضائی عادلانه است. اصل ۳۵ قانون اساسی، تصریح دیگری در زمینهٔ آزادی انتخاب وکیل توسط موکلان است که می‌تواند یکی از شقوق رقابت‌پذیری میان وکلا تلقی شود (دیوسالار و همکاران، ۱٤۰۰: ۱۳۸ ـ ۱٤۰).

از این رو، می‌توان مبنای رقابت‌پذیری میان وکلا از نظر نظام حقوقی ایران را تأمین حقوق همه‌جانبهٔ افراد و ایجاد امنیت قضائی دانست. رقابت را آن گونه که در مادهٔ یک قانون اجرای

سیاست‌های کلی اصل ٤٤ قانون اساسی تعریف شده است، می‌توان یک وضعیت در بازار دانست که در آن، تعدادی تولیدکننده، خریدار و فروشندهٔ مستقل برای تولید، خرید و یا فروش کالا یا خدمت فعالیت می‌کنند به نحوی که هیچ یک از تولیدکنندگان، خریداران و فروشندگان قدرت تعیین قیمت بازار را نداشته باشند و یا برای ورود بنگاه‌ها به داخل بازار یا خروج آن‌ها محدودیتی وجود نداشته باشد. در این قانون که در صدد ساماندهی رقابت در تمامی مشاغل است، تنها مشاغلی ازجمله وکلا امکان ورود به رقابت‌پذیری را دارند که اقدام به دریافت مجوزهای کسب و کار کنند. در بند ۲۱ مادهٔ یک قانون فوق‌الذکر، مجوزهای کسب و کار بدین صورت تعریف شده است که «هر نوع اجازهٔ الکترونیکی و غیرالکترونیکی اعم از مجوز، پروانه، اجاره‌نامه، گواهی، جواز، نماد، پاسخ به استعلام، موافقت، تأییدیه یا مصوبه و هر نوع سند مکتوبی است که برای شروع، ادامه، توسعه، انحلال یا بهره‌برداری از فعالیت اقتصادی توسط مراجع ذیربط صادر می‌شود».

۲. رویکرد کلی قانون تسهیل مجوزهای کسب و کار نسبت به رقابت‌پذیری

قانون تسهیل صدور برخی مجوزهای کسب و کار به‌عنوان یکی از منضمات قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ٤٤ قانون اساسی توسط نمایندگان مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱٤۰۰/۱۲/۲٤ تصویب و در تاریخ ۱٤۰۱/۰۱/۳۰ از سوی شورای نگهبان تأیید شد و هدف از تصویب آن، ایجاد رونق تولید و ارتقای فضای کسب و کار بود تا مانعی برای فعالیت‌های اقتصادی صورت نگیرد (تلکلو، ۱٤۰۲: ٤٤).

درواقع، پیش از قانون تسهیل، البته مقدمات آن در قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ٤٤ فراهم شده بود، به نحوی که ازجمله در تبصرهٔ ۲ مادهٔ ۷ قانون اخیر تصریح شده است که نهادها یا همان مراجع صادرکنندهٔ مجوزها ازجمله وکالت نمی‌توانند به دستاویز اشباع در بازارهای حرفه‌ای خود از صدور مجوز امتناع ورزند. از این رو، به موجب این قانون برای نخستین‌بار تعیین حد نصاب برای ورود افراد به حرفهٔ وکالت از سوی نهادهایی مانند کانون وکلای دادگستری ممنوع اعلام شده است (صادقی و شمشیری، ۱۳۹۰: ۱٤۱ ـ ۱٤۲).

در تبصرهٔ ۳ مادهٔ ۷ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ٤٤ قانون اساسی، حتی ضمانت اجرای قوی‌تری برای عدم همراهی مراجع صادرکنندهٔ مجوز با مقررات این قانون و ازجمله درج اطلاعات ذی‌نفعان خود در درگاه ملی مجوزهای کسب و کار پیش‌بینی شده است، به نحوی که اگر این درج

اطلاعات صورت نپذیرد، حتی می‌تواند به عدم اعتبار مجوزهای صادرشدهٔ داخلی از سوی همین مراجع منجر شود (آل عمران و آل عمران، ۱۳۹۰: ۸۱ ـ ۸۲). از این رو، در صورتی که کانون وکلای دادگستری با درج اطلاعات خود در درگاه ملی مجوزهای کسب و کار خودداری کند، این امر حتی می‌تواند به تلقی بی‌اعتباری پروانه‌های صادره توسط خود کانون وکلا نیز منجر شود.

در هر صورت، قانون تسهیل مجوزهای کسب و کار به شکل طرح از سوی نمایندگان مجلس شورای اسلامی تهیه شده و دولت دخالتی در روند تدوین آن نداشته است، هرچند که یکی از بخش‌های دولت یعنی وزارت امور اقتصاد و دارایی به‌عنوان مجری این قانون تعیین شده است. در ابتدای این قانون آمده است که تنها مجوزهایی تحت‌الشمول آن هستند که در یکی از زمینه‌های «سلامت»، «محیط زیست»، «بهداشت عمومی ـ اجتماعی»، «نظم و انضباط پولی»، «مالی و ارزی»، «فرهنگ و امنیت ملی» باشند یا مستلزم بهره‌برداری از منابع طبیعی یا تغییر کاربری اراضی کشاورزی باشند. نهادی که در این قانون به‌عنوان نهاد تشخیص‌دهندهٔ لزوم قرار گرفتن کسب و کاری تحت این قانون تلقی شده است، هیئت مقررات‌زدایی است. به عبارت دیگر، آن گونه که در مادهٔ ۷ مکرر قانون تسهیل مجوزهای کسب و کار ذکر شده است، این هیئت می‌تواند تنها در ارتباط با کسب و کارهایی که نیازمند کسب مجوز براساس این قانون هستند، تصمیم‌گیری کند.

نکته‌ای که می‌تواند به‌عنوان یک اهرم فشار بر نهادهای صادرکنندهٔ مجوز کسب و کار در این قانون برای صدور مجوزها درنظر گرفته شود، تبصرهٔ ۳ مادهٔ ۷ مکرر است که در آن، تصریح شده است که در صورتی که نهادهای صادرکنندهٔ مجوزهای کسب و کار ظرف مدت مقرر قانونی اقدام به موافقت یا مخالفت نکنند به‌منزلهٔ موافقت تلقی می‌شود، ضمن اینکه آن چنان که تبصرهٔ ٤ مادهٔ ۷ مکرر بیان می‌کند که هیچ کدام از نهادهای صادرکنندهٔ مجوزهای کسب و کار ازجمله کانون‌های وکلای دادگستری در ارتباط با ذی‌نفعان خود از این اختیار برخوردار نیست تا به دلایلی مانند اشباع بازار وکالت، اقدام به ایجاد محدودیت یا تعیین ظرفیت در جذب وکلا کند.

۳. ویژگی‌های نوآورانهٔ قانون تسهیل مجوزهای کسب و کار در ارتباط با رقابت‌پذیری میان وکلا

به‌منظور آسیب‌شناسی قانون ذکرشده در ارتباط با رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت، نخست بایستی به این امر پرداخت که قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار از چه ویژگی نوآورانه‌ای در مقایسه با قوانین سابق خود برخوردار است. در ادامه به برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های نوآورانهٔ قانون تسهیل

صدور مجوزهای کسب و کار در ارتباط با رقابت‌پذیری میان وکلا اشاره می‌شود که عبارت‌اند از الزام قوۀ قضائیه به برگزاری آزمون‌های پروانۀ وکالت دادگستری در صورت استنکاف کانون‌های وکلای دادگستری و مرکز وکلای قوۀ قضائیه، متولی قرار دادن وزارت امور اقتصاد و دارایی در صدور مجوزهای کسب و کار، امکان تعلیق و ابطال پروانۀ وکالت در صورت عدم درج مشخصات و اطلاعات مورد نیاز در درگاه ملی مجوزهای کسب و کار، تلقی مجوز کانون‌های وکلای دادگستری به‌عنوان مجوزهای مقدماتی و ... . این نکته گفتنی است که آنچه در ادامه می‌آید به‌عنوان مهم‌ترین ویژگی نوآورانۀ قانون تسهیل مجوزهای کسب و کار در ارتباط با رقابت‌پذیری میان وکلا قابل ذکر است و این ویژگی‌ها، ویژگی‌های انحصاری نیستند.

۳- ۱. الزام قوۀ قضائیه به برگزاری آزمون‌های پروانۀ وکالت دادگستری در صورت استنکاف کانون‌های وکلای دادگستری

قوۀ قضائیه در شرایط کنونی نیز نظارت کافی بر عملکرد کانون‌های وکلای دادگستری دارد و این نظارت در ارتباط با مرکز وکلای دادگستری که یکی از نهادهای زیرمجموعۀ این قوه است، به نحو بارزتری به چشم می‌خورد (خزائی، ۱٤۰۰: ۲۱ ـ ۲۲). این در حالی است که در طول دهه‌های گذشته، استقلال کانون‌های وکلای دادگستری به انحای مختلف تحدید شده است. بایستی توجه داشت که کانون وکلای دادگستری تنها در صورت استقلال از سایر قوای مملکتی است که می‌تواند در صورت تعرض و دست‌اندازی یکی از قوای حاکمیتی به حقوق مردم به‌عنوان مدافع آن‌ها عمل کند (علی اکبری و شاکری، ۱٤۰۰: ۲۰۱ ـ ۲۰٤). با این حال، قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار، موضعی یکسان در جهت نقض استقلال کانون وکلای دادگستری و افزایش نظارت‌پذیری قوۀ قضائیه در این زمینه صورت داده است به نحوی که یکی از ویژگی‌های بارز قانون تسهیل مجوزهای کسب و کار در ارتباط با رقابت‌پذیری میان وکلا، این است که اولاً کانون‌های وکلای دادگستری ملزم شده‌اند تا سالیانه نسبت به برگزاری آزمون پروانۀ وکالت اقدام کنند؛ ثانیاً در صورتی که کانون‌های وکلای دادگستری مبادرت به این امر نکنند، قوۀ قضائیه ملزم است تا خود رأساً نسبت به برگزاری آزمون اقدام کند.

۳- ۲. متولی قرار دادن وزارت امور اقتصاد و دارایی در صدور مجوزهای کسب و کار وکلا

براساس مادۀ ۳۰ قانون تسهیل مجوزهای کسب و کار، وزارت امور اقتصاد و دارایی به‌عنوان متولی صدور مجوزهای کسب و کار وکلای دادگستری تعیین شده است. این تولیت البته پیش‌تر در قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ٤٤ قانون اساسی و در خلال تبصره‌های ۳ و ٤ مادۀ ۷ آن پیش‌بینی شده بود، به نحوی که هیئتی با عنوان هیئت مقررات‌زدایی تشکیل شده بود. این هیئت که مقر آن در وزارت امور اقتصاد و دارایی است، به وضع قوانین و مقررات در راستای رقابتی بودن حرف و مشاغل می‌پردازد.

۳-۳. امکان تعلیق و ابطال پروانۀ وکالت توسط نهادهایی غیر از کانون وکلای دادگستری

پیش از قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار، نحوۀ تعلیق و ابطال پروانۀ وکالت دادگستری به موجب قانون کیفیت اخذ پروانۀ وکالت دادگستری مقرر می‌شد. در تبصرۀ ۵ مادۀ ۲ قانون اخیر به این موضوع اشاره شده است که عدم برخورداری وکیل از هر یک از شرایط مقرر در مادۀ ۲ یعنی «اعتقاد و التزام عملی به احکام و مبانی دین مقدس اسلام»، «اعتقاد و تعهد به نظام جمهوری اسلامی ایران»، «نداشتن پیشینۀ محکومیت مؤثر کیفری»، «نداشتن سابقۀ عضویت و فعالیت در گروه‌های الحادی و فرق ضاله و معاند با اسلام» و... به‌عنوان عوامل ابطال پروانۀ وکالت دادگستری ذکر شده است (حاجی عزیزی و اعتماد، ۱۳۹٤: ۵۸ ـ ۵۹). ذیل مادۀ ۷ مکرر به ضمانت اجرای نقض قوانین و مقررات موجود در درگاه ملی مجوزهای کسب و کار اشاره شده است و آن اینکه در صورتی که متقاضی در ثبت اطلاعات خود در درگاه مزبور، مرتکب تخلف شود، مجوز صادره که همان پروانۀ وکالت دادگستری است با تشخیص هیئت مقررات‌زدایی و بهبود محیط کسب و کار از اعتبار ساقط می‌شود و علاوه بر این وکیل دادگستری که اطلاعات نادرست را در این سامانه بارگزاری کرده است به مدت دو سال از خدمات درگاه محروم می‌شود.

۳ - ٤. تلقی مجوز کانون‌های وکلای دادگستری به‌عنوان مجوز مقدماتی

براساس آنچه در تبصرۀ یک مادۀ ۷ مکرر قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار آمده است، مجوزی که از طرف نهادهای اعطاکنندۀ مجوزهای حرفه‌ای صادر می‌شوند به‌عنوان مجوزهای مقدماتی تلقی می‌شود و به معنای آن نیست که شخص وکیل به صرف اخذ پروانۀ وکالت از کانون

وکلا، اجازهٔ ارائهٔ خدمات کسب و کار خود را در محاکم دادگستری دارد. این امر به‌ویژه با توجه به تبصرهٔ ٦ مادهٔ ۷ مکرر تقویت می‌شود که به موجب آن، اشخاص مشمول این قانون ازجمله وکلای دادگستری در مواجهه با «استعلام مأموران دولتی، نظامی، انتظامی و ضابطان قضائی» با ارائهٔ شناسهٔ یکتای مجوز صادره از سوی دارندهٔ مجوز، می‌توانند به ارائهٔ خدمات بپردازند.

۳ - ۵ . امکان دسترسی عموم به مجوزهای وکلا در درگاه ملی کسب و کار

امکان دسترسی آزاد به اطلاعات، یکی از الزامات قانونی است که پیش‌تر در قانون دسترسی آزاد به اطلاعات مقرر شده بود. به عبارت دیگر، به موجب قانون اخیر به جز در ارتباط با اطلاعاتی که جنبهٔ شخصی یا محرمانه دارند، امکان دسترسی عموم به اطلاعات طبق سازوکاری که در قانون دسترسی آزاد به اطلاعات وجود دارد، امکان‌پذیر است. از این رو، این ویژگی را می‌توان به تبع قانون اخیر برای قانون تسهیل صدور برخی مجوزهای کسب و کار دانست. یکی دیگر از ویژگی‌های بارز قانون تسهیل مجوزهای کسب و کار در ارتباط با رقابت‌پذیری میان وکلا آن است که امکان دسترسی عموم به اطلاعات وکلا از طریق شناسهٔ یکتای مجوز صادره از طریق درگاه ملی کسب و کار به موجب تبصرهٔ ۷ مادهٔ ۷ مکرر قانون مزبور امکان‌پذیر شده است.

۳ - ٦. تنوع در مجوزها در درگاه ملی کسب و کار

نوع مجوزهایی که در درگاه ملی کسب و کار براساس قانون تسهیل مجوزهای کسب و کار ارائه می‌شود، دو نوع است: مجوزهای ثبت‌محور و مجوزهای تأییدمحور.

براساس قانون تسهیل مجوزهای کسب و کار، درگاهی تحت عنوان درگاه ملی مجوزهای کسب و کار ایجاد شده و هدف اصلی آن جلوگیری از رانت و ایجاد رقابت سالم اقتصادی اعلام شده است، اما عملاً براساس تفسیر نادرست واضعان قانون از مفهوم رقابت درمورد برخی از حرف تحت پوشش آن شکل گرفته است. رویکرد موجود در این قانون زمانی غیرقابل پذیرش‌تر می‌شود که دانسته شود که دو دسته کسب و کار در این قانون مورد توجه قرار گرفته‌اند که یک دسته کسب و کارهای ثبت‌محور و دیگری کسب و کارهای تأییدمحور هستند. کسب و کارهای ثبت‌محور، کسب و کارهایی هستند که متقاضی در آن‌ها در صورت ثبت در درگاه ثبت مجوزهای کسب و کار وزارت اقتصاد و امور دارایی، ظرف مدت سه روز از تاریخ درخواست، مجوز لازم را دریافت می‌کند، در حالی که کسب

و کارهای تأییدمحور، کسب و کارهایی هستند که بازهٔ زمانی ۳ ماهه برای صدور مجوز آن‌ها ایجاد شده است. وکالت دادگستری نیز از زمرهٔ کسب و کارهای ثبت‌محور قرار گرفته است و فرد پس از سه روز از تاریخ درخواست، مجوز کسب و کار در حوزهٔ وکالت دریافت می‌کند و این امر سه نتیجهٔ اصلی را با خود به همراه دارد: اولاً، وکالت دادگستری از یک نهاد مدنی در کشور به یک کسب و کار تجاری تبدیل شده است و قانون‌گذار دیگر از این دید برخوردار نیست که بایستی به وکالت به‌عنوان یک نهاد مدنی توجه شود؛ ثانیاً به مرور، نقش کانون‌های وکلای دادگستری در صدور مجوزهای وکالتی تقلیل پیدا کرده است و علاوه بر نهاد مرکز وکلای قوهٔ قضائیه، نهاد دیگری تحت عنوان مرکز مجوزهای کسب و کار وزارت اقتصاد و امور دارایی ایجاد شده و از این پس، سه مرجع صدور مجوزهای وکالتی دادگستری در نظام حقوقی ایران وجود دارد؛ ثالثاً، از آنجا که طبق قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار، تمامی نهادهای صادرکنندهٔ مجوزهای کسب و کار بایستی اقدام به ثبت مشخصات خود در سامانهٔ ثبت مجوزهای کسب و کار وزارت اقتصاد و دارایی کنند، هر یک از آن‌ها که از این امر امتناع ورزد، حتی مجوزهای داخلی‌اش می‌تواند از اعتبار برخوردار نباشد.

٤. آسیب‌های وارد بر قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار از منظر رقابت‌پذیری میان وکلا

٤ ـ ۱. ابهامات متعدد در زمینهٔ رقابت‌پذیری

با تصویب مادهٔ ٦ قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار، امید آن می‌رفت که بندهای الف، ب و ج مادهٔ ۸ لایحهٔ استقلال کانون وکلای دادگستری (۱۳۷۳) که نمایانگر تبعیض ناروا در زمینهٔ جذب متقاضیان پروانهٔ وکالت پایهٔ یک دادگستری بود، نسخ شود. به موجب این بندها، قضات دادگستری با مدرک کارشناسی حقوق با برخورداری از پنج سال سابقهٔ قضائی یا ده سال متوالی یا متناوب سابقهٔ کار قضائی بدون مدرک و نیز نمایندگان مجلس شورای اسلامی با برخورداری از شرایط یک دورهٔ کامل نمایندگی، می‌توانند بدون شرکت در آزمون جذب متقاضیان پروانهٔ وکالت پایهٔ یک دادگستری، با انجام نیمی از دورهٔ کارآموزی، پروانهٔ وکالت اخذ کنند. اگرچه شورای نگهبان در ابتدا موافق حذف این بندها بود، اما درنهایت به دنبال تأمین نظر شورای نگهبان، این مقرره حذف شد و اکنون قضات، نمایندگان سابق مجلس و نیز کارشناسان حقوقی دستگاه‌های اجرایی می‌توانند به مانند سابق بدون آزمون، وکیل پایهٔ یک دادگستری شوند که ابهامات موجود در زمینهٔ رقابت‌پذیری

در حرفهٔ وکالت در قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار را به زیر سؤال می‌برد (حاجی عزیزی و اعتماد، ۱۳۹٤: ٤٨).

٤ ـ ۲. عدم درک صحیح قانون‌گذار از ماهیت ارائهٔ خدمات وکالت دادگستری

حرفهٔ وکالت را می‌توان از زمرهٔ مشاغل تخصصی دانست که به ارائهٔ خدمات عمومی در حوزهٔ حقوقی و قضائی می‌پردازد. این ماهیت ویژهٔ وکالت پایهٔ یک دادگستری، آن را از سایر مشاغل حرفه‌ای متمایز می‌سازد. به عبارت دیگر، به علت حساسیت ارائهٔ خدمات وکالتی در جامعه، بایستی دقیق‌ترین و افتراقی‌ترین قواعد در حوزهٔ رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت پایهٔ یک دادگستری وضع شود، به نحوی که با اهداف و کارکردهای وکالتی در تناسب باشد. از همین رو بوده است که هم در قانون اساسی مشروطه و هم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ـ ازجمله در فصل‌های سوم و چهارم ـ به نوعی به حساسیت ارائهٔ خدمات قضائی هرچند به صورت غیرمستقیم اشاره شده است.

مداخلهٔ نادرست قانون‌گذار در قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار در ارتباط با حرفهٔ وکالت، خلاف منابع فقهی به‌ویژه آیهٔ ۵۸ سورهٔ مبارکه نساء نیز است که تصریح دارد که مسئولیت‌های اجتماعی که وکالت دادگستری نیز یکی از آن‌ها تلقی می‌شود، بایستی به اهل آن سپرده شود. درواقع، می‌توان این برداشت را ارائه داد که وکالت در حقوق اسلامی نیز به‌عنوان یک عمل حقوقی مشروع و جایز شناسایی شده و از زمرهٔ عقود امضایی بوده است که پیش از ظهور اسلام نیز وجود داشته و اسلام صرفاً براساس بنای عقلا مهر تأییدی بر آن زده است. از منظر حقوق اسلامی، وکالت دادگستری را می‌توان یکی از ارکان تأمین عدالت در جامعهٔ اسلامی دانست و تأمین عدالت نیز در یک نظام قضائی سالم امکان‌پذیر است (آیتی نجف‌آبادی، ۱٤۰۲: ٤ ـ ٥).

٤ ـ۳. عدم تأمین اهداف موافقان قانون تسهیل در ارتباط با رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت

همان‌طور که پیش‌تر نیز اشاره شد، براساس قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار، وکالت به‌عنوان یک کسب و کار تجاری درنظر گرفته شده است، ضمن اینکه وکیل نیز به‌عنوان یک فعال اقتصادی در این قانون شناسایی شده است. هدفی که از چنین برداشتی از سوی موافقان از قانون تسهیل دنبال شده، این است که از طریق افزایش رقابت‌پذیری میان وکلا و رفع انحصار، اولاً کارایی وکلا افزایش پیدا کند، ثانیاً، کیفیت ارائهٔ خدمات وکالتی ارتقا یابد. این در حالی است که سازوکاری

که در این قانون از سوی موافقان برای افزایش رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت در نظر گرفته شده است نه‌تنها موجب افزایش رقابت‌پذیری نمی‌شود، بلکه در میان‌مدت و بلندمدت، انحصار نهادهای جدیدی را به‌وجود می‌آورد که فاقد هیچ گونه قدرت پاسخ‌گویی هستند (قربانیان، ۱٤۰۱: ۲ ـ ۳).

۵. رویکرد نظام حقوقی ایالات متحدهٔ آمریکا نسبت به رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت

همانطور که پیش‌تر گفته شد رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت یکی از موضوعات مهم و پیچیده‌ای است که تأثیر بسزایی بر کیفیت خدمات حقوقی، هزینه‌ها و دسترسی به عدالت دارد. نظام حقوقی آمریکا با توجه به ساختار فدرالی و قوانین متنوع ایالتی، دارای رویکردهای متفاوتی نسبت به این موضوع است. در این بخش از مقاله، به بررسی رویکرد نظام حقوقی آمریکا نسبت به رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت می‌پردازیم و تأثیر آن بر بازار خدمات حقوقی را تحلیل می‌کنیم.

۵ـ۱. تاریخچه، ساختار و توسعهٔ حرفهٔ وکالت در ایالات متحدهٔ آمریکا

پیشهٔ وکالت در آمریکا از زمان استقلال این کشور تاکنون دستخوش تغییرات زیادی شده است. در ابتدا، وکلا عمدتاً به‌عنوان مشاوران حقوقی خصوصی فعالیت می‌کردند، اما با گسترش قوانین و نیازهای جامعه، این حرفه به یک نظام منسجم و قانونی تبدیل شد (Rhode & Hazard, 2020). در دهه‌های اخیر، تمرکز بر رقابت‌پذیری و کاهش انحصارگرایی در این حرفه افزایش یافته است.

در دهه‌های اولیهٔ پس از استقلال آمریکا، وکالت به‌عنوان یک حرفه هنوز در حال شکل‌گیری بود. در این دوره، انجمن‌های محلی و ایالتی وکلا شکل گرفتند تا استانداردهایی برای آموزش وکلا و اعمال مقررات اخلاقی تعیین کنند. این انجمن‌ها همچنین نقش مهمی در ایجاد یک چارچوب قانونی و حرفه‌ای برای وکلا داشتند (Abel, 2019) .

در قرن بیستم، با افزایش تقاضا برای خدمات حقوقی و توسعهٔ نظام حقوقی، حرفهٔ وکالت نیز تحولات چشمگیری را تجربه کرد. انجمن وکلای آمریکا (ABA) در سال۱۸۷۸ تأسیس شد و به سرعت به سازمانی تأثیرگذار در تنظیم و بهبود استانداردهای حرفه‌ای تبدیل شد. ABA نقش مهمی در تدوین و تصویب مقررات حرفه‌ای و ارتقای کیفیت آموزش وکلا ایفا کرد (Wilkins & Esteban, 2021).

ساختار وکالت در آمریکا براساس قوانین ایالتی تنظیم می‌شود. هر ایالت دارای نظام خاص خود برای صدور مجوز وکالت و نظارت بر عملکرد وکلاست. این ساختار فدرالی به تفاوت‌های قابل توجهی در

الزامات وکالت بین ایالت‌های مختلف منجر شده است (American Bar Association, 2021). وکلا باید آزمون وکالت بار[1] را در ایالتی که قصد دارند در آن فعالیت کنند، بگذرانند. این آزمون شامل بخش‌هایی از قانون اساسی ایالات متحده، قوانین ایالتی و اصول اخلاق حرفه‌ای است.

۵ـ۲. قوانین و مقررات مربوط به رقابت‌پذیری

نظام حقوقی ایالات متحده از طریق مجموعه‌ای از قوانین و مقررات به تنظیم رقابت در حرفهٔ وکالت می‌پردازد. قانون شرمن[2] و قانون کلیتون[3] ازجمله مهم‌ترین این قوانین هستند که به ترتیب در سال‌های ۱۸۹۰ و ۱۹۱٤ به تصویب رسیدند و هدف آن‌ها جلوگیری از انحصار و تقویت رقابت در بازارهاست (Kovacic & Shapiro, 2020). این قوانین به‌طور مستقیم بر حرفهٔ وکالت نیز تأثیر می‌گذارند و از بروز رفتارهای ضد رقابتی جلوگیری می‌کنند

قانون شرمن به‌عنوان اولین قانون ضد تراست در آمریکا، اساس قوانین ضد انحصاری را شکل داد. این قانون به‌طور خاص به منع قراردادها، ترکیب‌ها و توطئه‌هایی می‌پردازد که تجارت را محدود می‌کنند. در حوزهٔ وکالت، قانون شرمن به محدودیت‌های انحصاری وکلا و شرکت‌های وکالت پرداخته و تلاش می‌کند تا از ایجاد موانع بر سر راه رقابت جلوگیری کند (Crane, 2020).

قانون کلیتون به‌منظور تکمیل و تقویت قانون شرمن تصویب شد. این قانون به‌طور خاص به مسائلی مانند جلوگیری از ترکیب‌ها و تملک‌هایی که به کاهش رقابت منجر می‌شوند، پرداخت. همچنین، این قانون به کنترل قیمت‌ها و اعمال شرایط منصفانه در قراردادها نیز توجه دارد. در حرفهٔ وکالت، قانون کلیتون به جلوگیری از ایجاد انحصار و تضمین رقابت عادلانه کمک می‌کند (Elhauge & Geradin, 2018).

۵ـ۳. تفاوت‌های صدور مجوز وکالت در ایالت‌های مختلف آمریکا

در ایالات متحدهٔ آمریکا، صدور مجوز وکالت به‌طور مستقل توسط هر ایالت انجام می‌شود و هر ایالت دارای قوانین و مقررات خاص خود برای صدور مجوز است. این تفاوت‌ها می‌توانند تأثیرات قابل توجهی بر فرایند ورود به حرفهٔ وکالت و رقابت‌پذیری در این حرفه داشته باشند. در ادامه به برخی از این تفاوت‌ها پرداخته می‌شود.

---

1. bar exam
2. Sherman act
3. Clayton act

هر ایالت آزمون وکالت خاص خود را دارد که شامل آزمون‌های متعددی است. برخی از ایالت‌ها از آزمون مشترک چند ایالتی[1] استفاده می‌کنند که به متقاضیان اجازه می‌دهد نمرات خود را به ایالت‌های دیگر منتقل کنند. ایالت‌های نیویورک و کالیفرنیا، دو نمونه از ایالت‌هایی هستند که آزمون‌های خاص خود را دارند و مقررات سخت‌گیرانه‌تری برای صدور مجوز اعمال می‌کنند (American Bar Association, 2021).

در برخی ایالت‌ها، تنها فارغ‌التحصیلان مدارس حقوق معتبر[2] مجاز به شرکت در آزمون وکالت هستند. برای مثال، ایالت‌های نیویورک و فلوریدا از این قانون پیروی می‌کنند. در مقابل، برخی ایالت‌ها مانند کالیفرنیا به متقاضیان اجازه می‌دهند که حتی بدون تحصیل در مدرسهٔ حقوق، تنها با گذراندن دوره‌های آموزشی خاص و یا از طریق کارآموزی[3] مجوز وکالت دریافت کنند (Flood, 2019).

برخی ایالت‌ها مانند نیوجرسی و دلاور، متقاضیان را ملزم به گذراندن دوره‌های کارآموزی[4] می‌کنند. این دوره‌ها معمولاً تحت نظر یک وکیل مجرب انجام می‌شود و هدف آن آماده‌سازی عملی متقاضیان برای حرفهٔ وکالت است. در مقابل، بسیاری از ایالت‌ها چنین الزامی را ندارند و متقاضیان می‌توانند بلافاصله پس از گذراندن آزمون وکالت، مجوز دریافت کنند (Rhode, 2013).

برخی ایالت‌ها، وکلا را ملزم به گذراندن دوره‌های آموزشی مداوم[5] و آموزش مداوم می‌کنند، برای مثال، ایالت‌های نیویورک و کالیفرنیا از وکلا می‌خواهند که سالانه تعداد معینی از ساعات آموزشی را بگذرانند تا مجوز وکالت خود را حفظ کنند. این دوره‌ها شامل موضوعات مختلف حقوقی و اخلاق حرفه‌ای می‌شود. (American Bar Association, 2021).

برخی ایالت‌ها قوانین و مقررات خاص خود را درمورد رفتار حرفه‌ای و اخلاق وکلا دارند، برای مثال، ایالت‌های تگزاس و فلوریدا مقررات خاصی درمورد تبلیغات وکلا وضع کرده‌اند که ممکن است با قوانین دیگر ایالت‌ها متفاوت باشد. این تفاوت‌ها می‌توانند تأثیر مستقیمی بر نحوهٔ فعالیت و رقابت وکلا در هر ایالت داشته باشند (Rhode, 2000).

1. Uniform Bar exam - UBE
2. accredited law schools
3. apprenticeship
4. clerkship
5. Continuing Legal Education- CLE

٥ـ٤. نهادهای نظارتی و مکانیسم‌های نظارت بر عملکرد کانون‌های وکلا در آمریکا

در ایالات متحدهٔ آمریکا، نظارت بر عملکرد کانون‌های وکلا و تضمین عدم آسیب به استقلال آن‌ها، از طریق چندین نهاد و مکانیسم انجام می‌شود. این نهادها و مکانیسم‌ها به گونه‌ای طراحی شده‌اند که توازن بین نظارت مؤثر و حفظ استقلال حرفهٔ وکالت را حفظ کنند. در ادامه به برخی از این نهادها و روش‌های نظارت اشاره می‌شود

دادگاه‌های عالی ایالتی[1] در هر ایالت نقش کلیدی در نظارت بر کانون‌های وکلا ایفا می‌کنند. این دادگاه‌ها مسئول تنظیم و اجرای مقررات اخلاقی و حرفه‌ای وکلا هستند و می‌توانند تصمیمات کانون‌های وکلا را بررسی و بازنگری کنند، برای مثال، دادگاه عالی ایالت نیویورک با تصویب و اجرای قواعد انضباطی و نظارتی به حفظ نظم و استانداردهای حرفه‌ای وکلا می‌پردازد. همچنین این دادگاه‌ها با بررسی و تأیید نهایی آزمون‌های وکالت و دوره‌های آموزشی، کیفیت آموزشی و مهارتی وکلا را تضمین می‌کنند. در موارد تخلف‌های جدی، دادگاه‌های عالی می‌توانند مجوز وکالت را تعلیق یا لغو کنند، اما این فرایند باید با شفافیت و عدالت کامل انجام شود تا استقلال حرفه‌ای وکلا به خطر نیفتد (Rhode, 2004).

کمیسیون‌های اخلاقی و انضباطی[2] تحت نظارت دادگاه‌های عالی ایالتی فعالیت می‌کنند و مسئول رسیدگی به شکایات و تخلفات حرفه‌ای وکلا هستند. این کمیسیون‌ها شامل وکلا و غیروکلا می‌شوند تا تضمین شود که تصمیمات به صورت عادلانه و بی‌طرفانه اتخاذ می‌شوند، برای مثال، کمیسیون اخلاقی ایالت کالیفرنیا به بررسی تخلفات مرتبط با رفتارهای غیراخلاقی وکلا می‌پردازد و می‌تواند مجازات‌های مختلفی ازجمله تعلیق موقت، تعلیق دائم و حتی لغو مجوز وکالت را اعمال کند. این کمیسیون‌ها همچنین جلسه‌های آموزش اخلاقی برای وکلا برگزار می‌کنند تا آن‌ها را با آخرین تغییرات و قوانین اخلاقی آشنا و از تکرار تخلفات جلوگیری کنند (American Bar Association, 2021).

انجمن‌های وکلای ایالتی[3] نه‌تنها نقش نظارتی دارند، بلکه به‌عنوان نهادهای خودتنظیمی[4] نیز عمل می‌کنند. این انجمن‌ها مقررات حرفه‌ای و آموزشی را تدوین و اجرا می‌کنند و همچنین برنامه‌های آموزش مداوم را برای حفظ و بهبود مهارت‌های وکلا برگزار می‌کنند، برای مثال، انجمن

1. State Supreme Courts
2. Ethics and Disciplinary Committees
3. State Bar Associations
4. self-regulatory

وکلای ایالت تگزاس برنامه‌های آموزش مداوم (CLE) را برای وکلا الزام‌آور کرده است و وکلا باید هر ساله تعداد مشخصی از این دوره‌ها را بگذرانند. این انجمن‌ها همچنین به‌طور مستقل به بررسی شکایات و مشکلات وکلا می‌پردازند و تلاش می‌کنند تا با فراهم کردن پلتفرم‌های مشاوره و همکاری، مشکلات را درون‌سازمانی حل کنند (Flood, 2019).

شورای ملی آزمون بار[1]، آزمون‌های وکالت را در سطح ملی تنظیم و مدیریت می‌کند. این نهاد با همکاری انجمن‌های وکلای ایالتی و دادگاه‌های عالی، استانداردهای مشترکی را برای صدور مجوز وکالت تعیین می‌کند و به این ترتیب، تضمین می‌شود که فرایند صدور مجوز به صورت یکپارچه و عادلانه انجام شود، برای مثال، شورای ملی آزمون بار آزمون بار یکپارچه (UBE) را ایجاد کرده است که به وکلا اجازه می‌دهد نمرات خود را به ایالت‌های دیگر منتقل کنند. این شورا همچنین مسئول ارزیابی و به‌روزرسانی محتوای آزمون‌ها و تضمین انطباق آن‌ها با نیازهای روزافزون حرفهٔ وکالت است (National Conference of Bar Examiners, 2020).

کمیسیون‌ها و نهادهای نظارتی همچنین بر استفاده از فناوری‌های نوین در حرفهٔ وکالت نظارت دارند. این نهادها مقرراتی را برای استفاده از نرم‌افزارهای مدیریت پرونده و تحلیل داده‌های حقوقی تدوین می‌کنند تا اطمینان حاصل شود که فناوری‌ها به درستی و با حفظ حریم خصوصی و امنیت اطلاعات استفاده می‌شوند، برای مثال، انجمن وکلای آمریکا (ABA) در سال‌های اخیر مقرراتی برای استفاده از هوش مصنوعی و ابزارهای تحلیل داده در خدمات حقوقی وضع کرده است. این مقررات به وکلا کمک می‌کند تا از فناوری‌های نوین به بهترین نحو استفاده کنند و در عین حال، از حریم خصوصی و امنیت اطلاعات موکلان خود محافظت کنند (Susskind, 2013).

۵ـ۵. چالش‌های موجود در رقابت‌پذیری حرفهٔ وکالت

با وجود قوانین و سازمان‌های نظارتی، حرفهٔ وکالت در آمریکا با چالش‌های متعددی مواجه است. یکی از مهم‌ترین این چالش‌ها، انحصارگرایی در بازار خدمات حقوقی است. شرکت‌های بزرگ وکالت با در اختیار داشتن منابع گسترده، توانایی زیادی در جذب مشتریان دارند و این موضوع می‌تواند به کاهش رقابت و فرصت‌های برابر برای وکلای مستقل منجر شود (Morgan, 2023).

1. National Conference of Bar Examiners

همچنین، موانع ورود به حرفهٔ وکالت، مانند هزینه‌های بالای تحصیل و آزمون‌های بار[1]، از دیگر چالش‌های موجود هستند.

شرکت‌های بزرگ وکالت، به‌دلیل منابع گسترده‌ای که در اختیار دارند، قادر به جذب مشتریان بیشتری هستند. این انحصارگرایی می‌تواند به کاهش فرصت‌های برابر برای وکلای مستقل منجر شود و رقابت در بازار خدمات حقوقی را محدود کند (Susskind, 2021). این موضوع همچنین می‌تواند به کاهش نوآوری و کیفیت خدمات حقوقی منجر شود.

وکالت هزینه‌های بالای تحصیل و آزمون‌های بار، موانع ورود به حرفهٔ وکالت را افزایش می‌دهند. این موانع می‌توانند به کاهش تعداد وکلای جدید و کاهش رقابت در بازار خدمات حقوقی منجر شوند (Hadfield,2021). علاوه بر این، این موانع می‌توانند به افزایش نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی در دسترسی به حرفهٔ وکالت منجر شوند.

۵ـ۶. آثار رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت

رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت می‌تواند تأثیرات گسترده‌ای بر کیفیت خدمات حقوقی، دسترسی به عدالت، نوآوری، و تنوع در این حرفه داشته باشد. در ادامه، برخی از این تأثیرات را به تفصیل بررسی می‌کنیم.

رقابت‌پذیری باعث می‌شود که وکلا برای جلب رضایت موکلان خود، خدمات باکیفیت‌تری ارائه دهند. وکلا در محیط‌های رقابتی بیشتر تلاش می‌کنند تا مهارت‌های حرفه‌ای خود را بهبود بخشند، اطلاعات خود را به‌روز نگه دارند و بهترین استراتژی‌ها را برای پرونده‌های موکلان خود به‌کار بگیرند. این رقابت سالم می‌تواند به افزایش اعتماد عمومی به حرفهٔ وکالت منجر شود (Wilkins & Esteban, 2021).

رقابت‌پذیری می‌تواند به کاهش هزینه‌های خدمات حقوقی منجر شود. وکلا و شرکت‌های وکالت برای جذب مشتریان بیشتر، مجبور به ارائهٔ خدمات با قیمت‌های رقابتی‌تر خواهند بود (Hadfield, 2021). این کاهش هزینه‌ها می‌تواند دسترسی بیشتری به خدمات حقوقی فراهم کند و به کاهش نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی کمک کند.

1. Bar exam

رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت می‌تواند به نوآوری و استفاده از فناوری‌های نوین منجر شود. وکلا و مؤسسات حقوقی برای جذب موکلان و افزایش بهره‌وری خود از فناوری‌های جدید مانند هوش مصنوعی، تحلیل داده‌ها و نرم‌افزارهای مدیریت پرونده استفاده می‌کنند. این امر می‌تواند کارایی و سرعت ارائهٔ خدمات حقوقی را بهبود بخشد (Susskind, 2013).

رقابت‌پذیری می‌تواند به افزایش تنوع در حرفهٔ وکالت کمک کند. در محیط‌های رقابتی، فرصت‌های بیشتری برای وکلای زن، اقلیت‌ها و افرادی که از زمینه‌های متنوع اجتماعی و اقتصادی می‌آیند، ایجاد می‌شود. این تنوع می‌تواند دیدگاه‌های مختلفی را به حرفهٔ وکالت وارد کند و باعث ارتقای کیفیت تصمیم‌گیری‌ها و خدمات حقوقی شود (Dinovitzer et al., 2015).

در محیط‌های رقابتی، وکلا تحت فشار بیشتری برای رعایت استانداردهای اخلاقی و حرفه‌ای قرار می‌گیرند. تخلف‌های اخلاقی و نقض مقررات می‌تواند به سرعت به ازدست دادن موکلان و اعتبار حرفه‌ای منجر شود. بنابراین، رقابت‌پذیری می‌تواند به ارتقای استانداردهای اخلاقی و حرفه‌ای در بین وکلا کمک کند (Pound, 2014).

رقابت‌پذیری باعث می‌شود که وکلا به آموزش و یادگیری مداوم اهمیت بیشتری بدهند. آن‌ها به‌طور مداوم باید با تغییرات قانونی، فناوری‌های جدید و روش‌های نوین دفاع آشنا شوند تا بتوانند در بازار رقابتی باقی بمانند. این آموزش مداوم می‌تواند به افزایش دانش و مهارت‌های وکلا کمک کند و درنهایت به نفع موکلان باشد (Nelson, 2008).

۵ـ۷. تفاوت‌های نظام حقوقی ایران و ایالات متحدهٔ آمریکا از منظر رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت

رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت یکی از مباحث کلیدی در تحلیل نظام‌های حقوقی مختلف است. نظام‌های حقوقی ایران و ایالات متحدهٔ آمریکا تفاوت‌های بنیادینی در ساختار، مقررات و فرایندهای حرفهٔ وکالت دارند که تأثیر بسزایی بر رقابت‌پذیری در این حرفه می‌گذارد. در ادامه به برخی از این تفاوت‌ها اشاره می‌شود.

در ایالات متحده، نهادهای وکالت مانند انجمن‌های وکلای ایالتی[1] به‌عنوان سازمان‌های مستقل و غیرانتفاعی عمل می‌کنند. این انجمن‌ها نقش مهمی در تنظیم و نظارت بر فعالیت‌های وکلا دارند و از استقلال بالایی برخوردارند (Rhode, 2013). در مقابل، در ایران، کانون‌های وکلا به‌عنوان

1. State Bar Associations

نهادهای مستقل شناخته می‌شوند، اما تحت نظارت دقیق قوۀ قضائیه قرار دارند که می‌تواند به استقلال آن‌ها آسیب بزند (Bozorgmehr, 2017) .

در ایالات متحده، صدور مجوز وکالت به‌صورت ایالتی و توسط انجمن‌های وکلای ایالتی انجام می‌شود. هر ایالت دارای آزمون‌های ورودی وکالت خاص خود است و متقاضیان باید استانداردهای خاصی را رعایت کنند (American Bar Association, 2021). در ایران، فرایند صدور مجوز وکالت توسط کانون وکلای دادگستری و مرکز وکلای قوۀ قضائیه انجام می‌شود. این تعدد نهادها و تفاوت در استانداردها می‌تواند به مشکلاتی در ایجاد یک فرایند یکپارچه و منصفانه منجر شود (Rahimi, 2020).

آموزش‌های حرفه‌ای در ایالات متحده شامل دوره‌های آموزشی مداوم است که وکلا را ملزم به گذراندن دوره‌های آموزشی مرتب می‌کند تا مهارت‌های خود را به‌روز نگه دارند (Flood, 2019). در ایران، برنامه‌های آموزشی مداوم به‌طور جامع و گسترده وجود ندارد و بیشتر به آموزش‌های اولیه در دانشگاه‌ها محدود می‌شود (Sadeghi, 2018).

در ایالات متحده، دسترسی به اطلاعات حقوقی از طریق پایگاه‌های داده‌ای دیجیتال مانند Westlaw و LexisNexis فراهم می‌شود که شامل قوانین، پرونده‌ها و مقالات علمی است (Gillingham, 2010). این دسترسی آزاد و گسترده به منابع حقوقی، رقابت‌پذیری را افزایش می‌دهد. در ایران، دسترسی به منابع حقوقی به‌طور کامل دیجیتال نیست و بسیاری از اطلاعات حقوقی هنوز به‌صورت چاپی و محدود موجود است (Mashayekhi, 2019).

در ایالات متحده، استفاده از فناوری‌های نوین مانند سیستم‌های مدیریت پرونده[1] و نرم‌افزارهای تحلیل داده‌های حقوقی[2] به‌طور گسترده‌ای رواج دارد و به وکلا کمک می‌کند تا خدمات بهتری ارائه دهند (Susskind, 2013). در ایران، استفاده از این فناوری‌ها هنوز به‌طور گسترده جا نیفتاده و نیاز به توسعه و پذیرش بیشتری دارد (Etemadi, 2021).

۵ـ۸. پیشنهادها برای افزایش رقابت‌پذیری در حرفۀ وکالت در نظام حقوقی ایران با توجه به تجربیات نظام حقوقی آمریکا

یکی از عوامل کلیدی در افزایش رقابت‌پذیری، شفاف‌سازی و استانداردسازی فرایندهای صدور مجوز وکالت است. در ایالات متحده، کمیسیون‌های مستقل ایالتی مانند کمیسیون خدمات حقوقی

1. case management systems
2. legal analytics software

نیویورک[1] نظارت دقیقی بر روند صدور مجوز وکالت دارند. این کمیسیون‌ها با تعیین معیارهای شفاف و استاندارد، از بروز هرگونه تبعیض یا فساد جلوگیری می‌کنند (Rhode, 2004). پیشنهاد می‌شود که در ایران نیز فرایندهای صدور مجوز توسط نهادی مستقل و با نظارت دقیق‌تر انجام شود.

برای اطمینان از رقابت سالم و منصفانه، وجود نهادهای نظارتی قوی و مستقل ضروری است. در ایالات متحده، نهادهایی مانند[2] (ABA) نقش کلیدی در نظارت بر عملکرد وکلا و کانون‌ها دارند و می‌توانند مجوز وکالت را در صورت تخلف لغو کنند (Rhode, 2000). پیشنهاد می‌شود که در ایران نیز نهادهای نظارتی مستقل تقویت شده و اختیارات بیشتری به آن‌ها داده شود.

یکی دیگر از تجربیات موفق در آمریکا، توسعه و ارتقای برنامه‌های آموزشی و کارآموزی برای وکلاست. برنامه‌هایی مانند (CLE) در ایالات متحده، وکلا را ملزم به گذراندن دوره‌های آموزشی مرتب می‌کند تا مهارت‌های خود را به‌روز نگه دارند (Flood, 2019). پیشنهاد می‌شود که در ایران نیز برنامه‌های آموزشی پیشرفته و کارگاه‌های عملی بیشتری برگزار شود تا وکلا بتوانند مهارت‌های خود را به‌روز کنند و با جدیدترین رویکردهای حقوقی آشنا شوند.

دسترسی آزاد و آسان به منابع حقوقی و قوانین می‌تواند رقابت را افزایش دهد. در آمریکا، کتابخانه‌های حقوقی دیجیتال و پایگاه‌های داده‌ای مانند Westlaw و LexisNexis، منابع ارزشمندی را برای وکلا فراهم می‌کنند که شامل قوانین، پرونده‌ها و مقالات علمی است (Gillingham, 2010). پیشنهاد می‌شود که در ایران نیز دسترسی به منابع حقوقی به‌صورت برخط و رایگان فراهم شود تا وکلا بتوانند به‌راحتی به اطلاعات مورد نیاز خود دسترسی پیدا کنند.

استفاده از فناوری‌های نوین و ابزارهای دیجیتال می‌تواند رقابت‌پذیری را افزایش دهد. در آمریکا، بسیاری از وکلا از ابزارهای دیجیتال مانند سیستم‌های مدیریت پرونده[3] و نرم‌افزارهای تحلیل داده‌های حقوقی[4] برای ارائهٔ خدمات بهتر به موکلان خود استفاده می‌کنند (Susskind, 2013).

پیشنهاد می‌شود که در ایران نیز استفاده از فناوری‌های نوین در حرفهٔ وکالت تشویق و تسهیل شود، برای مثال، می‌توان از نرم‌افزارهایی مانند «کلاروس» که برای مدیریت پرونده‌ها و خودکارسازی وظایف اداری طراحی شده‌اند، استفاده کرد.

---

1. New York State Commission on Judicial Conduct
2. American Bar Association
3. case management systems
4. legal analytics software

نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر درمورد رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت در ایران و مقایسهٔ آن با رویکرد ایالات متحده آمریکا نشان می‌دهد که هر دو کشور تلاش‌هایی برای بهبود رقابت‌پذیری در این حرفه انجام داده‌اند، اما تفاوت‌های مهمی در نحوهٔ اجرا و فلسفهٔ پشت این تلاش‌ها وجود دارد.

در ایران قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار در جهت اجرایی کردن قانون سیاست‌های کلی اصل ٤٤ قانون اساسی تصویب شده است، قانون اخیر با توجه به اینکه احکام خود را شامل نظام‌های صنفی دانسته است و از طرفی کانون‌های وکلای دادگستری نیز یکی از نظام‌های صنفی محسوب می‌شوند، قواعدی را در جهت رقابت‌پذیر کردن در حرفهٔ وکالت مقرر کرده است. به علاوه قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار، درصدد است تا آن چنان که طراحان آن مدعی هستند، از انحصار مراجع صادرکنندهٔ مجوزهای کسب و کار جلوگیری کند و در ارتباط با نهاد وکالت نیز این موضع وجود دارد که از آنجا که کانون وکلای دادگستری در وهلهٔ نخست و مرکز وکلای قوهٔ قضائیه در وهلهٔ دوم به‌عنوان نهادهای انحصاری صدور مجوزهای وکالتی در نظام حقوقی موجود ایران شناخته می‌شود، بایستی این انحصار برداشته شود.

در زمینهٔ رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت، مادهٔ اصلی در قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار، مادهٔ پنج است. در این ماده که در ارتباط با الزام قوهٔ قضائیه به برگزاری آزمون‌های وکالت دادگستری در صورت امتناع کانون‌های وکلای دادگستری است، به نظر یکی از عقب‌گردهای قانون‌گذار ایرانی و بازگشت به وضعیت انحصار پیش از استقلال کانون‌های وکلای دادگستری است. به عبارت دیگر، با توجه به استقلال کانون‌های وکلای دادگستری به‌عنوان یک نهاد مدنی، نمی‌توان این چنین مداخله‌ای را در جهت رقابت‌پذیر کردن در حرفهٔ وکالت مورد پذیرش قرار داد. از سوی دیگر، بایستی توجه داشت که استقلال کانون‌های وکلای دادگستری تضمین‌کنندهٔ رقابت‌پذیری میان وکلاست و هرگونه خدشه در این زمینه بر رقابت‌پذیری میان آن‌ها تأثیر منفی دارد. به عبارت دیگر، فلسفهٔ استقلال کانون‌های وکلای دادگستری از سوی قانون‌گذار آن بوده است که آن‌ها به نفع بهتری بتوانند منافع ذی‌نفعان خود را که وکلای دادگستری هستند تضمین کنند و اگر نهادی نیز در صدد باشد تا رقابت‌پذیری میان وکلای دادگستری را تقویت کند، قطعاً خود کانون‌های مزبور هستند.

در مقابل، در آمریکا، رویکردهای قانونی بیشتر بر استفاده از قوانین ضد تراست مانند قانون شرمن و قانون کلیتون متمرکز است که از دیرباز اجرا شده و با تجربهٔ طولانی‌مدت در این حوزه،

چارچوب قانونی محکم‌تری دارد. انجمن وکلای آمریکا (ABA) و کمیسیون تجارت فدرال (FTC) به‌عنوان نهادهای اصلی نظارتی عمل می‌کنند و با تحلیل و بررسی بازار و جلوگیری از رفتارهای ضد رقابتی به حفظ رقابت در حرفهٔ وکالت کمک می‌کنند. در آمریکا، استقلال حرفه‌ای وکلا نیز اهمیت دارد، اما نظارت قوی از طریق قوانین ضد تراست و نهادهای نظارتی، باعث حفظ تعادل میان استقلال و رقابت‌پذیری می‌شود. درمجموع، هر دو نظام حقوقی تلاش‌هایی برای بهبود رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت انجام داده‌اند. ایران با چالش‌هایی در تعارض میان قوانین جدید و استقلال کانون‌های وکلای دادگستری مواجه است، در حالی که آمریکا با تجربهٔ گسترده‌تر و چارچوب قانونی محکم‌تری به تنظیم و نظارت بر این حرفه می‌پردازد. هدف هر دو نظام حقوقی، بهبود کیفیت خدمات حقوقی و دسترسی بهتر به این خدمات برای عموم مردم است.

با اعمال پیشنهادات مطرح شده در این مقاله می‌توان امیدوار بود که رقابت‌پذیری در حرفهٔ وکالت در ایران افزایش یابد و در عین حال استقلال کانون‌های وکلا نیز حفظ شود. تجربیات نظام حقوقی ایالات متحده نشان می‌دهد که شفاف‌سازی، نظارت مستقل، آموزش‌های پیشرفته، دسترسی به اطلاعات حقوقی و استفاده از فناوری‌های نوین می‌توانند عوامل مهمی در بهبود وضعیت رقابت در حرفهٔ وکالت باشند. با توجه به این تجربیات، اجرای اصلاحات مشابه در نظام حقوقی ایران می‌تواند به بهبود کیفیت خدمات حقوقی و افزایش رضایت موکلان منجر شود.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

لهراسب کوهستانی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، تحقیق و بررسی، تحلیل، نگارش پیش‌نویس اولیه.

سهیل طاهری: نظارت، اعتبارسنجی، نگارش، بررسی و ویرایش، مدیریت پروژه.

مجید عباسی: منابع، اعتبارسنجی، نگارش، بررسی و ویرایش.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

ملاحظات اخلاقی:

این پژوهش بر پایه مطالعه اسناد، قوانین، رویه‌های قضایی و منابع کتابخانه‌ای انجام شده و در آن هیچ‌گونه مطالعه‌ای بر روی انسان، حیوان یا داده‌های شخصی صورت نگرفته است؛ بنابراین، اخذ تأییدیه کمیته اخلاق برای این پژوهش ضروری نبوده است. با این حال، نویسنده اصول امانت‌داری علمی، صداقت پژوهشی، استناددهی صحیح و رعایت حقوق مالکیت فکری را در تمامی مراحل پژوهش رعایت کرده است.

در تهیه این مقاله از ابزارهای هوش مصنوعی مولد صرفاً برای کمک به ویرایش زبانی، بهبود ساختار نگارش و ارتقای خوانایی متن استفاده شده است. این ابزارها در طراحی پژوهش، تحلیل علمی، تفسیر یافته‌ها، استنتاج نتایج یا تصمیم‌گیری‌های پژوهشی نقشی نداشته‌اند و مسئولیت کامل صحت، اصالت و محتوای نهایی مقاله بر عهده نویسنده/نویسندگان است.

موافقت نویسندگان:

تمامی نویسندگان نسخه نهایی مقاله را مطالعه و تأیید کرده‌اند و با انتشار آن موافقت دارند.

منابع

۱. آل عمران، رؤیا و آل عمران، سیدعلی (۱۳۹۰)، «خصوصی‌سازی و سیاست‌های کلی اصل ٤٤ قانون اساسی»، ماهنامهٔ بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، ۱۲، ۸۱ ـ ۸۲.

۲. آیتی نجف‌آبادی، سیدعلی (۱٤۰۲)، تأملی بر مبانی حقوقی، فقهی و اقتصادی قانون تسهیل صدور مجوزهای کسب و کار در قلمرو حرفهٔ وکالت، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، مؤسسهٔ آموزش عالی فیض‌الاسلام، اصفهان.

۳. تلکلو، سمیه (۱٤۰۲)، «واکاوی حق دفاع در محاکم در نظام حقوقی ایران با تأکید بر قانون تسهیل صدور برخی مجوزهای کسب و کار و تأثیر آن بر نهاد وکالت دادگستری»، فصلنامهٔ دانشنامه‌های حقوقی، شمارهٔ ۱۸، ٤٤-٤٥

٤. حاجی‌عزیزی، بیژن و اعتماد، مریم (۱۳۹٤)، «ضمانت اجرای عدم رعایت مصلحت در وکالت»، فصلنامهٔ مطالعات اسلامی: فقه و اصول، ۱۰۰، ۵۸ ـ ۵۹.

۵. خزائی، لیلا (۱٤۰۰)، نظارت قضائی بر کانون‌های وکلای دادگستری، تهران: انتشارات خط آخر.

٦. دیوسالار، نادر و نجفی توانا، علی (۱٤۰۰)، «مبانی استقلال وکیل و روند حق دفاع در پرتو تحولات تقنینی ایران»، فصلنامهٔ پژوهش حقوق کیفری، ۳٤، ۱۳۸ ـ ۱٤۰.

۷. شکریان امیری، حسین و خزائی، فرشاد (۱٤۰۱)، «لزوم استقلال نهاد وکالت و راهکارهایی برای تعامل این نهاد با قوهٔ قضائیه»، فصلنامهٔ تحقیقات حقوقی ویژهٔ استانداردهای وکالت، ۲۵، ۳۱۲-۳۱۳.

۸. صادقی، محسن و شمشیری: ادق (۱۳۹۰)، «نقد قانون سیاست‌های کلی اصل ٤٤ قانون اساسی ایران (قانون خصوصی‌سازی) از منظر رابطهٔ مالکیت فکری و حقوق رقابت»، فصلنامهٔ پژوهش حقوق عمومی، ۳۳، ۱٤۱ ـ ۱٤۲.

۹. علی اکبری، رستم و شاکری، یاسر (۱٤۰۰)، «اصول و قواعد حاکم بر اخلاق حرفه‌ای در شغل وکالت»، ماهنامهٔ تمدن حقوقی، ۹، ۲۰۱ ـ ۲۰٤.

۱۰. قربانیان، یاسمن (۱٤۰۱)، نظام مجوزدهی وکالت و محدودهٔ اعمال حقوق رقابت بر وکالت، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد، دانشکدهٔ حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.

۱۱. موسوی مقدم، سیدمحمد (۱۳۸۱)، «نقد مادهٔ ۱۸۷ قانون برنامهٔ سوم توسعهٔ اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، ماهنامهٔ کانون وکلا، ۱۷۸ و ۱۷۹، ۳۷ ـ ۳۸.

References

1. Abel, R. L. (2019), *English Lawyers Between Market and State: The Politics of Professionalism*. Oxford University Press.
2. American Bar Association (2021), Model Rules of Professional Conduct, Retrieved from https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/
3. American Bar Association. (2021), *Guide to the Bar Admission Process*, ABA Publishing.
4. Bates, V. (1977), *State Bar of Arizona*, 433 U.S. 350 .
5. Bozorgmehr, K. (2017), “The Iranian Legal System and the Independence of Lawyers”, *Journal of Law and Society*, *44*(2), 305-327.

6. California State Bar (2021), Access to Justice Initiatives, Retrieved from [https://www.calbar.ca.gov/Access-to-Justice] (https://www.calbar.ca.gov/Access- to - Justice)
7. Crane, D. A. (2020), Antitrust Law and the Legal Profession, Harvard Law Review.
8. Dinovitzer, R., et al. (2015), *After the JD III: Third Results from a National Study of Legal Careers*, American Bar Foundation.
9. Elhauge, E., & Geradin, D. (2018), *Global Competition Law and Economics*, Hart Publishing.
10. Etemadi, H. (2021), "Technology Adoption in Iranian Legal Profession: Challenges and Opportunities", *Iranian Journal of Legal Studies*, *23*(1), 45-67.
11. Flood, J. (2019), "The Re-regulation of the Legal Profession in England and Wales", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, *26*(1), 1-20.
12. Geradin, D. (2022), "Competition Law and the Legal Profession: A Comparative Analysis", *European Competition Journal*, *18*(2), 356-405
13. Gillingham, M. (2010), *Legal Information: How to Find It, How to Use It*, Oxford University Press.
14. Hadfield, G. (2021), "The Price of Law: How the Market for Lawyers Distorts the Justice System", *Michigan Law Review*, *98*(4), 953 - 1006.
15. Kovacic, W. E., & Shapiro, C. (2000), "Antitrust Policy: A Century of Economic and Legal Thinking", *Journal of Economic Perspectives*, 14(1), 43-60
16. Mashayekhi, A. (2019), "Challenges in Accessing Legal Information in Iran", *Iranian Journal of Information Science*, *15*(2), 78-91.
17. Morgan, T. (2023), *The Vanishing American Lawyer*, Oxford University Press.
18. National Conference of Bar Examiners (2020), *Comprehensive Guide to Bar Admission Requirements*, NCBE Publishing.
19. Nelson, R. L. (2008), *Handbook of the Legal Profession*, Oxford University Press.
20. Posner, R. A. (2001), *Antitrust Law*, Second Edition. University of Chicago Press.
21. Pound, R. (2014), *The Lawyer from Antiquity to Modern Times*, American Bar Association.
22. Rahimi, M. (2020), "Legal Education and Licensing in Iran: A Comparative Study", *Journal of Legal Education*, *48*(3), 421-440.
23. Rhode, D. L. (2000), *In the Interests of Justice: Reforming the Legal Profession*, Oxford University Press.
24. Rhode, D. L. (2003), *Access to Justice*, Oxford University Press.

25. Rhode, D. L. (2013), *The Trouble with Lawyers*, Oxford University Press.
26. Rhode, D. L., & Hazard, G. C. (2020), *Professional Responsibility and Regulation*, Foundation Press.
27. Sadeghi, S. (2018), "Legal Education in Iran: Current Trends and Future Prospects". *Iranian Journal of Legal Education*, *12*(1), 34-49.
28. Susskind, R. (2013), *Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future*, Oxford University Press.
29. Susskind, R. (2021), *The Future of the Professions: How Technology Will Transform the Work of Human Experts*, Oxford University Press.
30. Susskind, R. E. (2017), *Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future*, Oxford University Press.
31. Wilkins, D. B., & Esteban, F. (2021),*The Future of the Legal Profession: Challenges and Opportunities*, Harvard Law Review.

پژوهشکده نوآوری حقوقی

Legal Innovation Quarterly

Autumn 2025 | Volume 1 | Issue 1

List of articles

➢ **The Function of The International Red Cross as a Friend of the Court (Amicus Curiae) in Protection the Rights of the Victims in the International Criminal Court**
Hamidreza Heydarpour, Alireza Jamshidi, Zhila Mehrara 1

➢ **Recovered Childhood Memories;**
The effect of association and continuity of lived experiences on emergence Coercion & Street bullying (Case Study: in the Fashafouye's prison)
Gelavizh Sheikholeslami vatani 31

➢ **Criminological Approaches to Victimization of Juveniles**
Mehrdad Raijian Asli, Parnian Fallahian.....67

➢ **The use of virtual space in the prevention of sexual victimization of young people**
Nafiseh Bagheri 105

➢ **The Impact of Environmental Design on Reducing Criminal Opportunities for Convicts in Prison**
Hamidreza Heydari, Karim Salehi, Firouz Mahmoudi Janaki 135

➢ **Pathology of the Law to Facilitate the Issuance of Business Licenses from the Perspective of Competitiveness in the Legal Profession: Emphasis on Solutions from the U.S. Legal System**
Lohrasb Kohestani, Soheil Taheri, Majid Abbasi 171